

AKLA TESİR EDEN FAKTÖRLER VE EYLEM

Doç. Dr. Hasan Tahsin FEYİZLİ*

Öz

Sosyal bir varlık olarak yaratılan insanın, diğer canlılarla bedensel bir takım müşterek yönleri olmakla beraber, düşünme, muhakeme sahibi olma ve konuşma gibi zihinsel özellikleri ile onlardan farklı ve üstün bir donanıma sahiptir. Bu donanımları sayesinde insan, seçicilik, öngörülük, kıyas yapma, hür olma ve hak arama gibi kabiliyetlerle hayatını anlamlı kılar ve yaptıklarının sorumluluğunu yüklenir. Yüce Yaratan, ömrünü ve sahip olduğu özellikleri sınırlı olarak yarattığı insanı, kendi haline bırakmamış, ondaki akli muhatap alarak, gönderdiği peygamber ve kitaplarla ona doğru yolu, görev ve sorumluluk kurallarını da bildirmiştir. İnsanın hayatını anlamlı kılan ve davranışlarına yön veren akli, iç ve dıştan gelen bedeni, dini, dünyevi, faydalı veya zararlı birçok faktörün tesiri altındadır. Tercih edilen ve eyleme geçirilen düşünce, bu faktörlerin kişinin aklına ve yaşantısına tesiri ve uygunluğu ile doğrudan ilgili olmaktadır. Bu makalede insanın akli ve eylemleri konusunu; a) aklın tanımı, değeri, görevi, sınırı, b) akla tesir eden faktörler, c) eylem, sorumluluk ve sonuçları başlıkları altında ele aldık.

Anahtar kelimeler: Akıl, muhakeme, düşünce, eylem, sorumluluk.

Factors that Affect the Mind and Action

Abstract

Humans were created as social beings. While human beings have some common physical aspects with other living organisms, they have varying and superior capabilities over others in terms of speaking, thinking and having ideas and discernment. Due to having these capabilities such as being selective, having vision, making comparisons, being free and claiming rights, human beings make their lives meaningful and know their acts have consequences. The great creator has not left human beings to their own devices for they were created with a limited mind. They have been sent down prophets and holy books so as to lead them towards the right path and inform them about their duties and responsibilities. Notwithstanding that the human mind is under the influence of various internal and external stimuli that have physical, religious, secular, beneficial, and harmful roots. Human beings have free will and can therefore make decisions that impact their lives and they can receive feedback accordingly. In this article we have discussed the human mind under the following headings; a) definition, value, functions and limits of human mind, b) factors influencing the human mind, c) actions, responsibilities and results.

Keywords: Mind, reasoning, action, responsibility.

* feyizlihasan@gmail.com

Giriş: Kavramsal Çerçeve

1-Akıl

Akıl (a.k.l) kelimesi Arapça kökenli olup, temel anlamı, tutmak, hapsetmek, devenin iple bağlanması demektir. Aynı zamanda sahibini yanlış ve tehlikeli şeylere girmesini engelleyen ve koruyan anlamına gelmektedir.¹ Bu anlamdan hareketle, akıllı kişi de nefisini kötü arzu ve isteklerden tutup alıkoyan kimsedir.² Felsefe ve mantık terimi olarak akıl, varlığın hakikatini kavrayan, maddi olmayan fakat maddeyi anlayan ve onda tesirini gösteren basit bir cevherdir.³ İslâm literatüründe ise düşünme veya duyu organlarıyla idrak ederek bilinecek şeyleri bilme ve anlama kudreti,⁴ aynı zamanda eşyanın hakikatinin kendisiyle bilindiği şey⁵ olarak tanımlanır. Diğer bir ifadeyle akıl, gaipte olanları vasıta ile hazır olanları da duyuyla algılayan soyut bir cevherdir.⁶

Genel olarak diyebiliriz ki akıl, insanda varlığı görülemeyen fakat her şey kendisiyle yapılan ruhanî bir güçtür. O ne kadar sağlam ve selim olursa, sahibini de o nispette donanımlı kılar. Her şey akılla yapıldığına göre, onun görevi ve fonksiyonu da elbette pek çoktur. Akıl, insanlara iş ve meslekî çalışmalarında insanî bir gelecek yaratma imkânı veren konuları ortaya atar ve onlara çözüm üretir.⁷ Akıl, iyiyi kötüden, güzeli çirkinden, doğruyu yanlıştan ayırma, seçme ve tercih etmede, aynı zamanda, ahlâkî, siyasî ve estetik değerleri belirlemede en önemli fonksiyona sahiptir.⁸ Hayvanlardaki akıl ise, muhakemesiz, hazza giden, korkudan kaçan içgüdüsel akıldır.

İnsan, akletmesi nispetinde yükümlülük ve sorumluluk altına girer. Kur'an'da akletmeye önem verilmekte ve akletme, 49 yerde fiil şeklinde geçmektedir. "Allah katında canlıların en kötüsü akıllarını (doğru yolda kullanmayanlardır)." ⁹ Kur'an'da, doğruyu düşünmede akıllarına değil de nefislerinin aşağılık arzuları (hevaları)na uyanlar için, "hevâlarını ilah yapmış olanlar"¹⁰ diye bildirilerek insanlar, akıllarını kullanmaya, düşünmeye sevk edilir. Başka bir ayetteki "Siz kitabı okuyup durduğunuz halde insanlara iyiliği emrediyor kendinizi unutup (bunun yanlış olduğunu) akletmiyor musunuz?"¹¹ buyruğu bize yanlışların, düşünen bir akılla bilineceğini bildiriyor. Böylece her iki dünyada da insanın şerefli olması için, aklını çok iyi eğitmek ve onu mânevi

¹Ragıp el-İsfehani, el- Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredat*, Kahraman Yay. İstanbul, 1986, s.512; Ali Muhammed Seyyid Şerif el- Cürçânî, *et-Tarifât*, Beyrut, 2002, s. 155.

² el-İsfehani, a.g.e. s.512.

³Süleyman Bolay, "Akıl," *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, İst. 1988, II, 238-239.

⁴Muhammed el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, çev. Şerafeddin Gölcük İst. 1988, s.34-35.

⁵Ragıp el-İsfehani, *İslâm Ahlâkının İlkeleri*, çev. Abdi Keskinsoy, Kalem Yay. İst.2003, s.245.

⁶el- Cürçânî, *et-Tarifât*, s. 155; İbn Manzur, *Lisanul-Arab*, IX, 320.

⁷Roger Garaudy, *İslâm ve İnsanlığın Geleceği*, çev. Cemal Aydın, Pınar Yay. İst. 2011, s.115-116

⁸Hümeysra Özturan, *Akıl ve Ahlâk*, Klasik Yay, İst. 2013, s.67

⁹Enfal, 8/22

¹⁰Furkan, 25/ 43-44

¹¹Bakara 2/44

bilgi ve ahlâkî değerlerle kodlamak lazımdır; çünkü insanın kişiliği de aklını kullanmasıyla eş değerlidir.¹²

Bilimsel faaliyetler yapan da akıldır. Beş duyu ile aldığı algıları bilgiye çevirmesi, aynı zamanda kendinin de bilgi üretmesi ve bilgileri yönetmesi aklın en önemli görevlerindedir.¹³ Bu sebeple sağlam akıl, sahibi olduğu insanın hislerini de kontrol altında tutar.¹⁴ Akıl, insanın isteği doğrultusunda çalışır ve o doğrultuda görevini yerine getirir. Kant'ın teolojik kavrayışına göre bütün yaratıklar, amacına ulaşmak için bir yetiye sahiptir ki o da akıldır. Akıl, birçok bilgilerle donanmış olsa bile insan, zevk yönünden mutluluğa erişmek isteyip aklını ve muhakemesini meşru olmayan arzuların doğrultusunda kullanabilir. Bu durumda akıl, içgüdüsel akla dönüşmüş olur ki insan bu akli ve muhakemesiyle kendini korumamış ve insanlık değerini düşürmüştür.¹⁵

1.1. Muhakeme

Muhakeme (raisonnement), düşünceleri bilinçli, amaçlı ve tutarlı bir şekilde birbirine bağlama işlemi/ mantıklı ve amaçlı bir biçimde düşünme ve sonuç (hüküm) çıkarma işlemidir.¹⁶ Muhakeme, *üst akıl* veya *aklın yargıtayı* konumundadır. Muhakemede tefekkür ve tedebbür vardır. Tefekkür, işin ve sözün başında onun gereğine uygun düşünmek,¹⁷ tedebbür ise sözünün ve işinin yani eyleminin sonucunu düşünmek ve ona göre hareket etmektir.¹⁸

İnsan akli, beş duyu organından gelen duyuları, sezgi ve hisler yoluyla algılar ve muhakemenin önüne koyar, muhakeme de günümüz üst mahkemesi gibi akla gelen bilgileri ya bozar, kabul etmez veya onaylar, kabul eder. Muhakeme yeteneği olmayan, biyolojik duyularla/hevâ ve hevâse, hazza tâbi olmuş akıl, içgüdüsel (biyolojik, hayvansal) akıl durumundadır. Akıl, doğuştan insanlık tabiatında a priori olarak bulunduğu için bu akla garizî/fitri veya akl-ı matbu denir.¹⁹ Teklif yapılabilecek olan ve Allah'ın varlığını bilebilecek olan bu akıl, bütün insanlarda doğuştan müşterektir ve potansiyel bir güç halinde bulunur.²⁰ Günlük hayatta şuurlu, bilinçli olarak tanımladığımız beynin bu kısmı, Freud'un ifadesiyle *id*, özerk çalışması olan alt beyindir. Doğuştan gelen duygular, şehvetler, içgüdüler, öfkeler, (nefs-i emmare), dürtüsel hallerimiz, refleksler, bastırılmış fikirler, iyiyi ve kötüyü ayırt etme yetisi burada bulunur..

¹²Hasan Şahin, *İnsan-Din İlişkisi*, Erciyes Ü.İ.F. Dergisi, Ayrı Basım, 1984, sayı 1/2

¹³Hüseyin Atay, *Kur'an'a Göre Araştırmalar*, Atay Yay. Ankara 1995, IV, 43

¹⁴bk. Muhammed Esed, *Yolların Ayrılış Noktasında İslâm*, çev. Hayreddin Karaman, Nesil Yay. İst. 1982, s. 109; Hayreddin Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, Nesil Yay. İst. 1987, II, 295

¹⁵Lokman Çilingir, *Pratik Aklın Doğal Diyalektiği*, Elis Yay. Ankara 2005, s.50-51

¹⁶Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay. İst. 2000, s.31.

¹⁷Ramazan Altıntaş, *İslâm Düşüncesinde İşlevsel Akıl*, Pınar Yay. İst. 2003, s.81.

¹⁸Altıntaş, a.g.e. s.87.

¹⁹Ebu'l-Hasan Maverdî, *Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn*, Beyrut, 1995, s.29.

²⁰Maverdî, *A'lâmü'n-Nübüve*, Beyrut, 1987, s.28; Muhammed Sayim, *Kıymetü'l-akli fi'l-İslâm*, Kahire, 1988, s.18.

Beynin, içgüdüsel olarak çalışan bu kısmı, genelde acıdan kaçma, korktuğu şeylerden uzaklaşma ve hazza ulaşma ve ihtiyaçlarını karşılama yönünde hareket eder.²¹

Gerek fikir, düşünce, yargı görevini gören muhakeme, gerek vicdan, acıma, neşe, sevinç, utanma, sabır, sorumluluk gibi zihinsel, üst düzey faaliyetlerimiz üst benlikte oluşur,²² karar alıp hüküm verme, kritik düşünme planlama, problem çözme de burada gelişir. Üst benlik, aileden, okuldan, çevreden ve dini bilgilerden aldığı eğitimle belli ölçüde alt benlik üzerinde uyarıcı, engelleyici bir kontrol oluşturmasını sağlar.²³ Bu akla *kazanılmış*, *mukteseb* ve *tecrûbî* akıl denir. *Fitri*, *garîzî* akıl asıl olup, bu olmadan kazanılmış aklın olması mümkün değildir.²⁴ Bunun içindir ki insanoğlu, çocukluktan itibaren eğitime tabi tutulur.

Toplum hayatında genelde muhakeme yeteneği olmayan kimseler akılsız sayılır, sorumluluğunun kapsamını ve gereğini bilemez, bundan dolayı da onlara sorumluluk getiren görevler verilemez. Bunlar gözü olup da göremeyen kimseler gibidir.²⁵ Bu türlü eksiklik ve arızalar olmasa bile, aklın her şeyi sınırsız kavrayacağı da söylenemez.

1.2. Aklın sınırlılığı

İnsan her ne kadar diğer varlıklardan daha donanımlı olsa bile, yine de aciz olan, unutabilen, yanılabilen, kalıcı olmayan bir varlıktır. Bundan dolayı ondan *tamlık* ve *yanılmazlık* beklemek de tam bir yanılıdır. İnsanın ömrü gibi duyu organlarının gücü ve sağlığı da sonsuza dek devam etmeyip nasıl sınırlı ise, aynı şekilde aklı, muhakemesi ve bilgileri de sınırlıdır. Aklın her ne kadar iyiyi doğruyu, yanlış ayırma kabiliyeti varsa da bunları yaparken birçok dinamik gücün etkisindedir. İnsanın aklı, aldığı eğitim ve kültürün tesiri ile yakından bağlantılı olduğundan görecelidir. Çünkü her insanın akıl ve nefis, düşünce ve duyguları farklı olduğundan kimileri, kendi hevâsına göre iyi olanı kötü, kötü olanı da iyi ve zararsız görebilir.²⁶

Gazalî'ye göre akıl için iki aşırılık vardır ki, biri akıl ve muhakemeyi saf dışı bırakarak, içgüdüsel akla tabii olmak, diğeri de akla uymayan hiç bir şeyi kabul etmemektir. Aklın atacağı son adım, kendisinin kavrayış kapasitesini aşan sonsuz sayıdaki şeylerin varlığını kabul etmektir. Doğrusu bu düzeye gelmeyen bir akıl, kelimenin tam manasıyla zavallı bir akıldır.²⁷ Gazalî diğer bir ifadeyle konuyu şöyle ele alıyor: "Mahsûsatta (duyularda)hata olmayacağını aklım kabul etmedi... Çünkü gözüm yıldızı bir lira büyüklüğünde gördüğü halde akıl,

²¹Hasan Mehmet Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâlî*, İst.1983, s. 67.

²²Eriman Topbaş, *Ceviz Yapılı Beyin*, Tek Ağaç Yay. Ankara, 2007, s.28.

²³Aydın Ankaş, *Ruh Sağlığı ve Davranış Bozuklukları*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1992, s.67.

²⁴Ebu Hamid Muhammed Gazâlî, *Şerefü'l- akl*, Beyrut, 1986, s.67.

²⁵Mehmet Ildırar, *Şeriat ve Tasavvufun Aklın Önemi*, Yayıncılık Matb.,İst. 2006, s.63.

²⁶En'am, 6/119; Kıyâmet, 75/35.

²⁷Blaise Pascal, *Düşünceler*, Çev. Metin Karabaşoğlu, Kaktüs Yay. İst. 1996, s.77.

matematik, fizik ilmiyle onu yalanlıyor ve o yıldızın, üzerinde bulunduğumuz küreden daha büyük olduğunu gösteriyor; çünkü muhakeme, aklın duyulara göre verdiği hükmü doğru ve güvenilir bulmuyor; onu bozuyor."²⁸ Görüldüğü gibi akıllar göreceli, duyu organları da yanılıp olup bilgi edinmede mutlak ve genel geçer veriler verememektedirler. Buna rağmen aklın üstünde bir unsur kabul etmeyen bilgelik de aldatıcı ve din dışı bir bilgeliktir. Aklın kendi elde ettiği bilgilerin dışındakileri yok saymak akli idolleştirmektir. Bundan dolayı insan, Allah'ın bildirmesiyle bilinen fizik ötesi (gaybî), bilgileri bilemediğinden²⁹ Allah, onu yalnız akli ile kendi başına bırakmamış *son peygamber* aracılığı ile de onları aydınlığa çıkarmak için *Kitab'ı* (Kur'an'ı) ve içinde aklın yetersiz kaldığı konularda gerekli kural ve bilgileri göndermiştir.³⁰ Bunun için insanın asıl doğrusunu, iyiyi bulması, bilmesi için vahiyden destek alması zorunludur. Bir başka ifadeyle; Allah'ın peygamberlerine bildirdiği vahyî bilgiler olmadan ve onları bilmeden, insanın kendisi hakikati ve tam doğru yolu bulamaz.³¹ Çünkü duyulardan gelen eksik veya oluşmamış bilgilerle, çeşitli arzular, psikolojik ve biyolojik sebeplerle aklın yanılıp bitmez, deneyimleri de tükenmez. Ancak vahiy kaynaklı olan bilgiler kesinlik taşır.³² Pascal da aklın her şeyi bilemediğini şöyle ifade etmiştir: "Doğru yol, Allah'ın istediğini istemektir, imansız insan ne gerçek iyiyi bilir ne de tam adaleti."³³

İşte vahyin aydınlığından yoksun insan akli, tek başına bugün, batıda olduğu gibi fen ve teknikte ve sosyal bilimlerde ne kadar ilerlerse ilerlesin gerçek dünya huzurunu ve ahiret mutluluğunu bulamayacaktır. Çünkü Yüce Allah, aklını vahiy birlikteliğinde kullanmayanları kınamaktadır.³⁴ Görüldüğü gibi İslâm literatüründe, akıl ve vahiy, birbirini tamamlayan bilgi edinme merkezi olup, insan hayatını yanlış saptamalardan kurtaran ve her türlü faydalı ilmî ilerlemelere açık ve onları teşvik eden bir yapıdadır. Eylemleri oluşturan akıl yetisidir. Bu yetiyi kendine tesir eden faktörlerle beraber ele almak lazımdır.

2. Akla Tesir Eden Faktörler

İnsanda yönetici ve yönlendirici pozisyonunda olan akli uyaran ve ona yön veren etkenler vardır; bu etkenleri şöyle sıralayabiliriz.

2.1. İç etkenler

Biyolojik-fizyolojik ve psikolojiktir.

²⁸Gazâli, *el-Munkizu mine'd-Dalâl*, çev. Hilmi Güngör, M.E.B. Yay. Ankara 1960, s.18.

²⁹ bk. Al-i İmran, 3/179; En'am, 6/59; Yunus, 10/20; İsrâ, 17/85; Neml, 27/65; Lokman, 31/34.

³⁰İbrahim,14/1; Maide,5/16.

³¹Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm İdealleri ve Gerçekler*, Akabe Yay. İst. 1985, s. 23.

³²Yılmaz Özpınar, *İslâm Medeniyeti ve Türk Kültürü*, Kubbealtı Nşr. İst. 1997, s.54;

bk.Yunus Şevki Yavuz, *Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, İlim ve Kültür Yay. İst. 1983, s.67

³³Pascal, a.g.e. s.65.

³⁴ Cuma, 62/5.

2.1.1. Biyolojik-fizyolojik etkenler

Biyolojik etkenler, bedensel ihtiyaçlardan doğan istek ve uyarılardır. Eylemler, beyne gelen bu uyarılar doğrultusunda gereken yapılır ve o istekler giderilmeye çalışılır. Bu uyarılar, acıkma, susama, yorulma, uyuma ve cinsellik gibi içgüdüsel uyarılardır.³⁵

2.1.2. Psikolojik etkenler

Bu etkenler, psikolojik ihtiyaçlardan gelen uyarılar ve algı yanımlarıdır.

2.1.2.1. Psikolojik ihtiyaçlar

Toplumsal bir varlık olan insan, kendini tanımlama, kanıtlama, takdir, prestij, sevgi ve saygı kazanma, bir yere ve bir ünlüye aidiyet duyma gibi psikolojik etkenlerin tesiri altındadır. İnsan düşünce ve davranışlarını bunları elde etmeye veya olumsuz durumlarda tepkiye yöneltir.³⁶

2.1.2.2. Algı yanımları

Bazı farklı fizik şartlarının bir araya gelmesiyle zaman zaman insanda idrak (algı) yanımları olur ki psikolojide buna ilizyon denir. Duyu organlarına gelen bazı karmaşık uyarılardan idraki etkileyerek yanlış değerlendirmeye neden olabilir. Suya batırılan bir çubuğun kırık gözükmesi, ayın üzerindeki bulutlar giderken ayın gittiğini görmek gibi. Bu yanımlar öğrenme ile düzelir. Bir de var olmayan birtakım seslerin ve görüntülerin gerçekmiş gibi idrak edilmesi durumu vardır. Buna halüsünasyon denir ve normal olmayan durumdur, daha çok anormal (akli dengesi yerinde olmayan) kişilerde görülür.³⁷ Bu tür durumların sıklıkla görüldüğü nevroz, psikozlar (zihin bozuklukları), şizofreni ve paranoid reaksiyonlar gibi akıl hastalıkları normal düşünmeyi etkileyen hastalıklardır.³⁸

2.1.2.2. Teolojik etkenler

Bunlar başlıca nefis ve şeytandan gelen etkenlerdir.

Nefis: Nefis sözlükte, can, ruh, bir şeyin cevheri ve kendisi anlamına gelmektedir.³⁹ Kur'an'da nefis olarak; insanın beden ve ruhtan oluşan beşerî varlığına da vurgu yapılmaktadır.⁴⁰

Nefiste hem iyilik hem de kötülük yapma potansiyeli vardır.⁴¹ İyilik yapma potansiyeline *melekûtî kuvvet*, kötülük yapma potansiyeline de *behîmî kuvvet* denilmektedir ki bu kuvvet, *kuvve-i gadabiyye* ve *kuvve-i şehviyyeyi*

³⁵Feyzullah Erdoğan, *Davranış Bilimleri*, Beta Yay. İst. 1995, s.4.

³⁶Erdoğan, a.g.e. s.44 vd.

³⁷Sabri Özbaydar, Belma Özbaydar, Erol Güngör; *Psikoloji*, M.E.B.Yay. 1976, s.55-56.

³⁸Özbaydar, a.g.e. s.89-90.

³⁹el-İsfehâni, *Müfredat*, s.501.

⁴⁰bk.Bakara, 2/281; bk. Al-i İmran 3/30, 185.

⁴¹el-İsfehâni, *Müfredat*, s. 501.

oluşturmaktadır. Bu ikisi hayvanî kuvveti ifade eder.⁴² Kur'an'da buna "nefs-i emmare,"⁴³ denir. Bursevî'nin ifadesiyle, bu, "kötülükleri, günahları emreden"⁴⁴ daha geniş ifadeyle içeriğinde "şehvet, öfke, kibir, kin, haset, yalan, zulüm, boş konuşma, oburluk, cimrilik, ihanet"⁴⁵ gibi kötü hal ve hareketler olan bu nefis, nefis-i emmaredir.⁴⁶ Eğer nefis akla galip gelirse, bütün organlar onun aleti vazifesini görür, onları nefis yönetir⁴⁷ ve akıl aracılığı ile isteklerini yerine getirir. İbn-i Kayyum'un da dediği gibi nefis insanı süflî şeylere çeker ve kötü şeyleri akla güzel gösterir.⁴⁸ Fakat insan, *üst aklı/muhakemesi* (İslâmî bilgilerle donanmış yargısal aklı) sayesinde, dalalete ve aşağılık hallere düşmekten kurtulur.

Şeytan: Akla etki edenlerden biri de şeytandır. Şeytan, azgınlık, isyan ve kötülükte çok ileri giden, insanları doğru yoldan saptırmaya çalışan bir varlıktır. Nefis, insanı küfür ve sapıklığa düşürmek isterken, tek başına değil, onun yardımcısı ortağı ve arkadaşı şeytandır. Nefis aynı zamanda, insanın gönlünde şeytanın vekilidir.⁴⁹ Kur'an'ın ifadesinde "*şeytan, insan nefisine bir takım vaatlerde bulunarak onu aldatır ve yoldan saptırır,*"⁵⁰ "*ancak ihlaslı kullar hariçtir.*"⁵¹ Şeytanın vesveselerine kapılan nefis, onunla işbirliğine gider, onun yap dediklerini yapar, fakat şeytan onu hesap gününde yüzüstü bırakır.⁵² Kur'an 'da insanlar, ona uymamaları konusunda uyarılır.⁵³

2.2. Dış Etkenler

2.2.1. "İzm"ler

Akla tesir eden etkenlerden çoğu, pozitivism, liberalizm, komünizm, sosyalizm, sekülerizm, kapitalizm, siyonizm vb. *izmler* gibi dış faktörlerden gelmektedir. *İzmler*, insanların aklını/muhakemesini, manevî değerlerinden uzaklaştırır. Bu durumda akıl, maddeyi mutlak varlık haline getirmeye çalışan materyalizmin, bilime iman eden pozitivism, ırkçı milliyetçiliğin⁵⁴ etkisinde kalabilir. Bu türlü *izmlerin* biri veya bir kaçının kuşatması altında kalan ve o doğrultuda yetişen insanların akılları, bir ideolojik hücre içinde kalmış olup

⁴²Muhsin Demirci, *Ana Konularıyla Kur'an*, İFHV. İst. 2012, s. 132.

⁴³Yusuf, 12/53.

⁴⁴İsmail Hakkı Bursevî, *Tenviru'l Ezzhan min Tefsir-i Ruhi'l Beyan*, İst. H.1389, IV, 275.

⁴⁵Ahmet Ögke, *Kur'an'da Nefis Kavramı*, İnsan Yay. İst. 1997, s. 67-70.

⁴⁶bk. Bakara, 2/130.

⁴⁷Fahrüddin Muhammed bn. Ömer Razî, *Kitabu'n Nefis ve'r- Ruh*, İslâmabad, 1968, s. 38.

⁴⁸İbn Kayyum el-Cezvî, *Kitabu'r-ruh*, çev. Şaban Hakkı, İz Yay. İst. 1993, s. 293.

⁴⁹Mahmud Esad Coşan, *Hacı Bektaş-ı Velî, Makalât*, Seha Neşr. Ankara 1971, s.50.

⁵⁰bk. İbrahim, 14/22.

⁵¹Hicr, 15/40; Sad, 38/83.

⁵²bk. İbrahim, 14/22.

⁵³bk. Bakara, 2/168-169.

⁵⁴Vatanseverlik, insanın tabii bir hissidir. Milliyetçilik ise bir his değil ideolojidir. Bir ülkenin ve aynı dinden olan ülkelerin insanları, bu yüzden ayrılmışlardır ki, bunun da bir sapma olduğu akla getirilmelidir.

artık her şeye o pencereden bakar. İyi de kötü de artık onun gördüğü ve düşündüğünden başkası değildir.

2.2.2. Adet, gelenekler ve çevre

İnsanın toplumsal ve sosyal bir hayatta yaşayan ve düşünen bir varlık olduğunu belirtmiştik. Bunun için insan ister ilim adamı, ister memur, ister esnaf veya sanatkâr olsun, içerisinde bulunduğu çevreye bir şekilde uyum sağlar. Çevreden gelen duyum ve istekler kendi düşüncelerine ve fikirlerine katkıda bulunur veya onu yönlendirir. Böylelikle ürettiği fikirler ile çeşitli eylemlerde bulunur. Bazen de insan, fıtratı/yapısal tabiatı, kendi yetiştiği aile gelenekleri doğrultusunda düşünür ve onlara uygun veya onlara bağlı fikirler üretir. Bazen bu çerçevelerin dışına çıkamadığı da olur; hatta yanlış olanları da doğru diye savunur. Tahsilli olsalar bile yine de yöresel ve irksal fikirlerin dışına çıkamazlar. Örneğin; aklımıza tesir eden faktörlerden biri de, "*birisi veya başkaları ne der?*" sözleridir. Birçok kimse bunu aşamaz. Kur'an'da müşriklerden, atalarının batıl izinden gitmeyip hak yol Kur'an'a uymaları istendiğinde onların; "*Biz atalarımızın izinden gideriz*"⁵⁵ sözleri meşhurdur. Bunun en çarpıcı misali ise Hz. Peygamberin, (s.a.v) amcası Ebu Talip ölürken, ona iman etmesini söylemesine karşılık, o da "Kureys'in beni ayıplayarak 'Ebu Talip korku sevki ile müslüman oldu' demeyeceklerini bilseydim seni mutlaka memnun ederdim." diyerek iman etmeden ölmesidir.⁵⁶

2.2.3. Dini (inançsal) etkenler

Akla etki eden mühim faktörlerden biri de dinden gelen kurallardır. Dinler, kaynağı ilâhî yani vahye dayanan Peygamberi ve kutsal kitabı olan, kurallarıyla insanların Allah'la ve birbiriyle ilişkilerini düzenleyen sistemdir⁵⁷ ki aynı zamanda (kitap ve sünnete) uygunluğu gözetilerek, ihtiyaca cevap verecek içtihatlarla yeni kanunlar yapmaya açıktır. Allah inancı ve bilinci etkisinde olanlar, akıllarına; O'nun rızasını kazanmayı, O'nun sevmediği işleri yapmamayı ve kötü sözler söylememeyi yerleştirirler, çocuklarının akıllarına bunu kodlar. Artık bu insanlar, yalan söylemez, hiç kimsenin olmadığı veya kendisinin tanınmadığı bir yerde bile hiçbir kimseye ve hiçbir şeye zarar vermez, adaletten ayrılmaz, yaptığı işin hakkını verir, günah ve suç olacak hiçbir şeyi yapmazlar. Böyle bir insan, her yapmadığı kötülükten ve yaptığı iyi amelden kendisine sevap (mükâfât) verileceğine inanır. İslâm'da dünyevî ceza vermede, suçun yaygınlaşmaması ve caydırıcılığın etkin olması için, kısasla cezanın suça denkliği esas alınır. Beşeri hukuk sistemlerinde ise yalnız ceza verme vardır, insanlar da yalnız suçu işlerken görünmekten korkarlar. Dindar insan ise, Allah'ın her şeyi, her zaman, her yerde gördüğü inancının tesiri

⁵⁵bk. Bakara, 2/ 170.

⁵⁶Müslim, İman, 42.

⁵⁷ Yunus Vehbi Yavuz, *İslâm'da Düşünce ve İnanç Özgürlüğü*, Sahaflar Kitap Sarayı, İst. 1994, s. 95.

altındadır. Bu bakımdan din, insanın kötülük yapmasını önlemede ve topluma faydada daha etkili ve önleyicidir.

Yüce Allah'ın Kur'an'da "*Ben insanları ve cinleri bana (ibadet ve itaatle) kulluk etmeleri için yarattım.*"⁵⁸ ifadesi ile yaratılışın gayesini , "*Şeytana ibadet/kulluk etmeyin.*"⁵⁹ "*Şeytan yoluna gitmeyin o sizin apaçık düşmanınızdır.*"⁶⁰ "*Allah sizi, kötü, çirkin işlerden ve hayâsızlıktan yasaklar.*"⁶¹ şelindeki ifadelerle sakınılması gerekenleri, "*Büyük günahlardan sakınan/kaçınan insanların hatalarını bağışlar ve (onları) cennetlere koyar.*"⁶² gibi ayetler ile de Allah'a gerçekten/samimiyetle inanmış insanların akıllarının dîni buyruklarla olgunlaştığını bildirir. İnsanlar mutlak şekilde hür değildir, elbette hürriyetinin sınırı vardır. İnanan insanın hürriyet sınırı, helâller dâhilindedir; haramlarda biter. Bu sınırı ihlal ederse, dünyevî amaç ve arzulara köle olması, Allah ve Resûlünün koyduğu hükümlere karşı, asî olarak günah ve haram veya suç işlemesi kaçınılmazdır.

2.2.4. Hayrı düşünmeye engel faktörler

2.2.4.1. Biyolojik engeller

İnsanın iç dünyası müspet tesirler altında kalabildiği gibi menfî tesirler altında da kalabilir. İnsanın düşünmesindeki engel ya daimî veya geçici olur. Bunlardan zihinsel özürülülerin ve bunakların akletmemesi/mantıklı düşünmemesi daimi engel kısmına girer. Sağlıklı çocukların aklı, belli bir yaşa kadar düşünme ve muhakemeye başlamaz. İçki, uyuşturucu kullananlar da, onun tesiri devam ettikçe, düşünme ve muhakeme yeteneklerini normal kullanamazlar.

2.2.4.2. Manevî engeller

"İnsan, şerefli bir yaratık"⁶³ olup bunlardan kimi, bu değerini kıymetini bilerek Rabbe şükredip ömrünü hayır düşüncelerle, dünya ve ahiret saadetini kazanma yolunu tutmuş, kimi de çeşitli zevk ve menfî etkenlerin doğrultusunda aklının hayırlı şeyler düşünmesini ve o doğrultuda yaşamayı terk etmiştir. Bu menfî etkenler; aşırı dünyevî sevgi ile oluşan duygusallık ve tutkular, hırs ve öfke gibi şeylerdir ki, aklın doğru ve tarafsız düşünmesini ve karar vermesini önler. Buna karşı Kur'an'da ister kendiniz, ister anne, baba, akrabalarınız, hatta kızgın olunan kimseye karşı bile, hiçbir şekilde adaletten ayrılmamak gerektiği bildirilirken,⁶⁴ bu sayılan duyguların, aklın doğru olanı ve adaleti düşünmesinin önüne geçmemesi konusunda insanlar uyarılmıştır.

⁵⁸Zariyat, 51/56.

⁵⁹Yasin, 36/60.

⁶⁰Bakara, 2/168.

⁶¹Nahl, 16/90.

⁶²Nisa, 4/31.

⁶³İsra, 17/70.

⁶⁴Nisa, 4/35; Maide, 5/8.

Bu bilgiler doğrultusunda bilinçli olarak, aklın seçimiyle yapılan eylemlerin insana sorumluluk yüklediği ve bu tercihlerin kendileri ile bağlantılı sonuçlara sebep olduğu ortaya çıkmaktadır.

3. Eylem, Sorumluluk ve Sonuçları

3.1. Eylem ve çeşitleri

Bilinçli bir şekilde belli bir maksada yönelik olarak gerçekleştirilen her türlü harekete eylem/amel denir.⁶⁵ Buna göre bir eylemin fiilinde düşünce, istek çaba ve hareket vardır. Dolayısıyla bir amacı ve gereği olmayan fiil ve hareketler, cansızların veya uyurgezerin hareketi gibi olup değersizdir. Hz.Peygamber'in sahih rivayetine dayanan bir hadisinde "Ameller niyetlere göredir."⁶⁶ Yani amellerin değeri, onları meydana getiren amaca göre değerlendirilir, amaçsız niyetsiz amellerin değeri yoktur. Bir eylemin/bir hareket ve bir işin gerçekleşmesinde akıl, muhakeme ve imkânın, yani sağlık, güç, zaman ve hürriyetin olması lazımdır. Bunlardan biri olmazsa, eylem bilfiil gerçekleşmez. Çünkü insan aklından bir şey yapmayı düşünse, fakat onu yapmaya imkânı yoksa yapamaz. Bu bakımdan insanın bilinçli ve hür olarak yaptığı fiilleri geçerlidir. Hukuk düzenleri de bu tür eylemleri geçerli sayar.

3.2. Mükâfat ya da yaptırım

Önceki konularda geçtiği üzere her işin başı akıl ve onda yargı/temyiz görevi gören üst akıl diyebileceğimiz, muhakemedir. Akla iç ve dıştan birçok uyarılar gelmektedir. İslâm'a göre aklımıza gelenler, hayra iyiye, sevaba sebep olacak fikirler ise o Rahman'dandır; mükâfatı vardır, yok eğer günaha, şerre, kötülüğe sebep olacak fikirler ise o da hevâdan ve şeytandandır; onun da cezası vardır. Bunları genel olarak iki kategoriye indirirsek biri sevap diğeri de günahı gerektirenlerdir. Bu durumları ve dolayısıyla doğuracağı sonuçları tercih etmek bazı ölçüler dâhilinde insana bırakılmıştır. Kur'an'da Yüce Allah "*Biz (insana) doğru yol gösterdik; isteyen şükredici olur (doğru olan yolu seçer) isteyen de nankör olur (doğru yolu seçmez.)*"⁶⁷ buyurmuştur. İyinin ve kötünün seçiminde akıl (düşünce) temel rol oynamaktadır. Bu durumda akıl, insanda nefsi-i emmareyi/hevâyı kontrolü altına alırsa, onu zarar verecek eylemlerden sakındırır. Eğer insanda meşru olmayan his/arzu ve şehvet yönü ağır basarsa, eylemler zarar verici neticelere ulaşır.⁶⁸

Aklı ve muhakemesi yerinde olan insan aklına gelen ve uygun gördüğü her düşüncüyü eyleme geçirme konusunda hür değildir. Kendine ve diğerlerine ait hak ve hukuku gözetmek durumundadır. Bu bağlamda insanın canı, malı, ırzı ve inancı gibi, kişilik hakları hukukça koruma (dokunulmazlık) altında olup

⁶⁵Cevdet Said, *Güç, İrade ve Eylem*, çev. Halil İbrahim Kaçar, Pınar Yay. İst.2000, s.64.

⁶⁶el-Buhârî, Ebu Muhammed b. İsmail, *Sahihul'l-Buhârî, Bediu'l-Vahy*,1.

⁶⁷İnsan, 76/3.

⁶⁸İbrahim Edhem, *Terbiye-i İrade*, İst. Hüsnü Tabiat Matbaası, 1926, s.235.

kişilerden biri, diğerlerinin bu haklardan birine, ister bizzat, ister hata gibi sebep olma yoluyla olsun, zarar verirse veya zarara sebep olmuşsa, sorumlu olup, o zararı misliyle veya dengiyle gidermekle veya takdir edilmiş cezayı üstlenmekle yükümlüdür. Başkasının uğradığı bir zarar veya mağduriyetin giderilmesine çalışmak da ahlâkî bir sorumluluğun gereğidir.⁶⁹ Hatta Kur'an'da insanlara, duyu organlarını ve aklını günahlara ve zarar verici şeylere karşı korumaktan sorumlu olduğu bildirilir.⁷⁰ Kısacası insan, sorumlu olduğu hususları yerine getirmedeği veya görevini kötüye kullandığı takdirde neticesine katlanacak⁷¹ demektir. Günümüz hukukunda hür olmayarak (zorla veya istemeyerek) veya ne yaptığını bilmeyecek durumda arızalı olanlar, yaptığından sorumlu değildir.⁷² Demek oluyor ki insanın, hür olarak, *irade* denen şeyle değil, sağlıklı aklı ve fikri (muhakemesi) sayesinde söylediği, düşündüğü, seçip yaptığı şeyler hukukça değerlendirilir.

İnsanın yaptığı işler ya yararına ya da zararına⁷³ olacaktır, Kur'an'da karşılığında da mükâfat veya ceza olduğu bildirilmiştir.⁷⁴ Aynı zamanda Kur'an, "Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayınız"⁷⁵ diye de insanları uyarmıştır. Her türlü zararlı eylemlerde bulunanlar, hem kendine hem de topluma zarar verdiğinden, bunlar Kur'an'da zalim olarak ifade edilirler. Şöyle ki; "*Zalimlerin cezası sadece kendilerine isabet etmekle kalmaz, (içinde yaşadığı topluma da isabet eder)*"⁷⁶ buyrulur. Ancak Kur'an'da salih (sevabı olan) işler yapanlar hakkında "*İman edip salih (sevaplı) amel işleyenlere ne mutlu! (ahirette) varacakları yer ne güzeldir.*"⁷⁷ "*Erkek ve kadından, mümin olarak, kim salih ameller işlerse, işte onlar cennete girerler.*"⁷⁸ vaadi verilmiştir.

Sonuç

İnsana; akıl denen, genişliği, tabanı ve tavanı tespit edilemeyen büyük bir cevher bahşedilmiştir. Bilinçli bir eylemin meydana gelmesi için akıl ve muhakeme ile bir karara varılmış olması gerekir. Bu kararın uygulanabilmesi için de insanın güç, sağlık, zaman ve hürriyete sahip olması şarttır. Sıraladığımız dört etkenin sonucunda oluşan eylemler sonucu insanoğlu pek çok cihazlar, makineler icat etmiş, bedenî ve ruhî hastalıkları teşhis etmiş, çeşitli ilaçlar bulmuş, üretmiş, dünyayı imar etmeye çalışmış ve daha nice tasarımlar peşinde

⁶⁹bk. Kemal Yıldız, İslâm Sorumluluk Hukuku, Hacegan Akademi Kitaplığı, İst. 2005, s.28-29 ; Murtaza Korlaelçi, *İnsan ve Sorumluluk*, Felsefe Dünyası, Türk Felsefe Derneği Yay. Ankara, 2001-2 Sayı 34/17.

⁷⁰bk.İsra, 17/34, bk. Nuh, 16/67.

⁷¹ Yıldız, *a.g.e.* s.23; Heyet, Türk Hukuk Lügatı Ankara Maarif Matbaası, 1944, s.230.

⁷²Yümni Sezen, *Tarihî Maddeciliğin Tahlil ve Tenkidi*, Veli Yay. İst.1984, s.406-407.

⁷³bk.Nahl, 16/126; bk.Maide, 5/45; bk.Şûrâ, 42/40.

⁷⁴ bk.Kasas, 28/84.

⁷⁵Bakara, 2/195.

⁷⁶Enfâl 8/25.

⁷⁷Ra'd, 13/29.

⁷⁸Nisa, 4/124.

koşmuştur. Bunlar, öğrenilen ilimlerin verilerinden akla olan etkisi ve orada oluşmasıyla meydana gelmiştir.

Akıl ve muhakeme tek başına her zaman faydalı ve doğru eylemler gerçekleştirilemez. Çünkü o da birçok dış ve iç faktörün etkisi altında kalmaktadır. Bunlardan bir kısmı, çocukluktan getirilen özellikler, diğerleri aileden, çevreden, okullardan öğrenilen kazanımlardır. Bununla birlikte akla etki eden ilim faktörü gibi, iki faktör daha vardır ki, biri Rahmanî diğeri de nefsanîdir. Rahmanî etkenlerde kişi, her işinde aklını, dine ve ahlâka uygun kullanır, böylece hem dünya hem de ahiret saadet huzurunu elde eder, işinde düzgün bir insan olur ve toplumda da saygınlık kazanır. Aklına nefsanî faktörler etki eden insan, materyalist, şehvetperest, ırkçı, seküler, menfaati uğruna başkasının zararına da olsa, her şeyi meşru gören ve toplumun da ahlâkını bozan bir kişi olur. Bu türlü insanlar, hangi derece bilgiye ve mevkiye sahip olurlarsa olsunlar, şeklen insan görünümündedirler, fakat insanlaşmamışlardır. İnsanın, zararlı hale gelmesini önlemek için, onun akıl ve muhakemesini ilim din ve ahlakla iyi eğitmek lazımdır. Çünkü din ve ahlakla koruma altına alınmayan akıl, bilgili de olsa sahibini aşağı dereceye düşürecek işler yaptırabilir.

Kaynaklar

- ALTINTAŞ, R., 2003, “İslâm Düşüncesinde İşlevsel Akıl”, Pınar Yayınları, İstanbul.
- ANKAY, A., 1992, “Ruh Sağlığı ve Davranış Bozuklukları”, Tuhra Kitabevi, Ankara.
- ATAY, H., 1995, “Kur’an’a Göre Araştırmalar”, Atay Yay. Ankara.
- EL-BUHÂRÎ, Ebu Muhammed b. İsmail, *Sahihul’l-Buhârî*.
- BURSEVÎ, İ., H., 1389H, “*Tenviru’l-Ezhanmin Tefsir-i Ruhi’l Beyan*”, İstanbul.
- CEVİZCİ, A., 2000, “*Paradigma Felsefe Sözlüğü*”, Paradigma Yay. İstanbul.
- COŞAN, M., E., 1971, “*Hacı Bektaş-ı Velî, Makalât*”, Seha Neşriyat, Ankara.
- ÇAMDİBİ, H. M., 1983, “*Şahsiyet Terbiyesi ve Gazalî*”, İstanbul.
- ÇİLİNGİR, L., 2005, “*Pratik Aklın Doğal Diyalektiği*”, Elis Yayınları, Ankara.
- DEMİRCİ, M., 2012, “*Ana Konularıyla Kur’an*”, İFHV, İstanbul.
- EDHEM, İ., 1926, “*Terbiye-i İrade*”, Has Tabiat Matbaası, İstanbul.
- EL- CÜRCÂNÎ, A. M.; SEYYİD Ş., 2002, “*et-Tarifât*”, Beyrut.
- EL-CEZVÎ, İbn Kayyum, 1993, “*Kitabu’r-Ruh*”, çev. Şaban Haklı, İz Yayınları, İstanbul.

- EL-İSFEHANÎ, 1986, “*el-Müfredât*”, Kahraman Yayınları, İstanbul.
- EL-İSFEHANÎ, R., 2003, “*İslâm Ahlakının İlkeleri*”, çev. Abdi Keskinsoy, Kalem Yay. İstanbul.
- ERDOĞAN, F., 1995, “*Davranış Bilimleri*”, Beta Yayınları, İstanbul.
- ESED, M., 1986, “*Yolların Ayrılış Noktasında İslâm*”, çev. Hayreddin Karaman, Nesil Yay. İstanbul.
- FEYİZLİ, H., 2013, “*Feyzu'l-Furkan Açıklamalı Kur'an Meali*”, Server iletişim, İstanbul.
- GARAUDY, R., 2011, “*İslâm ve İnsanlığın Geleceği*”, çev. Cemal Aydın, Pınar Yayınları, İstanbul.
- GAZALÎ, Ebu Hamid Muhammed, 1986, “*Şerefü'l- Akl*”, Beyrut.
- GAZALÎ, Ebu Hamid Muhammed, 1960, “*el-Munkizumine'd-Delâl*”, çev.Hilmi Güngör, M.E.B. Yay. Ankara.
- GÜNGÖR, E., 1976, “*Psikoloji*”, M.E.B. Yayınları.
- HEYET, 1944, “*Türk Hukuk Lügati*”, Ankara, Maarif Matbaası
- ILDIRAR, M., 2006, “*Şeriat ve Tasavvufta Aklın Önemi*”, Yayılcık Matb. İstanbul.
- İBN MANZUR, -----, “*Lisanul-Arab*”.
- KARAMAN, H., 1987, “*İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*”, İstanbul, Nesil Yay.
- KORLAELÇİ, M., 2001, “*İnsan ve Sorumluluk' Felsefe Dünyası*”, Türk Felsefe Derneği Yayınları, Ankara.
- MAVERDÎ, 1987, “*A'lâmü'n-Nübüve*”, Beyrut.
- MAVERDÎ, Ebu'l-Hasan, 1995, “*Edebu'd-Dünya ve'd-Dîn*”, Beyrut.
- MUHAMMED, Sayim., 1988, “*Kıymetü'l-Akli fi'l-İslâm*”, Kahire.
- NASR, S., H., 1985, “*İslâm İdealleri ve Gerçekler*”, Akabe Yayınları, İstanbul.
- ÖGKE, A., 1997, “*Kur'an'da Nefis Kavramı*”, İnsan Yayınları, İstanbul.
- ÖZBAYDAR, B., 1976, “*Psikoloji*”, M.E.B. Yay.
- ÖZBAYDAR, S., 1976, “*Psikoloji*”, M.E.B. Yay.
- ÖZPINAR, Y.,1997, “*İslâm Medeniyeti ve Türk Kültürü*”, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.
- ÖZTURAN, H., 2013, “*Akl ve Ahlak*”, Klasik Yayınları, İstanbul.
- PASCAL, B., 1996, “*Düşünceler*”, çev. Metin Karabaşoğlu, Kaktüs Yay, İstanbul.
- RAZÎ, F. Muhammed bn. Ömer, 1968, “*Kitabu'n Nefis ve'r- Ruh*”, İslâmabad.

- SAİD, C., 2000, "*Güç, İrade ve Eylem*", çev. Halil İbrahim Kaçar, Pınar Yayınları, İstanbul.
- SEZEN, Y., 1984, "*Tarihî Maddeciliğin Tahlil ve Tenkidi*", Veli Yayınları
- ŞAHİN, H., 1984, "*İnsan-Din İlişkisi*", Erciyes Ü.İ.F. Dergisi, Ayrı Basım.
- TOPBAŞ, E., 2007, "*Ceviz Yapılı Beyin*", Tek Ağaç Yayınları, Ankara.
- YAVUZ, Y. Ş., 1983, "*Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*", Bursa.
- YAVUZ, Y., V., 1994, "*İslâm'da Düşünce ve İnanç Özgürlüğü*", Sahaflar Kitap Sarayı, İstanbul.
- YILDIZ, K., 2005, "*İslâm Sorumluluk Hukuku*", Hacegan Akademi Kitaplığı, İstanbul

KÖY ENSTİTÜLERİ HAKKINDA SÖZLÜ TARİH ARAŞTIRMASI

Doç. Dr. Nurgün KOÇ*

Öz

Köy Enstitüleri Türkiye'nin okuma-yazma, eğitim-öğretim ve kırsal kalkınma meselelerini bir arada çözmeyi öngören özgün kurumlarıydı. Eğitim kursları ile başlatılan süreç kısa zamanda büyük bir ivme ile geliştirildi. Köylerden kabul edilen öğrenciler mezun olduktan sonra yine köylerde istihdam edildiler. Sadece öğretmen değil aynı zamanda köylünün ekonomik, sosyal, kültürel vb. bütün sorunlarına çare üretmek üzere yetiştirilmeleri amaçlandı. Bu alanda önemli başarılar elde edilse de hedeflenen amaca ulaşmada çeşitli sorunlarla karşılaşıldı. Fakat bireysel çabalarıyla öne çıkan çok sayıda Köy Enstitüsü mezunu öğretmen köylerde başarılı çalışmalarda bulundu.

Anahtar kelimeler: Köy Enstitüleri, Gököy Köy Enstitüsü, eğitim- öğretim, iş, köy.

Oral History Research about Village Institutes

Abstract

Village Institutes were distinctive institutions of Turkey that envisaged solving the matters of literacy, education and training, and rural development all together. The process that was started with the courses of instructors was developed with a big momentum in a short time. After graduation, the students accepted from villages were assigned to the villages as teachers. It was aimed that they would be trained not only as a teacher but also as an individual to generate solutions to all economic, social, cultural etc. problems of the villagers. Although important success was acquired in this field, different problems were encountered in reaching the targeted aim. However, many teachers graduate of the Village Institute, who were prominent with their individual efforts made successful studies in the villages.

Keywords: Village Institutes, Gököy Village Institute, education, work, village.

* Karabük Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölüm Başkanı; Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı. nurgunkoc@karabuk.edu.tr.

Giriş

Köy Enstitüleri gerçeğinin anlaşılmasında¹ Köy Enstitüsü mezunlarının yazdıklarının önemli katkıları olmuştur. Bu konudaki sözlü tarih araştırmaları da aynı şekilde Köy Enstitülerini daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. Sayıları çok azalmış olan Köy Enstitüsü mezunu öğretmenlerin anlattıkları sözlü tarihi belgesi olması yönüyle de ayrıca değerlidir. Biz bu çalışmamızda söyledikleri her sözün enstitü gerçeğini anlamamızda büyük katkıları olan Köy Enstitüsü mezunu öğretmenler ile sözlü tarih araştırması yaparak onların deneyimlerini aktarmayı amaçladık.

Bunun için, 06.03.2016 tarihinde Safranbolu Öğretmenevinde aşağıda isimleri gösterilen Köy Enstitüsü mezunları ile mülakat yapılmıştır. Görüşmelerin ses kaydı alınmıştır. Aşağıda isimleri verilen Gölköy Köy Enstitüsü mezunu emekli öğretmenler ile yapılan mülakata ek olarak Öğretmen Okulu mezunu bir öğretmen ile de mülakat yapılarak aralarındaki benzerlikler ya da farklılıklar tespit edilmek istenmiştir. Aşağıda ana hatları tespit edilen sorular yöneltmiş, açık uçlu cevaplara müdahale edilmemiştir.

Yöneltile sorular şunlardır:

1. Adınız, soyadınız, doğum yeriniz ve doğum tarihiniz? Mezun olduğunuz okul ve mezuniyet yılınız?
2. Okula nasıl başladınız?
3. Enstitüdeki eğitim- öğretim faaliyetleri ile gündelik yaşam hakkında bilgi verir misiniz?
4. Ziraat çalışmaları ve teknik çalışmalar hakkında bilgi verir misiniz?
5. Enstitünün çevre ile olan ilişkileri hakkında bilgi verir misiniz?
6. Öğretmen olarak nerede göreve başladınız? Görev yaptığınız köyün ekonomik ve sosyal yapısı hakkında bilgi verir misiniz?
7. Görev sırasında ne tür zorluklarla karşılaştınız? Mezun olduğunuz enstitü ile ilişkilerinizi devam ettirebildiniz mi?
8. Köyde eğitim ve öğretim dışında hangi faaliyetlerde bulundunuz? Hangi zorluklarla karşılaştınız?
9. Köylüye yararlı olduğunuzu düşünüyor musunuz? Sizce Köy Enstitüleri köylerde ekonomik ve sosyal gelişimi ve değişimi sağlayabildi mi?
10. Köy Enstitüleri hakkında genel olarak neler söylemek istersiniz?

Ali Efe, Zonguldak Alatlı 1927, Gölköy Köy Enstitüsü 1945 Mezun.

Kastamonu'da binaları öğrenciler gelmeden önce eğitimciler yaptılar. Öğrenciler bina yapımında usta öğreticilere yardımcı oldular. Kastamonu'da

¹ Köy Enstitüleri hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için Bkz., Nurgün Koç, Türk Kültür Tarihi İçerisinde Köy Enstitüleri, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2013.

çevredeki köylerle ilişkiler sınırlı idi. Köylülerle su sıkıntısı yüzünden kavgalar bile olurdu. Meyvecilik, hayvancılık vb. yapılırdı.

1944 yılında Ankara'dan 30- 40 kadar gazeteci Gölköy Köy Enstitüsüne geldiler. Çeşitli sorular; tarih, coğrafya, matematik vb. sordular. Matematikte biraz geride olduğumuz diğer derslerde çok ileride olduğumuz ortaya çıktı. Öğretmenlerimiz iyi yetişmiş kişilerdi.

Köyümüz İstanbul'dan yağ kapanından gelen gemicilerin köyü idi, zengini çoktu. Köyde lojman vardı. Öğretmen Okulu mezunu ile aramızda ikilik çıkmadı. Dilekçe yazmayı, resmi yazıyı çok iyi bilmezdik. O, bana yardımcı olmuştu.

Askerlik derslerimiz vardı. Her yıl bir ay kampa girerdik. Asker üniforması giyerdik. Kastamonu'daki subaylar derslerimize girerdi.

Müsamere köylünün çok hoşuna giderdi. Köydeki bayram kutlamaları, bayrak ile geçiş törenleri vb. ilgi ile izlenirdi.

Sağlık dersleri verildiğinden burada öğrendiğimiz bilgileri köyümde kullandım. Bir keresinde inşaat sırasında taşın altında eli ezilen bir kadının yardımına koşarak elini tedavi ettim. Başka bir örnek de bir inşaatın çatısının yapılması sırasında öğrencileri yan yana dizerek kiremitleri kolayca çatıya çıkarttım. Bu sistemli çalışma köylülere de örnek oldu. Köylülerle aramız iyi idi. Geçimsizliğe düştüğümüz konular da zaman zaman oldu. Fakat köylüden büyük bir tepki almadım. Kız öğrencilere gramofon kâğıdından elbise diktirip bayram töreninde giydirdik. Hiçbir tepki almadık.

Öğretmenlik yaptığım köy İstanbul ile sıkı ilişkisi olduğundan modern bir köy idi. Burada öğretmen hükümetin temsilcisi gibi görülürdü. Kuran kursu açılması vb. konuları köylüler yanımızda konuşmaktan çekinirlerdi. Bir gün kahvede hava durumunu dinlerken bir adam "Bu Allah'ın bileceği iştir?" deyince düşüncesinin yanlış olduğunu söyledik. İmam ile aramızda bir sorun yoktu. Pazarcılık ile ilgili sıkıntılar yaşayan köylüye kooperatif kurmayı önerenlere "siz komünist misiniz?" diye karşı çıkanlar daha sonra pişman olduklarını açıkladılar. Göreve başladıktan bir yıl kadar sonra, bir esnafın "size Bolşevik diyorlar" şeklindeki sözlerine karşılık vermedim çünkü Bolşevik sözcüğünün ne anlama geldiğini bile bilmiyordum. 1951'de öğretmen olduğumu söyleyemediğim yerler oldu. Daha sonraları Demokrat Parti'den bir milletvekiline "bize neden komünist diyordunuz?" diye sorduğumda "bize öyle talimat geliyordu" demiştir.

Cemal Ünal, Safranbolu 1930, Gölköy Köy Enstitüsü 1950 Mezunu.

Babam muhtardı. Kaymakam, Köy Enstitülerine öğrenci alınacağı ve bununla ilgili köylüye duyurunun yapılmasını bildirince babam gereğini yapmış fakat hiç başvuru olmayınca beni göndermeye karar vermişti. Hatta

Enstitüye gittiğimizde haber vermeden geldiğimiz için Müdür Muavini Ruhi Esin, babamı azarlamış, dönmekte olduğumuzu gören diğer görevliler duruma müdahale etmişlerdi.

Dersler pek ağır gelmezdi. Ben teknik derslerde marangozluk öğrenmiştim. Üretime dönük biçimde her şeyimizi kendimiz yetiştirirdik. Sebzemizi kendimiz ekerdik. Kızlar dokumacılık, terzilik vb. yaparlardı. Kütüphanemiz çok zengin idi. Kitap okumak zaten zorunlu olduğundan okuyamadığımız kitapların özetini arkadaşlardan alırdık. Enstitüde piyano dâhil olmak üzere saz, mandolin vb. çeşitli müzik aletleri bulunurdu.

Öğretmen olarak Bartın Ulus'taki Kızıllar köyüne gönderildim. Köyde ne okul ne de öğretmen vardı. Muhtar ve İhtiyar Heyeti köyün ağasını çağırarak ne yapılacağını konuştular. Mescidin verilemeyeceğini, namaz kılınacak yer kalmayacağını söylediler. Bunun üzerine tesadüfen orada bulunan İl Genel Meclisi üyesinin tavsiyesi ile mescidin altındaki ahırın temizlenerek ders görülecek yer haline getirilmesi teklifini kabul ettiler. Ben, pencere açılmasını da sağladım. Böylece başlangıçta masa, sıra ve diğer araç gereç olmaksızın derslere başladık. İmama, Kuran okumayı henüz öğrenememiş öğrencileri bana göndermesini söyledim. Zaten diğerleri 15 yaşın üzerindediydi. İki ay içinde hepsine okumayı öğrettim. Çalışmalarımı gören köylüler beni sevdiler. Kız öğrencileri de okula gönderdiler. İmam ile aramız iyi idi. Düğünlere bile birlikte giderdik. Mandolin çaldığım için beni düğünlere davet ederler, "hoca da gelirse, gelirim" derdim.

Daha sonra Devrek'in bir köyüne tayin olundum. Köylüye ziraat çalışmalarında önyak oldum. Fındık ağaçları diktirdim. Öyle ki, bu köyde (Karakoçlu) köylü hâlâ geçimini fındıkcılıktan sağlamakta imiş.

Enstitüden mezun olduktan sonra iletişimin devam etmediğini söyleyebilirim. 1948'lerden sonra enstitü ile köy okulları arasındaki iletişim durdu. Daha önce çeşitli malzemeler verilirdi. Köy Enstitüleri üretime dönük eğitim yapan okullardı. Öğretmen, edindiği bilgileri köyde uygulamaya çalışırdı.

Ramiz Acar, Araç 1933, Gölköy Köy Enstitüsü 1954 Mezunu.

Köyümüzde beni yetiştiren öğretmen Muallim Mektebi öğretmeni idi. Çok iyi bir öğretmendi. Yetiştirdiği öğrenciler hep iyi yerlere geldiler. Öğretmen tayin olup gidince yerine Köy Enstitüsü mezunu bir öğretmen verdiler. Köy Enstitüsü öğrencilerini görünce imrenirdim. Elbiseleri vb. çok hoşuma giderdi. 1945'te ilkokulu bitirdim. Sınavı kazanamadığımdan beni bir yıl hazırlık sınıfına aldılar. Talep artınca öğrencileri sınavla almaya başlamışlardı. Sırf bizim ilçeden 40 kişi başvurmuştu. Türkçe, Matematik ve Tabiat Bilgisi derslerinden sınav yapılmıştı. 4 ve 5. Sınıfın derslerini başarıyla tamamlayarak hazırlığı geçtim.

Amcam, köyde eski Öğretmen Okulu mezunu öğretmen ile Köy Enstitüsü mezunu öğretmenini karşılaştırdı. Köy Enstitüsü mezunu öğretmen köyümüze atandığında devlet tarafından öküz, pulluk vb. verildi. Okulun bitişiğinde bir atölye yapıldı. Köy tarlasından binbir zahmet ve kaymakamın da etkisiyle arazi verilmesi köylüye kabul ettirildi. Örnek çiftçilik yapmak istedi. Devlet fidanlığından 40-50 tane Amasya elması fidanı getirterek dikmiş, etrafını da zarar görmemeleri için çevirmişti. Köylüler bunu, arazilerini zaptetmek olarak algılayıp fidanları söktüler. Köy Enstitüsü mezunu öğretmene verilen pulluk ile toprağın daha kısa zamanda sürüldüğünü gören köyün ağası da öküzü bırakarak at aldı ve pulluk ile arazisini sürmeye başladı. Önce karşı çıkanlar pulluk kullanmaya başladılar. Kara sabandan pulluğa geçilmesi önemli bir devrimdir.

Köylüler kısa zamanda Köy Enstitüsü mezunu öğretmene de diğer öğretmen gibi saygı duymaya başladılar. Diğer köydeki Köy Enstitüsü mezunu öğretmen ise köylüye uyararak başarılı olamadı.

1950 yılında biz 3. Sınıftan 4. Sınıfa geçtiğimizde Köy Enstitülerinin müfredat programı değiştirildi. Öğrenim süresi 6 yıla çıkarıldı. Bu değişikliğe üzüldük, yadırgadık. Kız öğrencileri ayırarak Kızılçullu Köy Enstitüsüne gönderdiler. Üzüldük. 6 yıl öğrenim görenlerin ilk mezunları bizler olduk. İyi yetiştirildik. Okulda demokratik bir yapı vardı. Müdürleri eleştirirdik. Doktorun hazırladığı menüye göre yemekler hazırlanırdı. Atatürk ve cumhuriyet sevgisi ile yetiştirildik.

Araç ilçesinin uzak bir köyüne (Aşağıgüney) atandım. Öğrendiğimiz şeyleri uygulamada ilk başlarda zorluklarla karşılaştık. Kız öğrencileri okula almak için uğraştık. Okulun eski muallimi çok yararlı olamamış, Saidi Nursi tarikatına bulaşmış. Benden önce atanan iki Köy Enstitüsü mezunu öğretmenden birisi hastalık nedeniyle, diğeri de evlilik meseleleriyle meşgul olduğundan yararlı olamamışlar. Ahırda eğitime başladık. Üç yıl sonra okul tamamlandı.

Köy, Kastamonu yoluna 8 km. mesafede olmasına rağmen yol olmadığından insanlar çok zahmet çekmekte idiler. İki kadının yol problemi yüzünden doktora ulaşmadan hayatını kaybetmesi beni çok üzdü. 1957'de Demokrat Parti kan kaybetmeye başlamıştı. Seçim öncesi Araç Belediye Başkanı olan amcamı da devreye sokarak köye yol yapılmasını sağladım. Yaptığım çalışmalar mülki makamların dikkatini çekti ve Vali tarafından takdirname ile ödüllendirildim.

Köyde öğrencilerin ilkokulu bitirdikten sonra eğitime devam etmediklerini fark ettim. Çoğu İstanbul'a giderek burada fırıncı çırağı olurlardı. Başarılı öğrencilerin ailelerini ikna ederek Kastamonu'daki ortaokula gitmeleri için çaba harcadım. Bunlar arasından savcı, profesör vb. çıktı. Bu da köylüye örnek teşkil etti.

Bana göre köydeki ikinci devrim kız öğrencilerin okula gitmeleridir. Köyde tespit ettiğim kadarıyla 30- 40 kız öğrencinin okula devam etmesi gerekiyorsa da gelmiyorlardı. Çabalarım yetersiz kalınca Nahiye Müdüründen yardım istedim. Otoriter bir kişiydi. Jandarmanın da devreye sokulmasıyla aileler kızlarını okula göndermeye başladılar. Fakat başlarında eşarp ile okula gelmişlerdi. Zamanla eşarplarını çıkarmalarını, temiz giysiler giymelerini, uzun saçlarını kesmelerini, taramalarını vb. sağladım. Başlangıçta çekingen olan kızlar kısa süre içinde okula ve diğer arkadaşlarına uyum sağlayarak çekingenliklerini üzerlerinden attılar. Bu çalışmalarım müfettişlerin, kaymakamın vb. dikkatini çekmekteydi. Kaymakam toplantılarda okulumu örnek okul olarak göstermekteydi.

Sami Özden, Kastamonu 1949, Bolu Erkek Öğretmen Okulu 1969 mezunu.

İş ve tarım derslerimiz vardı fakat çok sınırlı idi. Öğretmen Okulunda köyün sorunlarına çözüm bulmak için kafa yorardık. Köy öğretmeni olma idealini henüz ilkokulda iken edindim. Öğretmen Okulunda iyi yetiştirildik. Okuma sevgimiz vardı. Öğretmenler arasında sağ sol ayrımı yoktu. Din derslerine giren öğretmen İmam Hatip Okulu mezunu ve biraz tutucu bir öğretmendi. 1974'ten sonra durum değişmeye başladı. Aşırılıklar başladı.

Öğretmen olarak atandığım köyün okulunun planını kendim çizdim. Yapılması için girişimlerde bulundum. Köyde çamaşırhane yapılması için önyak oldum. Taşlı tarlanın temizlenmesi gibi zahmetli işlerde bile köylüye yardımcı oldum. Okulun yolunu dozer ile düzelttirdik. Daha sonra dozerin köy yolunun yapılmasında da kullanılması için köylüyü örgütledik. Olay, kontrolümüzden çıkarak komünist ayaklanması olarak adlandırılrsa da köylünün sağduyusu sayesinde köylünün yararı için çalışmaktan başka bir şey yapmadığımız idari soruşturma sırasında anlaşıldı. Ardından takdirname ile ödüllendirildik. Okulun iyileştirilmesi ve güzelleştirilmesine yönelik çabalarımız fark edildi. Kadınlara okuma yazma kursları açtık. Kız öğrencilerin okutulmasına özellikle önem verdim. Çalıştığım köylerdeki sorunların çözümü için uğraştım, su kavgalarını vb. düzelttim.

Sonuç

Köy Enstitüsü mezunu öğretmenlerin köylerde zor koşullarda öğretmenlik ve köye yararlı işleri büyük bir özveri ile yapmak için mücadele ettikleri anlaşılmaktadır. Dönemin koşulları gereği genç Cumhuriyetin kalkınma hamlesinin bir parçası olan kırsal kesimin önemli yokluklar ve mahrumiyetler içinde olduğunu hatırlamak gerekir. Zaten enstitülerin kurulma amacı da kırsal kesimdeki geri kalmışlığı öğretmen aracılığı ile yok etmektir.

Köyde bulunan din görevlisi ile (imam) iyi geçinen öğretmenlerin sorunları daha kolay çözebildikleri, işbirliğinin köylü tarafından da takdir edildiği anlaşılmaktadır. Karşılaşılan sorunlarda; ağa ile köylü ile çeşitli yeniliklerin uygulanmasında karşı karşıya gelindiğinde pes etmeyip mücadele eden ve

köylüyü yumuşak yolla ikna etmeyi başaran öğretmenlerin, köylünün desteğini ve takdirini kazandıkları anlaşılmaktadır. Köydeki öğretmenin başarisında bireysel çabalar ön plana çıkmaktadır. Köy Enstitüsü mezunu olsa da yeterli donanım ve çabaya sahip olmayan öğretmenlerin ise başarısız oldukları anlaşılmaktadır.

Bolu Erkek Öğretmen Okulu mezunu Sami Özden'in yaptıkları işler ve misyonu Köy Enstitüsü mezunlarınınkini anımsatmaktadır. Öđretmenin, köye yararlı olmak için çalıştığı ve köy öğretmeni olma ideali taşıdığı görülür. Fakat kendisi bunun okulda edinilen bir idealden çok kendi bireysel çabası olduğu fikrindedir.

HASAN BASRİ ÇANTAY'IN ESERLERİNDEKİ TASAVVUFİ TEMALAR BAĞLAMINDA ŞAHSİYETİ

Yrd. Doç. Dr. Esmâ SAYIN*

Öz

Hasan Basri Çantay, çok yönlü ve tasavvufî yaklaşımları anlaşılmaya değer olan bir âlimdir. O'nun çok yönlü bir şahsiyet olduğunu gösteren pek çok yaşam tecrübesi bulunmaktadır. O, halkı aydınlatmak için gazeteci, vatan savunmasında mücahit, ülkenin problemlerini çözmek için siyasetçi, cehaleti yenmek için eğitimci, çeşitli derneklerin kuruluşlarında görev alan bir girişimci olarak karşımıza çıkmıştır. Onun çok yönlü tarafı, din adamlığından spor adamlığına kadar uzanmaktadır. O'nun tasavvufî derinliğini anlamak için eserlerindeki tasavvufî yaklaşımları analiz etmek gerekmektedir. Bu bağlamda Hasan Basri Çantay, eserlerinde bazen konuların doğrudan tasavvufî yorumunu zikrederken; bazen de ilgili konunun çağrıştırdığı tasavvufî bir konu ya da kavram hakkında tasavvufî açıklamalar veya mutasavvıflardan alıntılar yapmaktadır.

Anahtar kelimeler: Tasavvufî Şahsiyet, İhlâs-Birlik, Takvâ-Sorumluluk, Havf-Recâ, Kabz-Bast.

Personality in the Context of Sufi Themes of Hassan Basri Cantay's Works

Abstract

Hasan Basri Çantay is a scholar whose multi sided and sufistic approaches deserve understanding. He has many experiences which indicate his versatile personality. He was a journalist to enlighten the public, a patriot when defending the nation, a politician to solve the nation's problems, a lecturer to defeat illiteracy, and an entrepreneur who was involved in the establishing of many foundations. His versatility expands from cleric to a sportsman. In order to understand his sufistic depth, the sufistic approaches found in his works need to be analyzed. In this sense, Hasan Basri Çantay, sometimes mentioned directly the sufistic interpretation in his works; while he referred to others and gave sufistic descriptions of various subjects.

Keywords: Sufistic Personality, İhklas-Unity, Taqva-Responsibility, Havf-Reca, Kabz-Bast.

* Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümü.
emasayin16@gmail.com

1. Giriş

“Hasan Basri Çantay’ın hayatı incelendiğinde onun din âlimi olmasının yanında siyasetçi, milletvekili, gazeteci, eğitimci, dil bilimci, şair, edebiyatçı, hukukçu, tarihçi, mutasavvıf ve musikişinas olduğu görülmektedir. Toplumsal ilgisi yüksek, İslâmî değerlere bağlı, zor şartlara rağmen kendisini gerçekleştirmiş, fedakâr, duygusal kararlılığı yüksek, mücadeleci, çalışkan, dindar bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dinî ilimler yanında o, edebiyat, hukuk, iktisat ve felsefeyle ilgilenmiştir. Bunlarla yetinmeyip hayatının her aşamasında kendini geliştirmeye çalışmıştır. Dinî konulardan, ahlaktan, dilden, felsefeden, eğitim, hukuk ve ticarete kadar uzanan geniş bir yelpazede yaklaşık yirmi üç yıl eser vermesi bunun en büyük kanıtıdır. Kendini geliştirmesindeki en önemli faktörlerden birisi, çalışkan olmasıdır. Aşırı çalışmaya bağlı olarak çok genç yaşlarda gözlerinden rahatsız olmaya başlamış, daha sonraki yıllarda ise, bu özelliğinden dolayı bazı rahatsızlıklar yaşamıştır.”¹

2. Hasan Basri Çantay’ın Tasavvufi Olan Bağlantısı

“Hasan Basri Çantay’ın tasavvufa olan ilgisi çocukluk çağına başlamış olmalıdır. Balıkesir eşrafından olan babası Hasan Cenâbî Efendi, Melek Hoca’ya bağlıdır.”² “Melek Hoca ya da daha az bilinen ismiyle Hafız Abdullah Efendi, Balıkesir’de kırk sene tedris ile meşgul olmuş, bütün ilim dallarında şöhreti olan bir âlimdir. Vefat ettiğinde Balıkesir’de dükkânların kapatıldığı ve tabutunun beş bin kadar kişi tarafından taşındığı aktarılır. Aynı zamanda o, hocası Hacı Süleyman Efendi’den icazet almış bir Nakşibendî şeyhidir.”³

“Hasan Basri Çantay’ın gençliğinde ders aldığı hocaları da, o günün şartlarında bekleneceği gibi, tasavvufî bağlantıları olan kimselerdir. Farsça ders aldığı Müftü Osman Nuri Efendi, Hafız Abdullah Efendi’nin halifesidir.”⁴ “Bunun yanı sıra Mahir İz, Hasan Basri Bey’le çeşitli tasavvufî meseleler üzerine mektuplaşmıştır.”⁵

“Hasan Basri Çantay’ın, Mecdi Efendi’nin tarikatıyla olan bağlantısı, Mecdi Efendi’den de önceye ve onun da şeyhi olan, ‘Fatih Türbedarı’ olarak da bilinen Ahmed Âmiş Efendi’ye kadar gitmektedir. Nitekim bazı çağdaş kaynaklarda, Hasan Basri Bey’in Âmiş Efendi’nin müridi olduğu da rivayet edilmektedir.”⁶

¹ Mücteba Uğur, *Hasan Basri Çantay*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s. 39.

² Mehmet Emre, *Üstadım Süleyman Tunahan (k.s.) ve Hâtıralarım*, Erhan Yayın Dağıtım, İstanbul, 2000, s. 64.

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Karesi Meşâhîri*, (haz. Mehmet Sarı, Ahmet Karaman), Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı, Balıkesir, 1999, s. 41.

⁴ Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 20.

⁵ Mahir İz, *Yılların İzi*, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1975, s. 162.

⁶ İsmail Hakkı Altıntaş, *Fatih Sertürbedârî Trnovovalı Kutbu’l-Ârifin Gavsu’l-Vâsilîn Mürşid-i Kâmil Ahmed Âmiş Efendi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013, s. 15.

“Hasan Basri Bey’in ilgi duyduğu bu tasavvufî yol, sözgelimi o dönemin popüler bir tarikatı olan, muhalif ve aktivist nitelikler taşıyan Hâlidilik değil; cumhuriyetin ilanı ve inkılaplar dâhil olmak üzere olup bitenler karşısında bilinçli bir “pasifist” pozisyon alan bir tasavvuf yoludur.”⁷

“Bütün bunların yanı sıra Hasan Basri Çantay’ın Kütüphanesi de bize onun tasavvufî ilgileri hakkında bilgi verir. Önemli bir kısmını Balıkesir Müftülüğü’ne bağışladığı, daha sonra da Balıkesir Üniversitesi’ne intikal eden”⁸ kütüphanesinde bulunan eserler içinde tasavvufî nitelikte olanlar geniş bir yer tutar.”⁹

3. Hasan Basri Çantay’ın Eserlerindeki Tasavvufî Temalar

“Hasan Basri Çantay’ın Kur’an tercümesi hakkındaki görüşlerini açık ve net olarak kendi yazdığı mealin ön sözünde görmek mümkündür.”¹⁰ O, eserlerinde bazen konuların doğrudan tasavvufî yorumunu zikrederken; bazen de ilgili konunun çağrıştırdığı tasavvufî bir konu ya da kavram hakkında tasavvufî açıklamalar veya mutasavvıflardan alıntılar yapmaktadır. “Mesela kadınların peygamber olması gibi tartışmalı kelâmî bir konuda Çantay’ın kelâm kitaplarından değil de ‘*el-İbrîz*’ isimli tasavvufî bir kitaptan alıntı yapması onun tasavvufa olan ilgisini, merakını ve verdiği değeri göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Hasan Basri Çantay, kadınların peygamber olması ile ilgili Abdülaziz Debbâğ’ın görüşlerini aynen eserine aktarmıştır. Bu durum Çantay’ın bu konuda Debbâğ’ın görüşlerine aynen katıldığı yönünde bir kanaatin oluşmasına sebep olmaktadır.”¹¹

Hasan Basri Çantay, mealinde bazen ayetlerin doğrudan tasavvufî yorumunu zikrederken; bazen de doğrudan ayetin açıklaması sadedinde değil de, ayetin çağrıştırdığı tasavvufî bir konu ya da kavram hakkında mutasavvıflardan alıntılar yapmaktadır. Bu yaklaşımı şu şekilde örneklendirmek mümkündür:

“Çantay, ‘*Nefislerinizi öldürün.*’ (Bakara, 2/54), ayetini nefislerinizi ıslah edin şeklinde tercüme etmiş ve bu ayeti, ‘buzağıya tapmak suretiyle hak dininden dönenleri öldürün.’ manasını verenlerin de olduğunu hatırlattıktan

⁷ Rüya Kılıç, *Osmanlıdan Cumhuriyete Süfî Geleneğin Taşıyıcıları*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2009, s. 113.

⁸ İsmail Hakkı Mercan, İlker Er, (2010). “XX. Yüzyıl İlim Adamlarından Hasan Basri Çantay ve Onun Kütüphanesi”, Dârü’l-Fünûn İlahiyat Sempozyumu Tebliğleri, 18-19 Kasım 2009, İstanbul, 2010, s. 63.

⁹ Mercan, *a.g.e.*, s. 70.

¹⁰ Mehmet Özkan, “Hasan Basri Çantay’ın ‘Kur’an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm’ Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Balıkesir University the Journal of Social Sciences Institute, 2012, C. XV, S. 28, s. 56.

¹¹ Selahattin Öz, “Hasan Basri Çantay’ın Eseri Kur’an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm’de İşârî-Süfî Yorumlar: Mutasavvıf Abdülaziz Ed-Debbâğ’ın Eseri El-İbrîz’in Etkisi”, Vefatının 50. Yılında Hasan Basri Çantay Sempozyumu Bildirileri, Yayınlanmamış Bildiri Kitabı, 19-21 Eylül 2014, Balıkesir, 2014, s. 421.

sonra; bu şekilde anlamayı doğru bulmayarak bu ayetin nefis ile mücadele etme anlamı taşıdığını ifade etmiştir.¹²

“Toprağı iyi ve elverişli olan beldenin bitkisi, Rabbi’nin izniyle bol ve bereketli çıkar. Toprağı kötü ve elverişsiz olandan ise, faydasız bitkiden başkası çıkmaz. Şükredecek bir toplum için biz ayetleri işte böyle değişik biçimlerde açıklıyoruz.” (A’râf, 7/58), ayeti hakkında Beydâvî ve Şeyhzâde’nin şu yorumunu aktarır: “Toprağı verimli olan güzel memleket, müminin misalidir ki, o hak sözü işitince kalbi onu kabul ederek faydalanır; fena topraklı yer de münafığın benzeridir ki o, hak sözü işittiği halde kalbi onu kabul etmez ve onunla faydalanmaz.”¹³ Görüldüğü üzere Hasan Basri Çantay, tasavvufî görüş ve yorumlarıyla meal çalışmalarına işaret bir yorum katmaktan geri durmamıştır.

“Öyleyse Allah’a koşun ve O’na sığının. Şüphesiz ben O’nun katından size gönderilmiş olan apaçık bir uyarıcıyım.” (Zâriyât, 51/50), ayetiyle ilgili olarak ise Sehl et-Tüsterî’nin, masivadan Allah’a kaçın yorumunu nakleder.¹⁴ Bu noktada Hasan Basri Çantay’ın kendisinden görüş bildirdiği Tüsterî, tasavvufun en önemli isimlerinden birisidir.

Çantay, tasavvufî düşüncede üzerinde önemle durulan bir mesele olan insanın meleklik ve hayvanlık kuvvetleri arasındaki çekişme hakkında ise, ‘Huccetullâhi'l-Bâliğa’ isimli tasavvufî kaynaktan naklen şu açıklamaya yer verir: “İnsanın meleklik kuvvetiyle hayvanlık kuvveti arasında sürekli bir çatışma vardır. Meleklik kuvveti, insanı yüceltirken hayvanlık kuvveti ise onu alçaltır. Hayvanlık kuvveti, üstün gelip de eserleri onda görünürse meleklik kuvveti siner ve gizlenir. Aksi de böyledir.”¹⁵

4. Hasan Basri Çantay’ın Tasavvufî Şahsiyeti Bağlamında Tasavvufî Dengesi

4.1. Hasan Basri Çantay’ın Tasavvufî Şahsiyeti Bağlamında Aşk-Muhabbet Dengesi

“Tasavvufî tecrübe, dinî tecrübenin özel bir alanını temsil eder. Bu tarz bir tecrübe, tasavvufî özü itibariyle Allah’a ulaşma arzusudur. Allah’la birleşmeye doğru insan ruhunun evrensel arzusunun değişmez bir ifadesidir.”¹⁶ Bu bağlamda Hasan Basri Çantay’ın eserlerinde Allah’la bütünlük kurma ve O’na ulaşma arzusunun en son noktada olduğu görülür. Bu nedenle O’nun tasavvufî tecrübeyi yaşadığı ve bunu eserlerine yansıttığı ifade edilebilir.

¹² Hasan Basri Çantay, *Kur’ân-ı Hâkim ve Meâl-i Kerim*, Mürşit Çantay Yayınları, İstanbul, 1984, Cilt:1-3, s. 22.

¹³ Çantay, *a.g.e.*, s. 225.

¹⁴ Çantay, *a.g.e.*, s. 962.

¹⁵ Çantay, *a.g.e.*, s. 78

¹⁶ Hayatî Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, s. 317.

“Tasavvufta merkezde aşk vardır. Allah’a aşk ile bağlanan bir kişi için tasavvuf, insana yüksek idealler kazandırır. Her türlü ibadet, insanın ruhunu yüceltmede birer vesilesidir.”¹⁷ İnsan ruhunu maneviyata odaklayan dualar ve zikirler ise, ilahî aşka yönelen bir öneme sahiptir. Bu açıdan bakılacak olursa aşk ise, saf sevginin özü ve kâinattaki bütün yaratılmışların tohumu olan saf sevginin en üst noktasıdır.”¹⁸ Hasan Basri Çantay’ın eserlerinde ve şahsiyetinde aşk, hem onun kulluğunu şekillendiren; hem de onun hayatını anlamlandıran en anlamlı manevî güçtür.

“Tasavvuf, ilk aşamada insanın kötü huylarının izlerini onun hayatından silmeye çalışır. İkinci aşama da, uyanma aşamasıdır. İnsan, Allah’ın dünya ve hayat üzerindeki hikmetlerini anlamaya başlar. Üçüncü aşamada ise, Allah’ın insana ilham ettiği hakikatler ortaya çıkar. Dördüncü aşamada kul, her şeyi Allah için yapmaya başlar. Beşinci aşamada, Allah’tan başkası kula kötü gelmeye başlar ve kul, her durum ve şartta Rabbini tercih eder. Altıncı aşamada kul, Allah’ın rızası ile sabrı kuşanır. Bu yedi aşamayı geçen kişi, mükemmelliğe ulaşır.”¹⁹

Sözü edilen bu yedi aşamayı geçen bir kul için, kalbi hakiki muhabbete ve ilahî aşka odaklamak mümkündür. Zaten muhabbet, itaat ve teslimiyettir. “Bu manada muhabbet, Allah’ın emrine itaat etmek, yasakladığı her şeyi terk etmek, hükmüne ve takdirine razı olmaktır. Muhabbet, tercihi sevgili lehine yapmaktır. Sevgilinin arzusunu, kendi arzusunun önüne geçirmektir.”²⁰ Hakiki sevgili Allah olduğuna göre bütün sevgileri O’nun sevgisinde ve O’nun lehine bütünleştirmektedir. Sonuç itibarıyla Hasan Basri Çantay’ın eserlerinde, tasavvufun yedi aşamasını ifade ederken Allah Teâlâ’nın sevgisinde ve O’nun lehine tercihte bulunma kararlılığı çok güçlü vurgularla işlemektedir.

4.2. Hasan Basri Çantay’ın Tasavvufî Şahsiyeti Bağlamında Takva ve Sorumluluk Dengesi

Hasan Basri Çantay, kendisini topluma karşı sorumlu hissetmiş ve bunu davranışlarına yansıtmıştır. “Gençlik yıllarından itibaren toplumun aydınlanmasına büyük bir önem vermiştir. İçinde bulunduğu dönemde gazetenin toplumsal hayattaki önemini fark etmiş ve Balıkesir’de çeşitli gazeteler çıkarmıştır. Balıkesir’de peş peşe ‘Nasihat, Balıkesir, Yıldırım, Karesi, Ses ve Zafer-i Milli’ gazetelerini çıkarmış ve bunu çoğu kez tek başına

¹⁷ Hasan Basri Çantay, “Islamic Culture in Turkish Areas, The Straight Path of Islam”, (Ed. Kenneth Morgan), The Ronald Press Cooperation Press, New York, 1958, s. 124.

¹⁸ Mevlânâ Celâleddîn Rumî, *Mesnevî-i Mânevî*, (thk. Reynold A. Nicholson), İntişârât-ı Hermes, Tahran, 2003, s. 78.

¹⁹ Çantay, *a.g.e.*, s. 125.

²⁰ Ebû Bekir Muhammed Kelâbâzî, *Taarruf li Mezhebi Ehli’t-Tasavvuf*, Mektebetü’l-Külliyâti’l-Ezheriyye, Kahire, 1980, s. 130.

gerçekleştirmiştir.”²¹ O, bu gazetelerde toplumsal konulara ağırlık vererek halkın aydınlanmasına katkıda bulunmuştur.

“Sorumluluk bilinci ve sevgi hissine dayanan itaat duygusu, kulluk bilincini oluşturur. İnsan, takvâ sayesinde Allah Teâlâ’yı o kadar çok sever ki, O’nun sevgisini kaybetmekten korkar. İnsanın bu korkusu, onu Rabbine daha çok bağlar; onun sevgisini ve sorumluluk bilincini daha da arttırır. İşte takvâ, budur.”²² Hasan Basri Çantay’ın eserlerinde ve şahsiyetinde sorumluluk bilinci ve sevgi hissine dayanan takva duygusunun çok etkili olduğu ifade edilebilir. Bu nedenle o, topluma karşı kendini sorumlu hissetmiş ve toplumu gazeteler vasıtasıyla dinî ve manevî değerlere duyarlı bir duruma getirmeye çalışmıştır. Bu noktada onun gerek kurduğu dernekler gerek çıkardığı gazeteler sayesinde toplumsal ve manevî sorumluluk bilincinin çok yüksek olduğunu ifade edebiliriz.

“Hasan Basri Çantay’ın hayatında sorumluluk ve fedakârlık duygusu önemli bir yer tutmuştur. Balıkesir İdadisi dördüncü sınıfında babasını kaybetmiş olan Hasan Basri, üç kız kardeşin ve annesinin geçimini temin etmek için okulundan ayrılmış, ailenin sorumluluğunu üstlenerek kendi parlak geleceğini feda etmiştir. Bu durum onun hayatında bir davranış kalıbı olarak karşımıza çıkmakta olup, gerekli her durumda fedakârlıktan kaçınmamıştır.”²³

“İnsan ruhunda onu sürekli iyiliklere yönlendiren bir iyilik dürtüsü vardır ki, bu dürtü insanı sürekli iyiliklerle beraber eder ve onu kötülüklerden uzak kılar. Bu dürtü, kötülüklerin karanlığını ve iyiliklerin güzelliğini insana fısıldar. İnsan, içindeki iyilikleri güçlendiren bu iyilik sesini ve dürtüsünü; sorumluluk bilinci, emirlere uyma-yasaklardan kaçınma duyarlılığını içeren ‘takvâ’ sayesinde geliştirir.”²⁴ Hasan Basri Çantay’ın kalbindeki iyilik ve sorumluluk duygusu, güçlü bir takva duygusunun neticesi olup onun annesine ve kız kardeşlerine karşı sorumluluk ve fedakârlık duygusuyla hareket etmesine neden olmuştur.

“Hasan Basri Çantay, millî ve manevî değerlerine bağlı bir kişidir. Vatan savunmasına bizzat katılmış, dinine bağlılığını hayatı boyunca davranışlarına yansıtmuş, milleti için her türlü fedakârlığı göstermiştir. Bunların yanında İstiklal Marşı’nın yazılmasında aktif rol oynamıştır. Marşın yazılması için

²¹ Yusuf Akgül, *Karesi Toprağının Yiğit Evlâdı Hasan Basri Çantay, Kara Günler ve İbret Levhaları*, (haz. İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü), Petek Matbaası, Balıkesir, 1987, s. 75

²² Esmâ Sayın, *Kalbine Hatırlat Hafıza Teknikleriyle Tasavvuf Kavramları*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2015, s. 84.

²³ Ahmet Murat Özel, *“Sırlı Bir Âlim: Hasan Basri Çantay ve Tasavvuf Dünyası”*, Vefatının 50. Yılında Hasan Basri Çantay Sempozyumu Bildirileri, Yayınlanmamış Bildiri Kitabı, 19-21 Eylül 2014, Balıkesir, 2014, s. 670.

²⁴ Sayın, *a.g.e.*, s. 87.

Mehmet Akif'i ikna etmiş ve İstiklal Marşı gibi millî bir değerimizin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur."²⁵

Hasan Basri Çantay'ın iradesini şekillendiren ve yönlendiren bir güç olan takvâ, Allah ile O'nun arasında sevgi merkezli bir korku anlayışı oluşturmuştur. "Allah'ın emir ve yasakları hususunda sınırları önemsemeyerek aşma, ya da onların zıtlarına yönelme dürtüsüne karşı koyma yeteneğine de, 'takvâ' denir."²⁶ Bu bağlamda millî ve manevî değerleri topluma kazandırma duygusu, takva anlayışının bir sonucu olarak onun hayatındaki sorumluluk ilişkisi ve takva bağlantısını oluşturmuştur.

4.3. Hasan Basri Çantay'ın Tasavvufî Şahsiyeti Bağlamında Hoşgörü ve Tevazu Dengesi

"Hasan Basri, hayatı boyunca israftan uzak durarak sade bir yaşantı sürmüştür. Bu tavrı ile o, insanlara örnek olmuş; dinî inançları gereği ve savaş yıllarının yokluklarını tecrübe ederek tasarruf sahibi olmayı millî bir görev saymıştır."²⁷ Bu tavrı ve davranış modeliyle o, hoş görü ve tevazu dengesini kişiliğinde bütünleştirmiştir.

Bu tavırlar ve davranış modelleri bağlamında tevazu ve hoş görü dengesinin onun kalbini şefkat, samimiyet ve iyi niyetle yumuşattığı; onu bütün kâinatla paylaşma ve bütünlüğe açık bir ruh haline yönlendirdiği görünmektedir. "Bu anlamda tevazu, gurur kanadını indirmek ve nefsin köşelerini kırmaktır. O, azlıkla övünmek, alçakgönüllülüğe yönelmek, insanların ağırlığını yüklenmektir."²⁸

Hasan Basri Çantay, toplumda birlik ve beraberliğin temelinde hoşgörü ve tevazu dengesinin olduğuna inanmaktadır. "O'na göre, küçük kusurları bile mikroskop aleti ile büyütür gibi dağ haline getirmek ve habbeyi kubbe yapmak, zamane kabadayılarının pek çirkin adetlerinden olmuştur. Olgun müslümanlık ve insanlık şuurundan, kötülüğe katmerli iyilik etmek his ve zevkenden nasiplenmiş olmak şöyle dursun, en basit müsamahayı ve sabrı bile semtine uğratmayan adamların hali ne acınacak hallerdendir. Onların ruhunda, şeytanî ve nefsanî bir ifrit çöreklenmiştir."²⁹

"Aslında kendini beğenmenin ve hoşgörüsüzlüğün bir takım sebepleri bulunmaktadır. Bunun en kuvvetli sebeplerinden birisi de, kişinin samimiyetsizliği ve ikiyüzlülüğü huy haline getirmiş olması ve insanların övgüsüyle şişirilip uçurulmasıdır."³⁰ Bu noktada Hasan Basri Çantay, kibir ve

²⁵ Özel, a.g.m., s. 671

²⁶ Şah Veliyullah Dihlevî, *Hucetullâhi'l-Baliğa*, Dârü İhyâ'î'l-Ulûm, Beyrut, 1990, s. 265.

²⁷ Özel, a.g.m., s. 672.

²⁸ Ethem Cebecioglu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul, 2004, s. 656.

²⁹ Hasan Basri Çantay, "Kötülüğe İyilikle Mukabele", *İslâm Dergisi*, 1/9, 2, 1957, s. 2.

³⁰ Ebû'l-Hasan Mâverdi, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, Daru İhyâ-i Ulûm, Beyrut, 1988, s. 336.

hoşgörüsüzlüğün toplumda birlik ve beraberliği nasıl ortadan kaldırmaya çalıştığını da ortaya koymuştur. Çantay şahsiyetinde, sade yaşantısında, israftan uzak duruşunu hayat tarzı haline getirişinde ve eserlerinde, hoşgörü ve tevazu dengesini gerçekleştirerek toplumsal birlik ve beraberliği sağlamaya çalışmıştır.

4.4. Hasan Basri Çantay'ın Tasavvufî Şahsiyeti Bağlamında İhlâs ve Birlik Dengesi

“İhlâs, gösterişi bırakmak; itaatte ve ibadette samimi olmaktır. İhlâs, kalbi keder veren her türlü halden kurtarmak ve Allah’a tam bir doğrulukla kullukta bulunmaktır. İnsanın işlerinde Allah’tan başka hiç kimseden karşılık beklememesidir.”³¹ “Bu manada ihlâs, insanın bütün işlerini kibir ve riyadan temizleyip samimi ve Allah Teâlâ’ya layık bir hale getirmesidir.”³² Çantay, halkının birlik ve beraberliğini sağlama isteğiyle beraber toplumun bilinçlendirilmesine büyük önem vermiştir.

“O’nun toplumu samimiyet ve birlikle bütünleştirme çabası, sadece gazetecilik ve yayın çalışmalarıyla sınırlı kalmamıştır. Aynı zamanda o, Balıkesir’de halka hizmet için kurulan birçok derneğin kuruluşunda görev almıştır. Balıkesir’de kurulan ‘Ziraat Birliği, Muhacirlere Muavenet Derneği, Yeşilay Cemiyeti, Şehit Çocuklarını Himaye Derneği, Verem Savaş Derneği, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Türk Hava Kurumu’ gibi sivil toplum örgütlerinin kuruluşuna bizzat katkıda bulunmuştur.”³³

“Çantay, birlik ve beraberliğin sağlanmasında en güçlü değer olarak kardeşlik temelinde dayanışma ve yardımlaşmayı ön görmektedir.”³⁴ Çantay’ın bu tarz toplumsal duyarlılıkları, onun ihlâs anlayışını gösteren samimiyeti ve birlik dengesini şahsiyetinde topladığına en güçlü delildir. Çantay, hem dernek kuruluşlarını hem de toplumsal duyarlılıkla ilgili bütün projelerini, Allah’tan başka hiç kimseden karşılık beklemeden ve kibirden uzak bir manevî duyarlılıkla yerine getirmiştir. O’nun bu çalışmaları ve yaklaşımları, onun şahsiyetinde ihlâs ve birlik dengesini gerçekleştirdiğini göstermektedir.

İhlâs gerçek bir samimiyet, iyi niyet, menfaatten uzak ve temiz bir kalbin arınmışlık ölçüsüdür. İşlerdeki samimiyet ve iyi niyetin kalitesi, ihlâsla anlaşılır. “Bu nedenle ihlâs, bir süzektir; işi onunla süzerler. Şirk ve riya bulanıklarını süzüp ortaya çıkartan cevher, ihlâstır.”³⁵ Hasan Basri Çantay’ın cesur bir karaktere sahip olmasında samimiyet, inanç ve birlik dengesinin etkisi büyüktür.

³¹ Cebecioğlu, a.g.e., s. 298.

³² İsmail Ankaravî, *Minhâcî'l-Fukara*, (haz. Saadettin Ekici), İnsan Yayınları, İstanbul, 1996, s. 252.

³³ Mehmet Kenan Şahin, “*Hasan Basri Çantay’ın Pratik Ahlakı Verdiği Önem ve Değer*”, Vefatının 50. Yılında Hasan Basri Çantay Sempozyumu Bildirileri, Yayınlanmamış Bildiri Kitabı, 19-21 Eylül 2014, Balıkesir, 2014, s. 43.

³⁴ Şahin, a.g.e., s. 47.

³⁵ Feridüddin Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (haz. Mehmet Zahit Kotku), Dilek Matbaası, İstanbul, 1987, s. 205.

Nitekim Çantay'a göre: "Allah'a hakkıyla iman eden kişi için; kölelik, süflilik, dalkavukluk ve gerilik bir numaralı düşmanlardır. O, bütün dindaşlarını kardeş tanır. İnsanlığı, sever; hayrı ve fazileti kanatlandırır. Allah'ı bilen bir mümin, O'nun emirlerine itaat eder. Bu sayede ilahî prensipler, sarsılmaz karakterler kazanır. O, hareketlerini şahıslara göre değil; hep bu prensiplere göre ayarlar."³⁶

4.5. Hasan Basri Çantay'ın Tasavvufî Şahsiyeti Bağlamında Hayâ ve Ahlakî Değerleri Koruma Dengesi

"Topluma huzur ve mutluluk veren her şey, manevî bağlarla yakından ilişkilidir."³⁷ "Sosyal ilişkilerde her ne kadar görünür bir boyuttan söz edilebilse de; bu tarz ilişkilerin süreklilik kazanmasında ya da sağlıklı yürütülmesinde ihtiyaç duyulan şey, ahlâkî yapıdır."³⁸ Hasan Basri Çantay'a göre, son iki asır içerisinde İslâm dünyasının yaşamış olduğu felaketlerin nedeni, ahlaksızlıktır. Ahlakî yozlaşma sonucu toplumun dengesi bozulmuş; insanları birbirine bağlayan değerler kaybolmuştur.

Utanma duygusunun en üst noktası olan hayâ, insanı hata ve günahlardan koruyan; onu ahlakî güzelliklere yönlendiren manevî ve koruyucu bir perde gibidir. Hayâ sahibi kimseler, cinsel arzu ve istekleri konusunda toplumsal, ahlakî ve dinî sınırları gözetin, ölçülü ve edepli bir doyumla yetinirler. Dürtülerinin akışına kendilerini kaptırmazlar. Başiboş bir cinsel yönelimin, hem kendileri için, hem de toplum için olumsuz sonuçlarının bilincinde olarak sorumlu bir davranış tarzını benimserler."³⁹

O'na göre bütün manevî ve sosyal felaketlerin altında yatan temel neden, ahlakî bozulmadır. "O, Ses gazetesinde yazdığı yazısında I. Dünya Savaşının en zor anlarında insanların millî fedakârlıktan kaçıp kendi ihtirasları peşinde koştuklarını, haram lokma yediklerini, sınır boyunda savaşan askerlerin eşlerine musallat olanların bulunduğunu belirtmiştir."⁴⁰ Bu bağlamda ahlakın bozulmasını engelleyen erdem ise, hayâdır.

"Hayâ, Allah Teâlâ kulunun her halini bütün ayrıntılarıyla bildiği için 'kalbin erimesi' olayı olup, O'nun Celâli'nin yüceliğinden dolayı, O'nun büyüklüğünü hissederek ruhun başını öne eğmesidir."⁴¹ "O'nun vurgusuna göre, hayâ sahibi olmayan ahlaksız bir millet yaşayamaz. Ahlak, her milletin

³⁶ Hasan Basri Çantay, "Tevhid", Sebilürreşad, 1/12, 1948, s. 178

³⁷ Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1997, s. 19.

³⁸ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1998, s. 190.

³⁹ Hayati Hökelekli, *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 128.

⁴⁰ Özel, *a.g.m.*, s. 672.

⁴¹ Ebû Hafs Sühreverdi, *Avârifü'l-Maarif*, Daru'l-Kitabi'l-Arabiyyi, Beyrut, 1966, s. 98.

toplumsal düzenine göre bazı değişiklikler gösterse de, birlik ve dayanışma her millet ve memlekette kurtuluş sebebi olarak görülebilir.”⁴²

Sonuç olarak Çantay’a göre cinsel hayata düzen getirmemek, ahlakî bozulmayı beraberinde getireceği gibi; toplumun giderek güçsüzleşmesine yol açacak; bu da toplumun çöküşünü beraberinde getirecektir. O’na göre çare, aile kurumunun sağlamaştırılmasıdır. Dinî ilkelere göre, toplumu şekillendirmektir.”⁴³

4.6. Hasan Basri Çantay’ın Tasavvufî Şahsiyeti Bağlamında Kabz ve Bast Dengesi

Tasavvuf ehli manevî keyif, huzur ve mutluluk haline ‘bast’ derken; manevî sıkıntı, daraltı ve huzursuzluk haline de de ‘kabz’ derler. “Bu bağlamda keyif ve açılma hallerine ‘bast’ ; daralma ve sıkılma hallerine ‘kabz’ denir. Kabz halindeki kul, zihnen tutuk ve kısır bir haldedir. Aklına ve gönlüne hiç bir şey gelmez, bildiklerini de unuttur. Bast halinde ise, gönlü şen ve zihni açıktır.”⁴⁴

Hasan Basri Çantay’ın, insanların zor zamanlarında birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye ederek toplumsal denge ve birliği sağlamaları gerektiğini her fırsatta ifade etmesi onun kişiliğinde kabz-bast dengesini sağladığına en büyük delildir. Çünkü o, zor zamanlardaki daralma ve huzurlu durumlardaki gaflet halinden insanları kurtarmak istemiş; hakkı-sabrı tavsiye ederek insanların da kabz-bast dengesini sağlamaları için uğraş vermiştir.

“Çantay’a göre, toplumsal dengeyi, milli birliği bozan, kardeşle kardeşi baba ile evladı dostla dostu birbirine düşman eden kötü huylarla mücadele etmek, en başta gelen vazifelerimizden olmalıdır. Müminler birbirine sabrı ve hakkı tavsiye etmekle sorumludurlar.”⁴⁵ “O’na göre toplumdaki kişiler, doğru yolu bulunca hem fertlerin bireysel planda hem de toplumun tamamen birbirlerine karşı iyiliği tavsiye etmek ve kötülükten vazgeçirmek gibi görevleri bulunmaktadır. Her ferdin kendi vazifesini hakkıyla yerine getirmesi sayesinde bu tarz fertlerden meydana gelen toplumların huzur bulacağına hiç bir şüphe yoktur.”⁴⁶

“Kabz, cezayı gerektiren manevî bir durumun kalpte belirmesiyle meydana gelir. Mükâfat ümidiyle kulun gönlünde meydana gelen ferahlık da, basttır. Kabz, manevî utanma halinde kalplerin tutuk oluşu olarak tanımlanırken; bast da, keşf halindeki kalplerin açılmasından ibarettir.”⁴⁷ Kabzın neticesinde sabredenlerin ödülü, bast halinin vermiş olduğu rahatlıkla hareket edenlere göre çok daha büyüktür.

⁴² Hasan Basri Çantay, “Kara Günler ve İbret Levhaları”, Sebilürreşad, İstanbul, 1971, s. 68.

⁴³ Hasan Basri Çantay, “Fuhuş Salgını”, Sebilürreşad, 12/298, 1959, s. 369.

⁴⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1999, s. 86.

⁴⁵ Çantay, a.g.e., s. 3.

⁴⁶ Hasan Basri Çantay, “Neme Lazım”, Sebilürreşad, 1/7, 7, 1948, s. 43.

⁴⁷ Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002, s. 211.

Kabz-bast dengesini sağlamak, zorluklara tahammül göstermek ve azimle sabretmektir ki, Hasan Basri Çantay, sürekli bu dengeyi hayatında yaşamış ve bu dengeyi, insanlara hedef göstermiştir. “O’na göre, kötülüğe en güzel şekilde iyilikle karşılık vermek, müslümanlığın seçkin temeli olan sabrın gereğidir. Sabır, bazılarının zannettiği gibi her şeye miskince boyun eğmek değil, meşru işlerde mertçe ve müslümanca tahammül göstermek ve zorlukları azimle yenmektir.”⁴⁸

4.7. Hasan Basri Çantay’ın Tasavvufî Şahsiyeti Bağlamında Havf ve Recâ Dengesi

Havf, kulun gönlünde bulunan Allah korkusudur. Bu korku öyle güzel bir korkudur ki insan, en çok Allah’ın sevgisini kaybetmek korkusuyla O’ndan korkar; daha sonra da O’nun öfke ve azabına uğramaktan çekindiği için O’ndan korkar ve çekinir. “Bu nedenle havf, Allah’ın kamçısıdır. Allah, havf dediğimiz manevî kaynaklı Allah korkusu sebebiyle kapısından kaçan serkeşleri yola getirir.”⁴⁹

“Recâ, Allah Teâlâ’nın kuluna lütuf ile yöneldiğini kalbin gözlemesidir. Bu nedenle Allah Teâlâ’nın kula ahirette güzel davranacağını ümit ederek kalbin neşe ile dolmasıdır.”⁵⁰ Böylece recâ, Allah Teâlâ’nın rahmetinin genişliğine mercek gibi ayrıntılı ve yoğun bir bakıştır.

Havf-recâ dengesini şahsiyetinde içselleştiren ve hayatı boyunca yaşayan Hasan Basri Çantay, vatan topraklarının işgal edildiği günlerde dahi hiçbir zaman korku ve ümitsizliğe kapılmamıştır. Gücünü inancından alarak çevresine ümit aşılamış ve yayınladığı yazılarıyla düşmanların kalplerine korku salmıştır. “Nitekim o, Yunanlıların emellerini açıkladığı bir yazısında: ‘Fakat merak etmeyin okuyucularım! Umumi vicdan, bilhassa müslümanlık ölmeyecek; bu kara günlerin acısını unutmayacaktır. Çünkü hak, haktır; güneş, güneştir.

Acaba Yunanlılar memleketimizin her tarafında kaynaşan, memleketimizin ziraatına, ticaretine, irfan ve medeniyetine hâkim olan yüz binlerce Türk’ü görmüyorlar mı? Memleketimizin kucakladığı türbeler, camiler, mescitler, tekkeler, medreseler, mektepler, imaretler, hanlar, hamamlar, kervansaraylar, dükkânlar, mağazalar, köprüler, yollar... Kimindir? Türkün mü? Yoksa Yunanın mı?’ sözleriyle geleceğe ümitle bakmıştır.”⁵¹

Sonuç

Hasan Basri Çantay şahsiyetinde, tasavvufî dengeleri; yaşantısında ise, tasavvufî ahlakî esas almıştır. Böylece o, şahsiyetinde ve yaşantısında aşk-muhabbet, takvâ-sorumluluk, ihlâs-birlik, hoşgörü-tevazu, hayâ-ahlakî değerleri

⁴⁸ Çantay, *a.g.e.*, s. 3.

⁴⁹ Abdülkerim Kuşeyrî, *Risâletü’l-Kuşeyrî*, Daru’l-Hayr, Beyrut, 2003, s. 229.

⁵⁰ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 238.

⁵¹ Hasan Basri Çantay, “Bozgunculuk Hakkında”, *İslâm Dergisi*, 1/8, 12, 1956, s. 2.

koruma, kabz-bast, havf-recâ gibi tasavvufî dengeleri korumuştur. Aynı zamanda o, ahlâkîn felsefî yönünü çok iyi bilmesine rağmen ülkenin içinde yaşadığı tarihsel gerçeklik gereği daha çok onun pratik, yani bireysel ve sosyal yaşama yansıyan yönüne ağırlık vermiştir. "Alçakgönüllü, nazik, az ve öz konuşan, insanları kırmayan, onları önemseyen, merhametli ve çevresine duyarlı bir kişi olan Çantay, sosyal gelişmenin güvencesi olarak ahlâkî olgunluğu ve yetkinliği bir ön şart olarak görmüştür."⁵²

Bunun yanında o; hadis, fıkıh, kelim ile ilgili dinî ilimlerdeki yatkınlığına tasavvuf ana bilim dalındaki derinliğini de eklemiştir. "Sonuç itibarıyla rahmetli Hasan Basri Çantay, hayatı boyunca öğrenme, araştırma, yazma ve te'lif faaliyetlerini beraberce sürdürmüş bir ilim adamıdır. Mesela o, daima Hz. Peygamber'i ve O'na ait sünnet ve hadis bilgilerini doğru ve sağlıklı biçimde tanıtmaya özen göstermiştir."⁵³

"İmam Nebevî der ki: Hıfzdan ve öğrenmekten maksat kırk hadisi müslümanlara nakletmektir."⁵⁴ "Bu nedenle Hasan Basri, her okuyucunun zevkle okuyabilmesi ve rahatça anlayabilmesi için hadislerin seçimine büyük bir özen göstermiştir."⁵⁵ Hiç şüphesiz hadislere olan hâkimiyeti ve saygısı, onu şahsiyetinde ve hayatında tasavvufî dengeleri sağlar vaziyete getirmiştir.

Kaynaklar

ABA, V., 2014, "*Hasan Basri Çantay'ın Hadis Çalışmalarının Aktüel Değeri (On Kerre Kırk Hadis Eseri Üzerine Sosyo-Teolojik Analiz)*", Vefatının 50. Yılında Hasan Basri Çantay Sempozyumu Bildirileri, Yayınlanmamış Bildiri Kitabı, 19-21 Eylül 2014, Balıkesir.

AKGÜL, Y., 1987, "*Karesi Toprağının Yiğit Evladı Hasan Basri Çantay, Kara Günler ve İbret Levhaları*", (haz. İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü), Petek Matbaası, Balıkesir.

ALTINTAŞ, İ.H., 2013, "*Fatih Sertürbedârî Tırnovalı Kutbu'l-Ârifin Gavsu'l-Vâsilîn Mürşid-i Kâmil Ahmed Âmiş Efendi*", Dergâh Yayınları, İstanbul.

ANKARAVÎ, İ., 1996, "*Minhâcü'l-Fukara*", (haz. Saadettin Ekici), İnsan Yayınları, İstanbul.

ATTÂR, F., 1987, "*Tezkiretü'l Evliyâ*", (haz. Mehmet Zahit Kotku), Dilek Matbaası, İstanbul.

⁵² Şahin, a.g.m., s. 46.

⁵³ Veli Aba, "*Hasan Basri Çantay'ın Hadis Çalışmalarının Aktüel Değeri (On Kerre Kırk Hadis Eseri Üzerine Sosyo-Teolojik Analiz)*", Vefatının 50. Yılında Hasan Basri Çantay Sempozyumu Bildirileri, Yayınlanmamış Bildiri Kitabı, 19-21 Eylül 2014, Balıkesir, 2014, s. 235.

⁵⁴ Hasan Basri Çantay, *On Kerre Kırk Hadis, Metin Meali İzahı*, Cilt:1, Sayı:3-4, İstanbul, 1962, s. 4.

⁵⁵ Aba, a.g.m., s. 228.

- CEBECİOĞLU, E., 2004, "*Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*", Anka Yayınları, İstanbul.
- ÇANTAY, H.B., 1958, "*Islamic Culture in Turkish Areas, The Straight Path of Islam*", (Ed. Kenneth Morgan), The Ronald Press Cooperation Press, New York.
- , H.B., 1984, "*Kur'ân-ı Hâkim ve Meâl-i Kerim*", Mürşit Çantay Yayınları, Cilt:1-3, İstanbul.
- , H.B., 1962, "*On Kerre Kırk Hadis, Metin Meali İzahı*", Sönmez Neşriyat, Cilt:1, Sayı:3-4, İstanbul.
- , H.B., 1971, "*Kara Günler ve İbret Levhaları*", Ahmet Sait Matbaası, İstanbul.
- , H.B., 1948, "*Tevhid*", Sebilürreşad, 1/12, 8.
- , H.B., 1948, "*Neme Lazım*", Sebilürreşad, 1/7, 7.
- , H.B., 1956, "*Bozgunculuk Hakkında*", İslâm Dergisi, 1/8, 12.
- , H.B., 1957, "*Kötülüğe İyilikle Mukabele*", İslâm Dergisi, 1/9, 2.
- , H.B., 1959, "*Fuhuş Salgını*", Sebilürreşad, 12/29, 12.
- DİHLEVÎ, Ş.V., 1990, "*Huccetullâhi'l-Baliğa*", Dârü İhyâi'l-Ulûm, Beyrut.
- EMRE, M., 2000, "*Üstadım Süleyman Tunahan (k.s.) ve Hâtıralarım*", Erhan Yayın Dağıtım, İstanbul.
- GÜNAY, Ü., 1998, "*Din Sosyolojisi*", İnsan Yayınları, İstanbul.
- GÜNGÖR, E., 1997, "*Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*", Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- HÖKELEKLİ, H., 2011, "*Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*", Timaş Yayınları, İstanbul.
- , H., 1993, "*Din Psikolojisi*", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- İZ, M., 1975, "*Yılların İzi*", İrfan Yayınevi, İstanbul.
- KELÂBÂZÎ, E.B.M., 1980, "*Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*", Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, Kahire.
- KILIÇ, R., 2009, "*Osmanlıdan Cumhuriyete Sufî Geleneğin Taşıyıcıları*", Dergâh Yayınları, İstanbul.
- KUŞEYRÎ, A., 2003, "*Risâletü'l-Kuşeyrî*", Daru'l-Hayr, Beyrut.
- MÂVERDÎ, E., 1988, "*Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn*", Daru İhyâ-i Ulûm, Beyrut.
- MERCAN, İ.H., ER, İ., 2010, "*XX. Yüzyıl İlim Adamlarından Hasan Basri Çantay ve Onun Kütüphanesi*", Dârü'l-Fünûn İlahiyat Sempozyumu Tebliğleri, 18-19 Kasım 2009, İstanbul.

- ÖZ, S., 2014, "*Hasan Basri Çantay'ın Eseri Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm'de İşârî-Sûfî Yorumlar: Mutasavvıf Abdülaziz Ed-Debbâğ'ın Eseri El-İbrîz'in Etkisi*", Vefatının 50. Yılında Hasan Basri Çantay Sempozyumu Bildirileri, Yayınlanmamış Bildiri Kitabı, 19-21 Eylül 2014, Balıkesir.
- ÖZEL, A.M., 2014, "*Sırlı Bir Âlim: Hasan Basri Çantay ve Tasavvufî Dünyası*", Vefatının 50. Yılında Hasan Basri Çantay Sempozyumu Bildirileri, Yayınlanmamış Bildiri Kitabı, 19-21 Eylül 2014, Balıkesir.
- ÖZKAN, M., 2012, "*Hasan Basri Çantay'ın 'Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm' Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme*", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Balıkesir University the Journal of Social Sciences Institute, Cilt: XV, Sayı: 28-1.
- RUMÎ, M.C., 2003, "*Mesnevî-i Mânevî*", (thk. Reynold A. Nicholson), İntişârât-ı Hermes, Tahran.
- SAYIN, E., 2015, "*Kalbîne Hatırlat Hafıza Teknikleriyle Tasavvuf Kavramları*", Nesil Yayınları, İstanbul.
- SÜHREVERDÎ, E.H., 1966, "*Avârifü'l-Maarif*", Daru'l-Kitabi'l-Arabiyyi, Beyrut.
- ŞAHİN, M.K., 2014, "*Hasan Basri Çantay'ın Pratik Ahlaka Verdiği Önem ve Değer*", Vefatının 50. Yılında Hasan Basri Çantay Sempozyumu Bildirileri, Yayınlanmamış Bildiri Kitabı, 19-21 Eylül 2014, Balıkesir.
- UĞUR, M., 1994, "*Hasan Basri Çantay*", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- ULUDAĞ, S., 1999, "*Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*", Marifet Yayınları, İstanbul.
- UZUNÇARŞILI, İ.H., 1999, "*Karesi Meşâhiri*", (haz. Mehmet Sarı, Ahmet Karaman), Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı, Balıkesir.
- YILMAZ, H.K., 2002, "*Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*", Ensar Neşriyat, İstanbul.

İSLÂM HUKUKUNDA GAYRİMENKUL REHNİ (İPOTEK)

Yrd. Doç. Dr. Recep ÖZDEMİR*

Öz

İpotek, somut bir şeye istinat eden aynî teminat vasıtalarından biridir. İpotek teminat hukukunun son merhalesini teşkil etmektedir. İslâm hukukunun klasik eserlerinde genel olarak ipotek kavramı ele alınmıştır. İlk dönem İslâm hukukçuları bahçe ve tarlanın rehnini ele almış ve genel hatlarıyla değerlendirmeye tâbi tutmuşlardır. Kabzın hukukî durumu, ipotekle ilgili bazı tartışmalara sebebiyet vermiştir. Rehin akdinde kabzın şart olduğunu kabul eden hukukçular ipoteğin geçersiz bir işlem olduğunu iddia ederken, şart olmadığını benimseyenler ise ipoteğin geçerli olduğunu iddia etmişlerdir. Günümüzde yapılan kanuni düzenlemelerde ipotek güvenin sürdürülebilmesi için başvurulmuş aynî teminat vasıtalarından biridir. İpotekle klasik eserlerde tartışma konusu yapılan birçok meseleyle ilgili hukuki bir sonuca varılabilir.

Anahtar kelimeler: İpotek, rehin, İslâm Hukuku, teminat, borç.

Mortgage (Hypotheca) in Islamic Law

Abstract

Mortgage (hypothec) is one kind of the means of real securities which based on something concrete. Mortgage represents the last part of the mortgage collateral law. Concept of mortgage is discussed generally in the classical works of Islamic law. The first period of Islamic jurists have discussed and have evaluated generally the pledge of garden and field. The legal status of the collecting power, gave rise some discussions related mortgage. While lawyers that accept the necessity of collecting power claim that the mortgage is an illegal operation, lawyers that agree that the collecting power is not mandatory claim that the mortgage is a legal operation in the pledge contract. Mortgage is the means of real securities which are often applied in order to maintain confidence in the statutory regulations which made today. With mortgage can reach a legal conclusion about many subject discussed in the classical works of Islamic law.

Keywords: Mortgage, pledge, Islamic Law, collateral, debt.

* Adiyaman Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi İslâm Hukuku Ana Bilim Dalı.
rozdemir@adiyaman.edu.tr

1. Giriş

Teminat hukukunun ilk safhasında tapu ve tescil müessesesi gelişmediğinden rehin, rehin alan tarafın zilyetliğine fiilî olarak geçirilmek suretiyle teşekkül etmekteydi.¹ Rehın konusu malın menkul ya da gayrimenkul olmasının burada pek bir önemi yoktu. Konusu bakımından bütün rehin çeşitleri tek bir şekilde teşekkül etmekteydi. Rehın konusu mal menkul olduğunda kabz işlemi fiilî olarak malın rehinli alacaklıya teslimle; rehin akar olduğunda ise teslim işlemi fiilî kabzın yerine geçen tahliye işlemiyle gerçekleşmekteydi. Kıta Avrupası hukuk sistemlerine Roma hukukundan geçen ipotek, eski Yunan hukukunda kanunî rehin şeklinde iptidaî bir yapıda mevcut olduğundan, rehnedilen arazinin üzerine ipotek tesis edildiğini gösteren bir taş konularak, gayrimenkul rehninde kabz işlemi gerçekleştirilmekteydi.²

Roma hukuk sisteminde bulunan rehının ilk merhalesini oluşturan pignus ve inançlı akitde (fiducia) borçlu rehin olarak verdiği malından yararlanmamakta; malını başka borçlar için teminat olarak gösterememekteydi.³ Bu açıdan borçlunun malından istifâde etmesi için rehın borçluda kalması şartıyla gerçekleştirilen rehin akdi, Roma hukukunda rehın akdinin oluşumunda son aşamayı ifade etmektedir.⁴ Bu son aşamada, sözleşmeyle zilyetlik karşı tarafa geçirilmeden, hukukî kabzla rehin hakkının tesisi sağlanmaktadır. İşte Roma hukukunda, teslim gerektirmeyen rehin bu son aşamasına, yunanca bir tâbirle "hypotheca" adı verilmektedir.⁵

İpotek, ilk örneğini bey bi'l-vefânın oluşturduğu aynı teminatın en son merhalesini ve gelişmiş şeklini oluşturmaktadır. İpotekle, bir taraftan tapu siciline şerh verilerek alacaklının hakları teminat altına alınırken diğer taraftan malın kendisi ve tabii-hukukî semerelerinden mahrum kalmayan borçlunun, borcunu daha rahat bir şekilde ödemesinin imkânı sağlanmaktadır. Bu açıdan ipotek, hem bey bi'l-vefânın hem de fiilî kabza dayanan rehın sakınca ve eksikliklerini gideren aynı teminatın son merhalesini teşkil etmektedir.⁶

Rehin hukukunun en son ulaştığı merhalede rehın çeşitleri rehın konusuna göre değerlendirilmekte; rehın taşınır ya da taşınmaz oluşu rehın

¹ Kâsânî, Alau'd-Din Ebî Bekr b. Suû'd el-Hanefî, *Bedâiyu's-Sanâyi' fi Tertîbi's-Şerâi' I-VI*, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî Beyrut 2010, V, s. 205; İbn Kudâme, Muvaffakuddin Ebî Muhammed Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed, *el-Muğnî I-XV*, (3. Baskı), Dâru'l Alemu'l-Kutub, Riyad 1997, VI, s. 186; Yusuf Musa, Muhammed, *el-Emvâl ve Nazariyetu'l-Akd fi Fikhi'l-İslâm*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1987, s. 450; Arsal, Sabri Maksudi, *Umumi Hukuk Tarihi*, (3. Baskı), İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1948, s. 141; eş-Şehânebe, Suheyb Abdullâh Beşir, *ed-Damanatü'l-Ayniyye er-Rehn ve Meda Mesruuiyyetu İstismariha fi'l-Mesarifi'l-İslâmiyye*, (1. Baskı), Darü'n-Nefais, Amman 2011, s. 40-41.

² Arsal, s. 141.

³ Erdoğmuş, Belgin, *Roma Eşya Hukuku*, (5. Basım), Der Yay., İstanbul 2012, s. 121.

⁴ Erdoğmuş, *Roma Eşya Hukuku*, s. 121-122.

⁵ Rado, Türkan, *Roma Hukuku Dersleri Borçlar Hukuku*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2006, s. 86; Tahiroğlu, Bülent, *Roma Borçlar Hukuku*, Der Yay., İstanbul trs., s. 176.

⁶ eş-Şehânebe, s. 41; Erdoğmuş, *Roma Eşya Hukuku*, s. 122.

tipinin oluşumunda belirleyici olmaktadır. Beşerî hukuk sistemlerinde rehnin konusu taşınır nitelikte olursa bu rehin taşınır rehni; rehnin konusu taşınmaz bir mal olması halinde ise bu rehin çeşidi taşınmaz rehin kapsamında değerlendirilmeye tâbi tutulmaktadır.⁷

İslâm hukukunun klasik literatüründe ise rehin çeşitleri rehin konusunun ele alındığı kısımda dağınık bir şekilde ele alınmakta; bütün rehin çeşitleri için geçerli olan hükümler vazedilmekte; bazı rehin tipleri için geçerli olan özel hükümler ayrıca belirtilmektedir. Eşya hukuku bölümünde ele alınan ve genel olarak taşınır rehni ve taşınmaz rehni şeklinde bir ayırım İslâm hukukunda görülmez. Klasik literatürde ele alınan rehin çeşitleri, rehnin sadece konusunun taşınır ya da taşınmaz oluşuna göre sınıflandırılması, konunun anlaşılmasını engelleyebilir. Çünkü İslâm hukukunda ödünç rehni, mislî malların rehni, müşterek malın rehni gibi bazı özel rehin tipleri vardır. Bu rehin tipleri ise konusu itibarıyla hem taşınır hem de taşınmaz rehni kapsamında değerlendirilmeye müsait bir mahiyettedir.

2. Genel Olarak İpotek Kavramı

2.1. İpoteğin Tanımı

Bir gayrimenkul rehin çeşidi olarak kabul edilen ipotek,⁸ “*şahsî bir alacağın teminat altına alınması amacını güden ve bir gayr-ı menkulün değerinden alacaklı tarafın alacağını elde etmesini sağlayan sınırlı aynî hak*” şeklinde tanımlanmaktadır.⁹ Diğer sınırlı aynî haklar gibi ipotek, herkese karşı ileri sürülebilir ve rehin sahibi alacaklıya öncelikle alacağını alma hakkı (rüçhan hakkı) verir.¹⁰

İpotek borçlunun zimmetinde sabit olan asıl alacak hakkına bağlı fer'î bir hak olduğundan geçerliliği asıl alacağın geçerli şekilde borçlunun zimmetinde sabit olmasına bağlıdır. Bundan dolayı ipotekle belirli bir alacak hakkı teminat altına alınmak istendiğinden, soyut veya mevhum bir borcun tanımlanması söz konusu değildir.¹¹

⁷ Esener, Turhan-Güven, Kudret, *Eşya Hukuku*, (4. Baskı), Yetkin Yay., Ankara 2008, s. 451, 577; Oğuzman, M. Kemal- Seliçi, Özer-Oktay, Saibe, *Eşya Hukuku*, (10. Baskı), Filiz Yayınevi, İstanbul 2004, s. 679; Akipek, Jale G., *Türk Eşya Hukuku (Aynî Haklar) I-III*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Ankara 1974, s. 162-163.

⁸ İpotek, medeni kanunda eşya hukuku bölümünde 881-897. maddeleri arasında bir taşınmaz rehni çeşidi olarak düzenlenmiştir.

⁹ Senhûri, Abdurrezzâk Ahmed, *el-Vasit fi Şerhi'l-Kanuni'l-Medeniyyi'l-Cedid: Nazariyyetü'l-İltizam bi-Vechi Am I-X, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî*, Beyrut 1970, X, s. 268; İbrâhîm Sa'd, Nebil, *et-Teminatu'-Ayniyye ve's-Şahsiyye Rehnu'r-Resmî-Hakku'l-İhtisâs-Rehnu'l-Hiyâzî Hukûku'l-İmtiyâz -el'Kefîle*, (1. Baskı), Menşûrâtü'l-Halebiyye'l-Hukûkiyye, Beyrut 2010, s. 39; Ahmed Akgündüz, *İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı I-III*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2012, III, s. 836; Ertaş, Şeref, *Yeni Türk Medeni Kanununa Göre Eşya Hukuku*, (7. Baskı), Seçkin Yay., Ankara 2006, s. 528.

¹⁰ Ardıç, Oğuzhan, *Medenî Hukuk*, (4. Baskı), İstanbul 2004, s. 366; Adal, Erdal, *Hukukun Temel İlkeleri*, (10. baskı), Legal, İstanbul 2009, s. 509; Ertaş, s. 528.

¹¹ Ardıç, s. 366; Adal, s. 510.

İpoteğin ekonomik işlevi, alacağın teminat altına alınmasıdır. İpotek, teminatını sağladığı alacağa bağlı bir haktır. İpoteğin diğer taşınmaz rehinlerinden farklı olarak taşınmazın değerini dolaşıma sokma gibi işlevi yoktur. Çünkü alacağın hukuksal durumundaki değişiklikler ipoteği de etkiler. Gayrimenkulün mâliki, alacağın hukuksal durumunda meydana gelen değişiklikleri herkese karşı ileri sürebilir.¹²

Kural olarak arazi, tapu siciline daimi ve müstakil olarak kaydedilen akar nitelikteki haklar gibi her çeşit gayrimenkul, gayrimenkul rehnine konu olabilir. Gayrimenkul rehninin teminat sağlama ve akarın değerini piyasada tedâvül ettirme şeklinde iki işlevi vardır. Aynî teminatı doğrudan ilgilendiren ve sadece teminat vazifesi icra eden gayrimenkul çeşidi yalnızca ipotektir.¹³ Bugünkü hukuk sistemlerinde gayrimenkul çeşitlerinden yalnızca ipotek yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.¹⁴

2.2. İpoteğin Kuruluşu ve Genel Prensipleri

İpotek, resmî şekilde yapılan akdin tapu siciline kaydedilmesiyle kurulur. İpotek, mevcut ve muayyen bir alacak için kurulabildiği gibi henüz zimmette sabit olmayan bir alacak hakkı için de kurulabilir (T.M.K. Mad. 881).¹⁵ Ancak ipotekle teminat altına alınacak borç miktarının belli olmaması durumunda, ipotek yalnızca alacaklının bütün taleplerine cevap verebilecek bir şekilde kurulabilir (T.M.K. Mad. 851/1). Maximal hypothek (üst sınır ipoteği) diye adlandırılan bu ipotek tipiyle borcun belirsizliği ve değişkenliği durumunda ipotek tesis etmek mümkün hale gelmektedir.¹⁶ Taşınır rehninde olduğu gibi ipoteğe konu olan malın borçlunun mülkü olması şart değildir (T.M.K. Mad. 881/f.2).¹⁷

İpoteğin teşekkülünde yapılan ipoteğin tapu kütüğüne tescil edilmesi şekil şartıdır. (T.M.K. Mad. 856/f.1). Söz konusu tescil işleminin geçerli olması için gayrimenkul malikinin yazılı tescil istemi ve geçerli bir hukukî sebebin bulunması gerekir. Geçerli hukukî sebep, rehin sözleşmesi, ölüme bağlı bir tasarruf, yasa hükmü, bir yargı organı kararı veya rehin sahibinin tek taraflı yazılı tescil talebi olabilir.¹⁸

Tescil işleminden sonra, tapu memuru, istediği takdirde rehin sahibine ipoteği gösteren bir belge verir. Sadece tescilin yapıldığını gösteren bu belge kıymetli belge niteliği taşımaz. Tescilin sözleşmeye eklenip onaylanması, ipotek

¹² Oğuzman-Seliçi-Özdemir, s. 727; Ardıç, s. 367; Kayıhan, Şaban, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, (3. Baskı), Ankara 2012, s. 385-386.

¹³ Oğuzman-Seliçi-Oktay, s. 679; Akipek, s. 162-163.

¹⁴ Ertaş, s. 530; Akıntürk, Turgut- Karaman, Derya Ateş, *Medeni Hukuk*, (19. Baskı), Beta Yay., İstanbul 2013, s. 449.

¹⁵ Ardıç, s. 366; Esener-Güven, s. 454.

¹⁶ Adal, s. 509; Ertaş, s. 529.

¹⁷ Oğuzman-Seliçi-Özdemir, s. 728; Adal, s. 509.

¹⁸ Adal, s. 511.

belgesi yerine geçer (T.M.K. Mad. 882/f.2).

İpotek, hükümleri ve tarafların görev ve sorumlulukları açısından gayrimenkul rehnine tâbidir. Buna göre gayrimenkul rehninde geçerli olan hükümler aynı şekilde ipoteye uygulanır. Şu kadar var ki ipotegin gayesi sadece mevcut ya da doğması muhtemel alacak haklarını teminat altına almaktır. İpotek kıymetli bir evrakı dolaşıma sokma görevi icra etmez.¹⁹

3. İslâm Hukukunda İpotek Kavramı

İslâm hukukunun klasik literatüründe ipotek, bir gayrimenkul rehin tipi olarak müstakil bir başlık altında ele alınmamaktadır. Hem klasik literatürün oluşumu döneminde tapu-tescilin gelişmemiş olması hem de ipotegin temel yapısını oluşturan rehin veren tarafın rehin konusu maldan yararlanmasının rehin akdinin gayesi olan teminat düşüncesine zarar vermeyecek şekilde sağlanmasının doktrinde henüz tartışılıyor olması, ipotegin bir müessese olarak İslâm hukukunda mevcut olmamasının temel nedenidir. Buna karşın, özellikle rehlin teşekkül etmesi için kabzın şart olmadığını, hakikî kabzın örfe göre değişebileceğini ve rehin veren tarafın rehinden yararlanmasına, hukukî tasarrufta bulunmasına belli şartlar çerçevesinde cevaz veren tarafların görüşleri çerçevesinde ipoteye hâkim olan hükümlerin İslâm hukukunun rehinele ilgili temel hükümlerine aykırı olup olmadığı tartışma konusu yapılmaktadır.²⁰

İslâm hukuku mahiyeti itibarıyla, faiz yasağı, kamu düzeni, genel ahlak düzenine ve nassın genel ruhuna aykırı olmamak kaydıyla yeni akit ve tasarruflara açık bir hukuk sistemidir. Klasik literatürün şekillendiği dönemde yaşayan İslâm hukukçularının ipotegi ele almamış olmaları, İslâm hukukunda ipotegin prensip olarak var olmayacağını değil, dönemin şartları gereği müçtehitlerin bu akdi tanımadıklarını gösterir.²¹ Bu bağlamda Schacht, İslâm hukukunda ipotegin ilke olarak var olamayacağını değil bilinmediğini söyler.²²

Senhûri'ye göre ise İslâm hukukunda ipotek (Rehnu'r-Resmî) olmamakla birlikte, bu rehin çeşidi klasik doktrinde ele alınan rehinden kaynaklanmakta ve daha ileri seviyeyi temsil etmektedir.²³

Tornauw'a göre İslâm hukukunda ipotek beşerî hukukta olduğu gibi

¹⁹ Ayan, Mehmet, *Eşya Hukuku III (Sınırlı Aynî Haklar)*, (3. Baskı), Mimoza Yay. Konya 2000, s. 193; Cin, Halil-Akgündüz, Ahmed, *Türk Hukuk Tarihi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2011, s. 713; Oğuzman-Seliçi-Özdemir, s. 727.

²⁰ Muhammed İsmail, *Beyânu Mezahibi'l-Fukaha fi Akdi'r-Rehn*, Matbaatü'l-Emane, Kahire 1986, s. 46-47; Duaylec, Mübarek b. Muhammed b. Hamed, *er-Rehn fi'l-Fikhi'l-İslâm*, (1. Baskı), Riyad 2000, s. 723; Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, İstanbul 2012, s. 524; Cin-Akgündüz, s. 713.

²¹ Karaman, Hayreddin, *Anahatlarıyla İslâm Hukuku (1.2.3. Ciltler Bir Arada)*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2008, s. 492.

²² Schacht, Joseph, *An Introduction to Islamic Law*, Oxford University Press, Newyork 1982, s. 140.

²³ Senhûri, Abdurrezzâk Ahmed, *Mesâdiru'l-Hak fi'l-Fikhi'l-İslâmî I-VI*, (2. Baskı), Beyrut 1998, I, s. 36-37; Duaylec, s. 723.

müstakil bir müessese şeklinde yer almamakla birlikte, rehin akdinin basit bir yan formu şeklinde borç ilişkilerinde başvurulmaktadır. Ona göre rehin İslâm hukukunda basit bir haciz olarak bulunduğundan, gayrimenkul rehni de buna bağlı olarak yan bir unsur olarak yer almaktadır.²⁴

Rehnin kökeni üzerine üç bölüm halinde makale yazan Wigmore “*Mohammedan Law*” başlığı altında İslâm hukukuna da değinmekte, ilgili yerde hipoteğin aynı kavram (the same generic term) İslâm hukukunda ele alındığını, fakat diğer hukuk sistemlerinden farklı olarak bir mal üzerinde ikinci defa ipoteğin tesisine izin vermediğini belirtmektedir.²⁵

İslâm hukukunda ipoteğin olabileceğini belirten görüşlerin yanı sıra, mevcut olamayacağını savunan görüş sahipleri de vardır. Rehlin teşekkül etmesi için fiilî kabzı şart kabul edenlere göre İslâm hukukunda ipotek yoktur.²⁶

Klasik literatürde ev, arazi, bahçe gibi konusu itibariyle ipoteğe benzeyen bazı gayrimenkul rehin çeşitlerine yer verilmektedir.²⁷ Klasik literatürün oluştuğu dönemin şartları gereği henüz tapu-tescil sistemi mevcut olmadığından, klasik literatürde ele alınan gayrimenkul rehni, beşerî hukukta yer alan ipotekle sınırlı şekilde konu bakımından benzer özellikler taşımaktadır. Konusu itibariyle gayrimenkul rehninin en başta geleni arazi (tarla) rehnidir.²⁸ Bu rehin çeşidinin bazı hükümleri vardır. İslâm hukukuna göre mülkiyeti beytü'l-mala ait araziler üzerinde rehin kurulamaz. Aynı şekilde vakıf arazi ve arsalar da rehin akdine konu olmazlar.²⁹ Bunun yanı sıra mîrî arazilerin de rehin akdine konu olmasının câiz olmadığı belirtilmektedir.³⁰

İslâm hukukunda klasik fıkıh kitaplarında zikredilen bir diğer gayrimenkul rehin çeşidi meyve bahçesinin rehnidir. Taşınmaz rehni kapsamında değerlendirilebilecek meyve bahçenin rehni de kabz işlemi diğer gayr-ı

²⁴ Nicolas Tornauw, *Le Droit Musulman*, Paris 1860, s. 169-170.

²⁵ Wigmore John H., “The Pledge-Idea: A Study in Comparative Legal Ideas II”, *Harvard Law Review*, Vol. 10, No. 7, (389-417), Harvard 1897, s. 416.

²⁶ Mahmud Esad Efendi, *Tarih-i İlm-i Hukuk*, Yetkin Yayınları, Ankara 2012, s. 264; Louis Milliot, François-Paul Blanc, *Introduction à l'étude du droit musulman*, (2e édition), Dalloz, 1987, s. 602; Sabri Şakir Ansay, *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku*, (3. Baskı), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1958, s. 93; Schacht, s. 148.

²⁷ Şeybânî, Muhammed b. Hasan, *el-Asl I-XIII*, (1. Baskı), Thk. Muhammed Boynukalın, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2012, III, s. 134.

²⁸ Şeybânî, *el-Asl III*, s. 134; İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd, *Muhallâ I-XI*, İdâretü'l-Matbaâtu'l-Münir, Kahire 1352, VIII, s. 88; İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah en-Nemerî el-Endülisî, *el-Kâfi fî Fıkhi Ehli'l-Medîne el-Mâlikî*, (3. Baskı), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1992, s. 410; Nevevî, Ebu Zekeriyya Muhyiddin b. Şeref, *Minhâcu't-Talibîn*, (1. Baskı), Dâru'l-Feyhâ, Dımeşk 2013, s. 319.

²⁹ Ali Şafak, *İslâm Arazi Hukuku ve Tatbikâtı-İlk Devirler*, Atatürk Üni. İslâmî İlimler Fak., Ezurum trs., s. 190.

³⁰ Düzdağ, M. Ertuğrul, *Şeyhulislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1972, s. 169; Wilhelm Padel, Camille Louis Steeg, *De La Legislation Fonciere Ottomane*, 1904 Paris, s. 151-152.

menkullerin rehninde olduğu gibi tahliye işlemiyle gerçekleşmektedir.³¹ Bu rehin tipinde rehlin bakım masrafları genel olarak râhine aittir. Söz gelimi, bahçenin sulanması, çapalanması, budanması gibi bakımla ilgili işler râhin tarafından gerçekleştirilmektedir. Mürtehinin râhini bahçeye bakım yapmasından engelleme yetkisi yoktur. Fakat mürtehin, râhini rehne zarar verebilecek fiillerden alıkoyma yetkisine sahiptir. İşte, bahçenin bakım masraflarının rehin veren tarafa ait olması İslâm hukukunda bir gayrimenkul çeşidi olan meyve bahçesinin rehnini ipoteğe yaklaştırmaktadır.³²

İslâm hukukunun klasik literatüründe konusu bakımından sınırlı da olsa bazı rehin çeşitlerine yer verilmiş olmakla birlikte, bu rehin çeşitlerine diğer rehin çeşitlerine kıyasen özel bir anlam yüklemek mümkün değildir. Çünkü İslâm hukukun klasik literatürünün olduğu dönemin şartları gereği rehlin konusuna bakılmaksızın bütün rehin çeşitleri teslim şartına bağlıydı. Bununla birlikte klasik literatürde konusu itibarıyla ipotekle benzer özellikler taşıyan gayrimenkul rehnine yer verildiği de aşikârdır. Fakat söz konusu rehin çeşitlerinde kabz işlemi dönemin şartları gereği tescil işlemi yerine tahliye işlemiyle sağlanmaktaydı. Rehlin teminat fonksiyonu kabzı sağlayan tahliye işlemine bağlıydı. Fukahanın bu konudaki görüşleri rehin akdiyle hedeflenen teminattan doğan maslahatı sağlamaya yöneliktir. Bu sebepten dolayı fukaha, kabz işlemi sağlamaya yönelik rehlin bizzat mürtehinine ya da yed-i emine teslimi konusunda bazı hükümler ortaya koydular. Bu hükümlerin temel amacı, teminat vasıtalarıyla mürtehinin haklarını garanti altına almaktır.

Tapu-tescil sistemleri rehin alanın bir malın aynına taalluk eden haklarını sağlayacak bir yapıdadır. Rehinden beklenen maslahatın temini bakımından kabz işlemiyle tescil işlemi arasında bir fark yoktur. Ayrıca birçok müçtehide göre kabz işlemi rehin akdinde önemli bir konuma sahip olmakla birlikte kabz işleminin rehin akdine olan etkisi konusunda bazı farklı görüşler vardır. Özellikle Mâlikî literatüründe kabzın bir tamamîyet şartı olarak kabul edilmesi bu konuda farklı uygulamaların olabileceğine kapı aralamaktadır.³³ Bunun yanı sıra kabzın şeklinde örf ve âdetin belirleyici olabileceği yönündeki düşünceler ve daha çok Şâfiî mezhebinde kabul gören, rehin alan tarafın akit sürecinde rehni mürtehinden geri alıp rehinden yararlanmasının câiz olduğu ve kabzı ortadan kaldırmadığı şeklindeki görüş, tescille kabzı hükmen gerçekleşen ipoteğin hukukî zemininin oluşumuna katkı sağlayabilir.³⁴

³¹ İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebî Muhammed Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed, *el-Muğnî I-XV*, (3. Baskı), Dâru'l Alemu'l-Kutub, Riyad 1997, VI, s. 520; Aynî, Ebî Muhammed Mahmud b. Ahmet, *el-Binâye fî Şerhi Hidâye I-XII*, (2. Baskı), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1990, XI, s. 583.

³² İbn Kudâme, *Muğnî VI*, s. 520.

³³ Karaman, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*, s. 495.

³⁴ Şîrâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali b. Yusuf el-Fîrûzabâdî, *el-Mülhezzeb fî Fikhi'l-İmâmî'ş- Şâfiî I-III*, (1. Baskı), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1995, II, s. 97; Apaydın, H. Yunus, "Kabz", *DİA*, XXIV, (45-

İpoteğin sadece akar üzerine kurulmasının İslâm hukukunun temel ilkelerine aykırı olmaması, rehin verenle rehin alan taraf arasında yapılan ipotek sözleşmesinin tapu siciline kaydedilmesinin hakları güvence altına almasını sağlamasının, İslâm hukukunun hakları güvence altına alma prensibiyle uyumlu olması ve tescil işlemiyle rehinin temel esasını oluşturan kabz işleminin sağlanması sebebiyle ipoteğin şer'an geçerli (câiz) olabileceği benimsenmiştir.³⁵

İpoteğin rehinli alacaklıya haber verilmeden satımının geçerli olması klasik literatürde yer verilen rehnin genel hükümlerine aykırı olması, ipoteğin muteber olmamasını gerektirmez. Kaldı ki İslâm hukukunda râhininin rehni mürtehinin iznini almadan satmasının hukukî sonuçları mürtehinin rehin üzerindeki hapis hakkını etkilemez. Bu noktada önemli olan husus, mürtehinin alacağı oranında tatmin edilmesidir. İpotekte mal satıldığı takdirde, mürtehinin hakkı yine sabit kalmaktadır.³⁶ Burada ya satıcı borcu ödeyerek mal üzerindeki ipotek şerhini kaldırır ya da alıcı, malın mürtehinin elinde kalmasına razı olur. Bu durumda satıcı ile alıcı arasında müstear rehnin hükümleri devreye girer.³⁷

Arap ülkelerinin medeni kanunlarında³⁸ ve Arap dünyasında yapılan tezlerde ipotek, "er-Rehnu't-temînî" veya "er-Rehnu'r-Resmî" terimleriyle ifade edilmektedir. er-Rehnu't-temînî (Rehnu'r-Resmî) de ipotek³⁹ gibi sadece gayri menkuller üzerinde belli bir alacağın temini için kurulan sınırlı aynî bir hak niteliğindedir. İpotek de sicile kaydedilmekle⁴⁰ kurulduğu gibi er-Rehnu't-temînî" de ancak sicile kaydedilmekle kurulabilir.⁴¹

49), İstanbul 2001, s. 46; Atalay, Arif, *İslâm Hukukunda Kabz*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2012, s. 31.

³⁵ Duaylec, s. 728-730; İbrâhîm Sa'd, *et-Teminatu'l-Ayniyye ve's-Şahsiyye*, s. 74; Çalış, Halit - Hacak, Hasan "Rehin", *DİA*, XXXIV, (538-542), İstanbul 2007, s. 541.

³⁶ Derdîr, Ebu'l-Berakât Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, *Şerhu's-Sağîr alâ Akrebi'l-Mesâlik İlä Mezhebi'l-İmâm Mâlik I-IV*, Dâru'l-Meârif, Kahire trs, III, s. 329; Desûkî, Şemsuddîn Muhammed b. Arafâ, *Hâşiyetu'd-Desûkî Alâ Şerhi'l-Kebîr I-IV*, Dâru'l-İhyâu'l-Kutubi'l-Arabiyye, Halep trs, III, s. 248.

³⁷ Karaman, *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku III*, s. 496.

³⁸ Arap ülkelerinin kanunlarında bu hususta tam bir mutabakat yoktur. Rehnin hükümleri ve şekli hususunda benzerlikler olmakla birlikte ipotek hükümlerine benzer hükümler taşıyan rehin çeşidinin ismi konusunda ülkelerin medeni kanunları arasında farklılıklar vardır. 1976 tarihli Ürdün Medeni kanununda ipotek hükümlerine tâbi olan gayrimenkulrehin çeşidi "er-Rehnu't-temînî" adı altında dördüncü kitabının "aynî teminatlar" bölümünde 1322-1371. maddeleri arasında düzenlenmiştir. Aynı konu 1975 tarihli 58-75 sayılı Cezayir Medeni kanununda dördüncü kitabın "el-Hukuku Ayniyyetu't-Tâbiyyetu ve't-Teminâtu'l-Ayniyye" başlığı altında 882-936. maddeleri arasında "er-Rehnu'r-Resmî" adı altında düzenlenmiştir. 1951 tarihli Irak Medeni kanununda ipoteğe benzer hükümler Ürdün medeni kanununa benzer şekilde dördüncü kitab "Teminatu'l-Ayniyye" ana başlığı altında "er-Rehnu't-temînî" başlığı altında 1285-1320. maddeleri arasında düzenlenmiştir. Bkz. Hamdân, Hüseyin Abdillatif, *et-Teminâtu'l-Ayniyye*, (2. Baskı), Menşürâtu'l-Halebi'l-Hukukiyye, Beyrut 2007, s. 50; eş-Şehânibe, s. 41.

³⁹ T.M.K. Md. 881; Ertaş, s. 528.

⁴⁰ T.M.K. Md. 882; Akipek, III, s. 228; Ertaş, s. 529.

⁴¹ Ebû Zehre, Muhammed, *el-Mülkiyye ve Nazariyyetu'l-Akd fi's Şerîa'ti'l-İslâmiyye*, Dâru'l-Fikri'l-Arabiyye, 1976, s. 62; eş-Şehânibe, s. 41, 67; Ebû'r-Reyş, s. 42.

3.1. İpoteğin Teşekkül Etmesi

İpoteğin sahih bir şekilde kurulması için gereken kurucu öğeler, İslâm hukukunun klasik literatüründe ele alınan rehinde geçerli olan kurucu öğelerle benzerdir. Yani ipotekte de rehinde olduğu gibi râhin, mürtehin, merhûn bih ve merhûn şeklinde dört rükün vardır. Aynı şekilde rükünlerde geçerli olan şartlar ipotekte de geçerlidir.⁴² Şu kadar var ki, ipoteğin teşekkül etmesi için rehin sözleşmesinin resmî şekilde yapılması, rehinin konusunun sadece mâlî tasarruflara açık bir akarın olması ve kabzın tescil işlemiyle hukukî olarak sağlanması gerekir. Konusunun akarla sınırlı olması, tescil gibi şekil şartının zorunlu olması dışında ipoteğin rehinden bir farkı yoktur. İpoteğin şekil ve şartlar bakımından teşekkül etmesi, ipotek haklarına dayanak teşkil eden rehin sözleşmesinin resmî olarak yapılması, yapılan rehin sözleşmesinin tapu siciline kaydedilmesi ve rehin verilirken akarın ve karşılığında rehin verilen edimin açık bir şekilde belirlenmesi demektir. Rehin verenle mürtehinin arasında yapılan rehin sözleşmesinin resmî şekilde yapıp tapu siciline kaydedilmesi ipoteğin geçerli olmasının şekil şartıdır. Rehnedilen taşınmazın tapu sicilinde bütün özellikleriyle belirtilmesi ve karşılığında rehin verilen alacak hakkının belirlenerek sicile kaydedilmesi ise ipoteğin in'ikat şartıdır.⁴³

İpotek sözleşmesinin yapılması rizaî olmasına karşın, yapılan sözleşmenin rehin alan açısından sınırlı aynı hak doğurması için tapu siciline kaydedilmesi gerekir. Bu açıdan ipotek şekli akitler grubu arasında yer almaktadır.⁴⁴ İpotek sözleşmesi sadece rehin veren tarafı bağladığı için, "tek taraflı bağlayıcı akitler" arasında yer almaktadır.⁴⁵

İpoteğin akar üzerinde kurulması zorunludur. Çünkü menkul malların kabzının fiilî olarak gerçekleştirilmesi mümkündür. Buna karşın taşınmazın kabzı tapu siciline şerh verilmesiyle sağlanmaktadır.⁴⁶

Üzerinde ipotek kurulan mevzunun bazı sıhhat şartlarını bir arada bulundurması gerekir. Rehin sözleşmesinin geçerli olması için rehin konusu malın akar cinsinden olması, akit esnasında mevcut olması ve mâlî tasarruflara müsait olması gibi merhûnun bazı sıhhat şartlarını bir arada bulundurması zorunludur. Buna göre menkul mallar, akit esnasında mevcut olmayan mallar ve vakıf malı gibi açık artırmayla satışı mümkün olmayan akarlar üzerinde kurulan ipotek sözleşmesi geçersizdir.⁴⁷ Gelecekte var olması muhtemel akar üzerinde yapılan ipotek batıldır.⁴⁸ Akarın rehin veren tarafın mülkü olması şart

⁴² Senhûrî, *Vasît X*, s. 290.

⁴³ Senhûrî, *Vasît X*, s. 279-280; Duaylec, s. 724; İbrâhîm Sa'd, *et-Teminatu'-Ayniyye ve's-Şahsiyye*, s. 49.

⁴⁴ İbrâhîm Sa'd, *et-Teminatu'-Ayniyye ve's-Şahsiyye*, s. 87.

⁴⁵ Senhûrî, *Vasît X*, s. 342.

⁴⁶ Zerkâ, Mustafâ Ahmed, *el-Medhalu'l-Fikhiyyu'l-Âmm I-II*, (3. Baskı) Dâru'l-Kal', Dımeşk 2012, I, s. 368; Duaylec, s. 724; eş-Şehânibe, s. 68.

⁴⁷ İbrâhîm Sa'd, *et-Teminatu'-Ayniyye ve's-Şahsiyye*, s. 56-57.

⁴⁸ Senhûrî, *Vasît X*, s. 308.

değildir. Rızası dâhilinde olmak kaydıyla başkasına ait bir akar borca karşılık ipotek edilebilir.⁴⁹

Açık artırmayla satılmayacağı akit esnasında şart kılınan akarlar, yararlanması yalnızca sahibine tahsis edilen akarlar, kumar oynama gibi câiz olmayan işlere tahsis edilen akarlar üzerinde kurulan ipotek geçerli değildir.⁵⁰

İpoteğin konusunda tahsis ilkesi olarak ifade edilen ipoteğe konu olan taşınmazın bütün özelliklerinin tapu sicilinde belirtilmesi, in'ikat şartının tamamlayıcıları hükmündedir. İpotek sözleşmesi tescil edildiğinde üzerinde ipotek kurulan akarın nevi, cinsi, adresi ve yararlanma şekli ve yönünün belirlenmesi gerekir. Aksine bir şart yoksa akar üzerinde bulunan irtifak hakları ve akara sıkı sıkıya bağlı olan inşai eklentiler rehlin kapsamına dâhil olup tapu siciline kaydedilir. Üzerinde ipotek kurulan malın belirlenmesi şeklinde ifade edilen in'ikat şartı sıralanan özelliklerin ifade edilmesiyle sağlanabilir.⁵¹ Konusu bütün yönleriyle tahsis edilmemiş ve tapu siciline kaydedilmemiş ipotek sözleşmesi batıldır.⁵²

Karşılığında akar ipotek edilen edimin belirlenmesi in'ikat şartı olduğu için tapu siciline edimin en ince ayrıntısına kadar yazılması gerekir. Sözleşme esnasında mevcut olan, bir vadeye bağlanan borçlar ve bir şarta bağlanan borçların teminat altına alınması gayesiyle yapılan ipotek sözleşmesi geçerlidir. Fakat bir şarta bağlanan, yani muhtemel bir borç için yapılan ipotek sözleşmesinde üst sınırın belirlenmesi gerekir. Bunun yanı sıra borcun cinsi, nevi, miktarı ve yabancı para olması halinde paranın türünün belirlenmesi gerekir.⁵³

3.2. İpotekte Tescil İşleminin Kabz Yerine Geçmesi

Klasik literatürde rehne konu olan gayrimenkullerin kabzının şekli hususunda âlimler ittifak halindedirler. Buna göre gayrimenkulun rehlinde tahliye tek başına yeterlidir. Tahliye ise merhûn ile mürtehinin arasında bulunan engelleri ortadan kaldırmak, yani akdin mevzû'u olan gayrimenkulu mürtehinin tasarrufuna uygun hale getirmek demektir.⁵⁴ Bu tür bir kabz işlemi hükmi kabz olarak değerlendirilmektedir.⁵⁵

İpotekle rehin arasında en önemli fark, tescilin kabz sayılıp sayılmamasından kaynaklanmaktadır. Kabzın şartiyeti konusundaki ılımlı yaklaşımlar tescilin kabz olarak kabul edilebileceğine işaret etmektedir.⁵⁶

⁴⁹ Senhûrî, *Vasît X*, s. 301.

⁵⁰ Senhûrî, *Vasît X*, s. 352-353.

⁵¹ İbrâhîm Sa'd, *et-Teminatu'-Ayniyeye ve'ş-Şahsiyye*, s. 97-98.

⁵² Senhûrî, *Vasît X*, s. 353.

⁵³ Senhûrî, *Vasît X*, s. 368, 494; İbrâhîm Sa'd, *et-Teminatu'-Ayniyeye ve'ş-Şahsiyye*, s. 98-99.

⁵⁴ İbn Kudâme, *Muğnî VI*, s. 446; Mecelle, Md. 266-271.

⁵⁵ Apaydın, "Kabz", s. 47.

⁵⁶ Cin-Akgündüz, s. 713.

Kadastro faaliyetlerinin ve tapu-tescil müessesinin olmadığı dönemlerde gayrimenkullerin kabzında sadece tahliye ile yetinilmesi şartlar gereği yeterli olmakla birlikte, günümüzde menkul malların kabzı gibi hakikî kabza imkân veren şartların oluşması nedeniyle gayrimenkullerin kabzında günümüz hukuk sistemlerinde uygulandığı gibi tapu siciline kayıt düşmek şeklinde bir yol izlenebilir. Sicil-kayıt işlemlerinin geliştiği günümüzde gayrimenkullerin kabzının taraflar arasında ihtilafa sebep olmayacak şekilde düzenlenebilmesi İslâm hukukunun temel ilkelerine aykırı olmayacağını, aksine bu tür bir kayıt işleminin maslahata daha uygun olacağı kanaatindeyiz. Nitekim ilk dönemlere ait gayrimenkul rehniyle ilgili sicil kayıtları mevcut olmamakla birlikte Osmanlı devletinin sisteminin şeri'yye sicillerinde yapılan rehin akdinin sicile kaydedildiği görülmektedir. Tapu ve kadastro faaliyetlerinin geliştiği Osmanlı hukuk sisteminde dükkân, arazi, ev ve arsa gibi mal varlıklarını kapsayan gayrimenkul rehniinde klasik literatürde benimsenen tahliye işlemiyle yetinilmediği; bunun yerine beşerî hukukta olduğu gibi sicile kayıt işleminin uygulandığı görülmektedir. Söz gelimi, Osmanlı hukuk sisteminde rehniin sicile kaydedilerek yapıldığını gösteren 15 Zilhicce 1006/1597 tarihli şer'iyye sicili şu şekildedir:

*“Çengelköy sakinlerinden Yani oğlu Andriye; mahkemede, İstanbul'da bulunan Mehmet Bey vakfı mütevellisi Abdullah oğlu Rüstem Bey huzurunda; “adı geçen Rüstem Bey'e mütevellisi olduğu vakfın malından ödünç olarak almış bulunduğum bu günün rayiç değeri ile yirmi bin akçe ve iki bin akçe çuha pahasından borcum olup bu borca karşılık İstanbul'da bulunan ve hududu civarındaki halk tarafından bilinen dükkânımı rehin koydum” diye beyanda bulunduğu anda adı geçen mütevellinin de bunu tastik etmesi üzerine durum sicile kaydedildi.”*⁵⁷

Zikredilen örnekte ipoteğe yer veren hukuk sistemlerinde uygulanan taşınmaz rehniinin benzer şekilde Osmanlı hukuk sisteminde uygulandığı görülmektedir. Rehin akdinin konusunu teşkil eden dükkânın tam tespit edilmesi ve sicile kaydedilmesi aynı şekilde bir taşınmaz rehni çeşidi olan ipotekle benzer özellikler arz etmektedir. Fakat bunun kanunî bir düzenlemeye istinat etmediğini de burada belirtmemiz gerekir. İpotekle ilgili kanunî düzenleme daha sonra yapılmıştır. Ülkemizde ilk defa 28 Şubat 1331(1913) tarihli “Emvali Gayr-i Menkullerin Deyn Mukabilinde Temînat İradesine Dair Kanun-ı Muvakkat”la ipotek uygulaması resmî bir şekilde yapıldı.⁵⁸

Bunun yanında İslâm hukukunda kabz şeklinin örfe ve şartlara göre değişebileceği kabul edilmiş; klasik doktrinde kullanılan kabz şekillerinin günümüzde uygulanabileceği benimsenmiştir.⁵⁹ Bu tür yaklaşımların bir sonucu

⁵⁷ Şer'iyye Sicilleri I-II, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, Özyılmaz Matbası, İstanbul 1989, II, s. 76

⁵⁸ Serkis Karakoç, *Tahşiyeli Kavânin I-III*, Cihan Matbası, İstanbul 1341, I, s. 471; Cin-Akgündüz, s. 713; Ansay, Sabri Şakir, *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku*, (3. Bası), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 1958, s. 93.

⁵⁹ Apaydın, “Kabz”, *DİA*, s. 46.

olarak günümüzde rehinin sadece icap ve kabulle kurulabileceği; rehinin bağlayıcı olması için ayrıca bir sıhhat, tamamiyet ya da bağlayıcılık şartı olarak kabzın zorunlu bir öge olmadığı ileri sürülmüştür.⁶⁰

Günümüzde tapu sicil ve kadaströ faaliyetlerinin gelişmesiyle ister müstakil ister müşterek olsun gayrimenkullerin sicile kaydedilerek rehnedilmesi mümkün hale gelmiştir. Bu durumun bir sonucu olarak Hanefîlerin cevaz vermediği müşterek gayrimenkul malın rehininin câiz olabileceği; sicille sağlanan eksiksiz kabz işlemiyle çekincelerin giderilebileceği söylenebilir. Nitekim İslâm dünyasında uygulanan birçok kanunda müşterek gayrimenkulün rehinini düzenleyen hükümler bulunmaktadır.⁶¹

İpoteğe konu olan akarların siciline şerh düşülmesiyle akarın kabzı gerçekleşmektedir. Akar sicilinde açıklamalar bölümünde rehin olduğuna dair şerh düşülmesiyle kabz işlemi hukukî olarak gerçekleşmektedir. Özetle, şerh işlemiyle kanunî teslim gerçekleşmektedir.⁶²

3.3. İpoteğe Hâkim Olan İlkeler

Bir gayrimenkul rehin tipi olan ipotek de diğer rehin çeşitlerinde geçerli olan bazı ilkelere sahiptir. Bu ilkeler genel olarak, aleniyet ilkesi, muayyenlik ilkesi, teminat ilkesi ve sıranın belirlenmesi ilkesi şeklinde sıralanmaktadır.

3.3.1. Aleniyet İlkesi

Teminat hukukunda, aynî teminatların herkese karşı ileri sürülebilmesi gereği, şahıs tarafından bu hakkın ileri sürülmesinde üçüncü kişiler tarafından net olarak bilinebilecek bir aleniyetin olması gereklidir. “Kamuya açık olma” şeklinde ifade edilen bu prensip, rehin edilen malın tapu siciline kaydedilmesiyle gerçekleşmektedir.⁶³

İslâm hukukunun klasik fıkıh kitaplarında gayrimenkul rehininin kurulması için tescil işlemi bir şart olarak ileri sürülmemiştir. Gayrimenkul rehininde kamuya açıklık prensibinin objektif ölçütü, rehinin tahliye ile rehin alan tarafın zilyetliğine geçirilmesidir.⁶⁴ Fakat hemen şunu belirtmemiz gerekir ki borçların yazılması İslâm dininde önemli bir prensiptir. Kur’ân’da “Ey iman edenler! Belirli bir vadeye kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu kaydedin.”⁶⁵ şeklindeki ilahî emir bunun açık bir göstergesidir. Bu ayetin bir gereği olarak,

⁶⁰ Cezerî, Abdurrahman, *Kitâbu'l-Fıkh Alel-Mezâhibi'l-Erbââ I-V*, (2. Baskı), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, II, s. 289.

⁶¹ Zerkâ, Mustafâ Ahmed, *Medhal I*, s. 367.

⁶² eş-Şehâne, s. 67; Ebû'r-Reyş, s. 45; İbrahim Sa'd, *et-Teminatu'l-Ayniyye ve's-Şahsiyye*, s. 39.

⁶³ Zerkâ, Mustafâ Ahmed, *Medhâl I*, s. 368; Esener-Güven, s. 457; Davran, Bülent, *Rehin Hukuku Dersleri*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1972, s. 45.

⁶⁴ Kayravânî, Ebû Muhammed Abdillâh b. Abdirrahmân Ebi Zeyd, *en-Nevâdir ve'z Ziyâdât I-XV*, Thk. Muhammed Emin, Dâru'l-Garbu'l-İslâm, Beyrut 1999, X, s. 164; İbn Hazm, V, s. 89; Kâsânî, V, s. 199; İbn Kudâme, *Muğnî VI*, s. 446; Nevevî, *Minhac*, s. 304.

⁶⁵ Bakara, 2/282.

borçların ve hakların kaydedilmesiyle ilgili ortaya çıkan yeni gelişmeler İslâm hukukunun temel prensiplerine aykırılık teşkil etmez. Buna göre tapu siciliyle rehin haklarının kayıt altına alınması ve kabz işleminin bu şekilde gerçekleştirilmesi mümkün hale getirilebilir. Maslahat gereği kamuya açıklık prensibinin yerine getirilmesi için rehin haklarının tescilinin şart koşılması kanunlaştırılabilir.⁶⁶ Nitekim İslâm dünyasında yapılan medeni kanunlarda tescil işleminin kanunlaştırıldığını görmek mümkündür.⁶⁷

3.3.2. Muayyenlik İlkesi

İpotekte muayyenlik ilkesi gereğince, rehin ile teminat altına alınmış borç ve rehne konu olan gayrimenkulün açık ve seçik olarak belirlenmiş olması gerekir. Rehın konusu gayrimenkulün belirli hale getirilmesiyle ifade edilen husus, gayrimenkulün ayrı ve bağımsız bir hale getirilmesi ile aynı hakka konu taşınmazın belirginleştirilmesidir.⁶⁸

İslâm hukukuna göre, akdin mevzû'unun belli, muayyen, mevcut ve teslim elverişli olması akdin geçerlilik şartıdır. Akdin mevzû'yla ilgili garar, cehalet, riziko gibi durumlar akdin fasit olmasına neden olmaktadır.⁶⁹ Buna göre rehinde de akdin kurucu ögesi olan merhûn ve merhûn bihin muayyen, mevcut ve teslim elverişli olması şarttır.⁷⁰ Mahiyeti ve vasıfları bilinmeyen malı rehın vermek ve rehın olarak kabzetmek câiz değildir. Aynı şekilde kaçmış hayvan gibi fiilî olarak mülkiyet altında olmayan mal, teslim elverişli olmadığından rehni geçerli değildir.⁷¹

Muayyenlik ilkesi gereğince Hanefî mezhebinde, rehın konusu malın râhinin malından müferrağ (ayrıştırılmış) ve müşterek olmayacak şekilde başkalarına ait mallardan mümeyyez/gayr-i şâyi' olması da şarttır.⁷² Merhûnun müferrağ olması için râhine ait eşyalarla meşgul olmaması gerekir. Bundan dolayı ev ve dükkân rehnedildiği zaman râhine ait şahsî eşyaların tahliye

⁶⁶ Zerkâ, Mustafâ Ahmed, *Medhâl I*, s. 368; Senhûrî, *Vasît X*, s. 428.

⁶⁷ Krş.: Ürdün medeni kanununun 1323. Maddesinde tescil zorunlu olduğu şu şekilde izah edilmektedir:

لا ينعقد الرهن التأميني إلا بتسجيله. Irak medeni kanunu ise 1286. maddede tescil işlemine şu şekilde yer vermiştir: لا ينعقد الرهن التأميني إلا بتسجيله في دائرة العقاري التسجيل. Türk Medeni kanununun 856. maddesinde tescil işleminin kurucu bir unsur olduğu şu şekilde düzenlenmiştir: "Taşınmaz rehni tapu kütüğüne tescil ile kurulur."

⁶⁸ Senhûrî, *Vasît X*, s. 353; Davran, s. 45; Oğuzman-Seliçi-Özdemir, s. 683; Bülent Köprülü-Selim Kaneti, *Smırlı Aynı Haklar*, (2. Baskı), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Fakülteler Matbası, İstanbul 1982-1983, s. 282.

⁶⁹ Karadâğî, Ali Muhyiddîn, *Mukaddime fi'l-Mâl ve'l-İktisâd ve'l-Milkiyye ve'l-Akd*, (2. Baskı), Dâru'l-Beşâiru'l-İslâmiyye, Beyrut 2009, s. 510; Karaman, Hayrettin, *İş ve Ticâret İlmihali*, İz Yay., İstanbul 2012, s. 110-114.

⁷⁰ Kâsânî, V, s. 195; Senhûrî, *Mesâdiru'l-Hak VI*, s. 87.

⁷¹ Kâsânî, V, s. 202; Şirbînî, II, s. 161; Mecelle, Md. 709; Mahmûd Sa'd, Ahmed, *et-Te'minatü's-Şahsiyye ve'l-Ayniyye fi'l-Kanuneyn el-Mısri ve'l-Yemen: el-Kefale er-Rehni'l-Hayâzî*, (1. Baskı), Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, Kahire 1990, s. 649.

⁷² Kâsânî, V, s. 202.

edilmeden mürtebine teslim edilmesi câiz değildir.⁷³

Taşınmaz rehni bakımından muayyenlik ilkesinin birçok faydası vardır. Muayyenlik ilkesi, rehinli alacaklının mâlî haklar bakımından güvenliğini sağlamasının yanında, taşınmazın mülkiyetini sonradan devralacak şahıslar bakımından da taşınmazın ne kadarlık bir borç ile yüklü olduğunu görebilmelerini sağlar. Gerek rehinli taşınmazın gerek teminat konusu alacak miktarının belirli olması, taşınmazı sonradan zilyetliğine geçirecek olan kişilerin devralma kararını sağlıklı bir şekilde alabilmelerine imkân sağlamaktadır.⁷⁴

3.3.3. Teminat İlkesi

İpotek, bir taşınmaz rehni tipi olarak aynı teminat vasıtasıdır. İpotekle, rehinli alacaklı, alacağına karşılık bir malı, tapu siciline şerh düşmek suretiyle alacağını garanti altına almaktadır. İpotek de dâhil bütün rehin çeşitlerinde bulunan teminat ilkesi, vade dolduğunda borç ödenmediği takdirde alacaklıya yetkili organlar vasıtasıyla rehni sattırıp hâsıl olan meblağdan alacağını elde etme yetkisi tanımaktadır.⁷⁵

3.3.4. Sıranın Belirlenmesi İlkesi

Aynı gayrimenkul üzerinde birden fazla sınırlı aynı hak oluşturulduğunda, bu hakların birbiriyle çatışmasının önlenmesi için rehin konusu mal üzerinde sınırlı aynı haklar arasında muayyen bir sıranın gözetilmesi gerekir. Rehni hukukunda ister aynı ister farklı yapıda olsun, aynı gayrimenkul üzerinde kurulmuş aynı hakların birbirlerine olan önceliğine ve sonralığına "sıra" adı verilmektedir.⁷⁶

İslâm hukukunda sıranın belirlenmesi ilkesi, teknik olarak bir taşınmazın

⁷³ Kâsânî, V, s. 202.

⁷⁴ Davran, s. 45; Oğuzman-Seliçi-Özdemir, s. 683-684.

⁷⁵ eş-Şehâne, s. 41, 103; Oğuzman-Seliçi-Özdemir, s. 710-711; İbrahim Sa'd, *et-Teminatu'-Ayniyye ve's-Şahiyye*, s. 36.

⁷⁶ Aynı akar üzerinde kurulu sınırlı aynı hakların sıralamasında iki farklı sistem öngörülmektedir. Bu iki sistem "ilerleme sistemi" ve "sabit dereceler sistemi" şeklinde isimlendirilmektedir. İlerleme sistemi Roma hukuk sisteminde geçerli olan rehin hukukuna dayanmaktadır. İlerleme sisteminde gayrimenkul rehni, gayr-ı menkulün tamamını kapsar. Bu sistemde rehinin rehin konusu malın bir kısmı üzerinde kurulması mümkün değildir. Rehni sahibi, alacağına karşılık malı bir bütün halinde zilyetliğinde bulundurur. Rehni konusu mal üzerinde birden fazla rehin varsa, bunlar arasındaki sıra kuruluş tarihine göre belirlenir. Eski tarihli gayrimenkul rehni, yeni olana göre önceliğe sahiptir. Eski tarihli rehin sona erdiğinde, yeni tarihli rehin kendiliğinden daha eski olanın yerine geçer. Sabit dereceler sistemi ise Cermen hukukunda uygulanan taşınmaz rehni sistemine dayanmaktadır. Cermen hukuk sisteminde, rehin konusu malın takdir edilen değer parçalarına bölünebileceği ve bu parçalar üzerinde birbirinden bağımsız birden fazla rehin hakkı kurulabileceği benimsenmiştir. Bu sisteme göre, Roma hukuk sisteminin aksine rehinin malın tamamını kapsamaması zorunlu değildir. Sabit dereceler sisteminde, alacak hakkı, taşınmazın sadece bir kısmı ile teminat altına alınabilir. Bu sistemde birbirinden bağımsız olan parçalara "derece" denilmektedir. Önceki derecedeki taşınmaz rehni sona erince, sonra gelen derecedeki gayrimenkul rehinlerinin onu yerine kendiliğinden geçmesi mümkün değildir. Rehni maliki, her boş dereceyi dilediği gibi kullanabilir. Geniş bilgi için bkz. Oğuzman-Seliçi-Özdemir, s. 698-699; Erdoğan, *Roma Eşya Hukuku*, s. 129; Ertaş, s. 510.

aynı anda birden fazla kimseye rehnedilip edilmemesi ve müşterek bir malın bir kısmının bağımsız şekilde rehne konu olup olmamasıyla ilgilidir. Bu konuda İslâm hukukunda temelde iki farklı yaklaşım söz konusudur.

Roma hukukuna dayanan ilerleme sistemine benzer hükümler taşıyan Hanefîlerin benimsediği yaklaşım tarzına göre farklı zamanlarda farklı akitlerle bir malı birden fazla kimseye rehnetmek mümkün değildir. Buna göre bir taşınmaz iki borca karşılık rehnedilmesi halinde, her iki işlem tek akitle yapılması gerekir. Buna ek olarak malda borçlara karşılık gelen hisseler akit esnasında birbirinden bağımsız ifade edilmemesi gerekir. İster ortak olsun ister olmasın iki alacaklıya ancak, bir akitte toplam borca karşılık rehin verilebilir. Her iki borca karşılık gelen oranda mal üzerinde bir belirleme yapılamaz.⁷⁷ Hanefîlere göre rehin konusu malda bir belirlenme yapılması halinde malda müştereklik meydana geldiği için akit fasit olur. Zira Hanefîlere göre müşterek malın rehni câiz değildir. Rehin akdinin konusu olan mal ister bölünebilen ister bölünemeyen mallardan olsun; müştereklik ister akit esnasında olsun ister sonradan meydana gelsin müşterek malın rehni câiz değildir.⁷⁸ Dolayısıyla Hanefîler rehin konusu malda herhangi bir bölünmeyi kabul etmediği ve borç miktarına bakılmaksızın rehni bütün borca karşılık teminat olduğunu kabul ettiği için kural olarak Hanefî mezhebinde ilerleme sisteminin geçerli olduğu söylenebilir.

İmam Mâlik (ö. 179/ 795), İmam Şâfiî (ö. 204/819), Ahmet b. Hanbel (ö. 240/854), İbn Ebî Leylâ (ö. 148/765), Osman el-Bettî (ö. 143/760), İmam Evzâî (ö. 157/774), Ebû Sevr (ö. 161/778) ve İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) da içinde bulunduğu bir grup âlime göre müşterek malın rehni câiz olduğu için, bir taşınmazın muayyen bir payı bağımsız şekilde rehin verilebilir. Satışı câiz olan şeylerde alacağın temin edilmesi mümkün olduğu için satışı câiz olan her şeyin merhûn olması câizdir. Bu açıdan alacağın teminat altına alınması için müfrez mallarda olduğu gibi müşterek malın rehnedilmesi câizdir.⁷⁹ Bu görüş sahiplerine göre, bir kimse bir akarını farazi kısımlara ayırarak rehin vermesinin önünde hiçbir engel olmadığından, bu sistemde Cermen hukuk sisteminde

⁷⁷ Mecelle, Md. 720; Ali Haydar Efendi, *Duraru'l-Hükkâm Şerhu Mecelletu'l-Ahkâm I-IV*, (1. Baskı), Dâru'l- Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 2010, II, s. 108; Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku I-III*, İz Yayıncılık, İstanbul 2012, III, s. 169-170.

⁷⁸ Serahsî, Şemseddin, *Kitâbu'l-Mebsût I-XXXI*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut trs., XXI, s. 72; Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kurân I-III*, (3. Baskı), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2007, I, s. 635; Kâsânî, V, s. 200; Meydânî, Abdulğani el-Ğanimî ed-Dımeşkî, *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb I-II*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyye, Beyrut 2012, II, s. 5.

⁷⁹ İmam Şâfiî Muhammed b. İdrîs, *el-Ümm I-XI*, Thk. Rifat Fevzi Abdulmuttalib, Beyrut 2001, III, s. 181; Kayravânî, X, s. 168; İbn Hazm, VIII, s. 88; İbn Kudâme, *Muğnî VI*, 455; Ensârî, Ebû Yahyâ Zekerîya, *Fethu'l-Vehhâb bi Şerhi Minhaci't-Tullâb I-II*, y.y., trs., I, s. 193; Ebû Hattâb, Mahfûz b. Ahmed b. Hasan Kulûnâzî, *el-Hidâye alâ Mezhebi'l-İmâm Ebî Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî*, (1. Baskı), Daru'l-Giras, 2003 Kuveyt, s. 259.

geçerli olan sabit dereceler sisteminin geçerli olduğu söylenebilir.⁸⁰

Klasik fıkıh kitaplarında sıralama sistemi hukukî bir kurum şeklinde ele alınmamakla birlikte, fakihlerin müşterek malın rehni ve rehin edilecek malın haiz olması gerekli olan özellikler etrafında yaptığı tartışmalardan konuyla ilgili yapıcı bilgilere ulaşmak mümkündür. Konuyla ilgili bilgiler değerlendirildiğinde Hanefilerin rehin anlayışında ilerleme sisteminin, cumhurun rehin anlayışında ise sabit dereceler sisteminin geçerli olduğu sonucuna ulaşılır.

3.4. İpotekte Tazmin Hükümleri

İpotekte rehin konusu malın mülkiyeti ve hiyâzeti rehin veren tarafın zilyetliğinden çıkmaz. Karşılığında rehin verilen borç sona erinceye kadar rehin veren taraf malından yararlanabilir. Rehin veren taraf malından yararlanma yetkisine sahip olmakla birlikte, onun bu yetkisi sınırsız değildir. Borç ödenmediği takdirde mürtehin alacağını rehnin değerinden temin edebilmesi için rehin veren tarafın sorumluluğu kapsamında bazı emredici hükümlere yer verilmektedir.

İpotekte rehin veren tarafın en başta gelen sorumluluğu, rehnin varlığını güvence altına almaktır. İpotekte rehnin bakım ve koruma masrafları rehin veren tarafa aittir. Rehnin mâlî değerini korumak râhine ait olduğu için akit devam ettiği süre zarfında rehin veren mülkiyeti yok eden tasarruflarda bulunmaz. Bunun yanı sıra rehin konusu akar üzerinde üçüncü kişiler lehine aynı hak tesis edemez.⁸¹

İpotekte rehin veren tarafın mülkiyet hakkı mürtehinin hakkının rehne taalluk etmesi sebebiyle sınırlıdır. Bu sebepten dolayı rehin veren tarafın hukukî tasarruflarda olduğu gibi rehnin mâlî değerini ilgilendiren diğer konularda da yetkileri bazı kayıtlarla sınırlıdır. Söz gelimi rehin veren taraf, rehin konusu akar bina olması halinde binanın bir kısmını ya da tamamını yıkamaz. Rehnin penceresi ya da kapısı gibi önemli parçalarını sökemez; rehni parçalara bölemez. Rehin veren taraf rehnin varlığı akit esnasındaki şekliyle korumak sorumluluğu altındadır.⁸² Normal hallerde gayrimenkul sahibinin mülkiyet hakkının kullanımı sadece başkalarının hakkına zarar vermeyecek şekilde sınırlı olmasının yanında, ipotekte mürtehinin mal üzerindeki aynı hakkı sebebiyle taşınmaz malikinin mal üzerindeki kullanım hakkı daha dardır.⁸³ Yani ipotekte taşınmaz sahibi, hem üçüncü kişilerin hakkına hem malın aynına zarar vermeyecek şekilde malda tasarrufta bulunmak durumundadır.

⁸⁰ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku III*, s. 170-171; Akgündüz, *İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı (Özel Hukuku-II) III*, s. 837.

⁸¹ İbrâhîm Sa'd, *et-Teminatu'-Ayniyye ve's-Şahsiyye*, s. 102.

⁸² Senhûrî, *Vasît X*, s. 413; İbrâhîm Sa'd, *et-Teminatu'-Ayniyye ve's-Şahsiyye*, s. 102-103.

⁸³ Nuri Kahveci, "İslâm Hukukuna Göre Taşınmaz Malikinin Sorumluluğu", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 12, (1-20), Kahramanmaraş 2008, s. 3-4.

İpotekte rehlin korunması rehin veren tarafa ait olmasının zorunlu bir sonucu olarak rehlin yok olması durumunda gündeme gelen tazmin hükümleri rehin veren tarafa rücu eder. Rehlin konusu akar yok olduğunda mürtehin alacağına karşılık yeni bir teminat talep etmekle vadenin dolmasını beklemeden alacağını talep etme arasında muhayyerdir. Bu durumda zararın bizzat rehin veren tarafın ya da üçüncü kişinin fiilinden kaynaklanması arasında fark yoktur. Her durumda tazmin hükümleri rehin veren tarafa rücu eder.⁸⁴

3.5. İpoteğin Benzer Tasarruflardan Farkı

İpoteğin aynî teminata yönelik diğer hukukî tasarruflarla benzer ve farklı yönleri vardır. İpotek temelde alacağın güvence altına alınmasını sağladığı için, teminat yönü bulunan diğer hukukî tasarruflarla gayesi bakımından aynı sınıfı teşkil etmektedir. İpotek hukukî yapısı bakımında da aynî teminata yönelik tasarruflarla benzer yönleri sahiptir. Zira ipoteğin ilgili olduğu rehin, hakku'l-ihstisâs⁸⁵ ve hakku'l-imtiyâz⁸⁶ sınırlı aynî haklar şeklinde ifade edilmektedir. Bununla birlikte, ipotekte şekil ve mahiyet itibariyle diğer işlemlere kıyasen bazı farklı hükümler söz konusudur.⁸⁷

İpotekle İslâm hukukunda geçerli olan rehin arasındaki en önemli fark rehinde, rehlin konusu malın akar ya da menkul mal olmasına bakılmaksızın rehlin mürtehin tarafından kabz edilmesinin şart olmasıdır. Kabz, etkisi bakımından rehin akdinin illeti hükmündedir. Kabz işleminin fiilî ya da hukukî varlığı, bu gerçeği değiştirmemektedir. İpotekte ise gayrimenkulün kabzında objektif ölçüt olan tahliyenin yerine tapuya tescili geçerlidir. Tapu tesciliyle gayrimenkulün kabzı hukuken ve hükmen gerçekleşmekte; söz konusu malın tahliye işlemiyle rehin alan tarafın zilyetliğine fiilen geçirilmesine gerek kalmamaktadır. Yani, ipotek sözleşmesinden sonra rehin alınan malın hıyazeti

⁸⁴ Senhûrî, *Vasît X*, s. 388; İbrâhîm Sa'd, *et-Teminatu'-Ayniyye ve's-Şahsiyye*, s. 104.

⁸⁵ *Hakku'l-ihstisâs*, Arap dünyasının medeni kanunlarında düzenlenmiş ve aynî teminata yönelik yazılmış eserlerde ele alınan beşeri hukuk sistemlerinin etkisiyle ortaya çıkmış, aynî teminat gayesine yönelmiş sınırlı aynî bir haktr. Hâkim kararıyla borçluya ait bir gayrimenkulya da borçlunun bütün gayr-ı menkulleri üzerinde alacaklı lehine kurulmuş sınırlı aynî bir hak olarak tarif edilen *hakku'l-ihstisâs*, İslâm hukukunun klasik kaynaklarında yer almamaktadır. Sonraki dönemlerde ortaya çıkan bu teminat vasıtası, genel olarak İslâm hukukunda geçerli olan gayrimenkul rehlinin ilkeleri doğrultusunda ele alınmaya çalışılmaktadır. Bkz. Senhûrî, *Vasît X*, s. 660; İbrâhîm Sa'd, *et-Teminatu'-Ayniyye ve's-Şahsiyye*, s. 193.

⁸⁶ *Hakku'l-imtiyâz*, kanunun borçlunun bütün varlığı üzerinde var saydığı sınırlı aynî bir haktr. Kanunun başlangıçta alacaklı lehine var saydığı bu hak, tarafların anlaşması veya mahkeme kararıyla ortadan kaldırılamaz. Hakku'l-imtiyâz, alacaklı lehine kabul edilen kanunî bir haktr. Aynî teminatlar arasında yer alan bu hak çeşidi, borçlunun bütün mal varlığı üzerinde de tesis edilebileceği gibi sadece bir kısmının üzerinde de tesis edilebilir. Modern hukukî düzenlemelerin etkisiyle ortaya çıkan hakku'l-imtiyâz, İslâm hukukunun klasik literatüründe yer almamakla birlikte modern Arap dünyasındaki kanuni düzenlemelerde sınırlı aynî bir hak türü olarak yer almaktadır. Bkz. Senhûrî, *Vasît X*, s. 263, 266;

⁸⁷ Senhûrî, *Vasît X*, s. 396; Çalış-Hacak, "Rehin", 541.

ve mülkiyeti rehin verenin zilyetliğinden çıkmamaktadır.⁸⁸

Rehinle ipotek arasında farklılığın olduğu bir diğer alan, rehinden yararlanma ve rehin üzerinde hukukî tasarruflarda bulunmayla ilgili hükümlerdir. Rehin verenin iznine bağlı olmak şartıyla rehin alan ancak belli şartlar çerçevesinde rehnin aynından, tabî ve hukukî semerelerinden yararlanabilir.⁸⁹ Aynı şekilde rehinde rehin alanın ve verenin rehin üzerindeki hukukî tasarrufları da tarafların iznine bağlıdır. İpotekte ise rehin verenin rehini, rehin alanın zilyetliğine geçirmesi kurucu bir şart olmadığı için, rehin veren taraf rehin üzerinde hukukî tasarrufta bulunabilir. Klasik literatürde düzenlenen rehin akdinde mülkiyeti giderici tasarruflardan sonra, rehin akdi batıl olmasına karşın, ipotekte rehin akdi batıl olmamaktadır. Rehnin mülkiyeti şerh kaydıyla birlikte yeni malike intikal eder. Bu durumda rehin alan tarafın, rehin kimin eline geçerse geçsin, rehin üzerinde takip hakkı vardır. Şu kadar var ki, rehin veren taraf, ipotekli malı rehin vermek, üzerinde üçüncü kişiler lehine irtifak hakkı kurmak, diğer borçlular lehine hakku'l-ihtisâs ve hakku'l-ımtiyâzla aynı hak tesis etmek gibi ipotekli alacaklının sınırlı aynî hakkına zarar veren tasarruflarda bulunmaz. Çünkü söz konusu tasarruflar, rehin alan açısından bakıldığında ipotekle ulaşılmaya çalışılan teminat gayesine aykırıdır.⁹⁰

İpotegün teşekkülü için tapu siciline kaydedilmesi şarttır. Bu açıdan ipotek şekli bir akit görünümündedir. Fakat rehin akdi, şekli değil rızaî akitler gurubu arasında yer almaktadır. Rehin akdinin geçerli olması için herhangi şekle dayanan kurucu bir işleme gerek yoktur. İşte, ipotekle rehin arasında şekle ilişkin bu özellik ikisinin arasındaki diğer bir farklılıktır.⁹¹

İslâm hukukunun klasik literatüründe geçerli olan rehin akdiyle ve kanunun borçlunun bütün malları üzerinde var saydığı hakku'l-ımtiyâz, hem menkul hem gayrimenkul üzerinde tesis edilmesine karşın, er-Rehnu't-teminî (ipotek), hakku'l-ihtisâsla birlikte sadece gayrimenkuller üzerinde sabit olmaktadır.⁹²

İpotek, kaynağı itibariyle rehine aynı kategoride tasnif edilmesine karşın hakku'l-ihtisâs ve hakku'l-ımtiyâz ile farklı kategorilerde tasnif edilmektedir. Buna göre ipotek ve rehnin kaynağı, tarafların anlaşmasıdır. Yani her iki akit de bir konu üzerinde anlaşılan iki iradeden kaynaklanmaktadır. Hakku'l-ihtisâsın

⁸⁸ Senhûri, *Vasît X*, s. 396; Mahmûd Sa'd, s. 702; eş-Şahâvâ, İbrâhîm Desûkî, "er-Rehn", *Mecelletu'l-Ezher*, C. 45, Sayı:3, (229-234), Kahire 1973, s. 229; Çalış-Hacak, "Rehin", s. 541.

⁸⁹ İbn Kudâme, *Muğnî VI*, s. 515; İbn Âbidîn, Muhammed Emîn, *Reddu'l-Muhtar alâ Durri'l-Muhtar Şerhi Tenvîri'l-Ebsâr I-XII*, Dâru'l Âlemi'l-Kutub, Riyad 2003, X, s. 125.

⁹⁰ Senhûri, *Vasît X*, s. 396; eş-Şahâvâ, İbrâhîm Desûkî, "er-Rehn", s. 229; Çalış-Hacak, "Rehin", s. 541.

⁹¹ Duaylec, s. 725.

⁹² Ebû Zehre, s. 62; Yûsuf Mûsâ, s. 465; Senhûri, *Vasît X*, s. 660; eş-Şahâvâ, İbrâhîm Desûkî, "er-Rehn", s. 229; Wilhelm Padel, Camille Louis Steeg, *De La Legislation Fonciere Ottomane*, Paris1904, s. 151-152; İbrâhîm Sa'd, *et-Teminatu'-Ayniyeye ve'-Şahsiyye*, s. 36-37.

kaynağı yargı kararıdır. Hakku'l-ımtiyâzın kaynağı ise kanundur.⁹³

3.6. İpotek Hakları

İpotek yapıldıktan sonra rehin alan taraf aynî ve şahsî olmak üzere iki hakka sahip olur. Rehın alan tarafın şahsî hakkı, karşılığında rehin alınan ve parasal bir değer ifade eden rehin veren tarafın zimmetini işgal eden haktır. Rehın alanın aynî hakkı ise doğrudan rehin ipotek edilen akar üzerinde kurulan ve akarın varlığına sıkı sıkıya bağlı olan haktır. Bu haklar rehin hukukunda ipotek hakları şeklinde ifade edilmektedir.⁹⁴ Bu haklar, sahip olunan bir başka hakka dayanılarak elde edildiği için “kurma (tesis) yoluyla elde edilen haklar” şeklinde isimlendirilmektedir.⁹⁵

İpotek sözleşmesiyle doğan haklar, sınırlı aynî haklar arasında yer almaktadır. Bu haklar kendine mahsus bazı özelliklere sahiptir. İpotek hakları sadece akarlar üzerinde gerçekleştiği için “akar niteliğinde aynî hak” şeklinde isimlendirilmektedir. İpotek haklarının bu şekilde isimlendirilmesinin temel nedeni, bu işlemi akarlar üzerinde kurulan ve sınırlı aynî haklar arasında yer alan irtifâk haklarından ayırmaktır. Zira bu haklar da ipotek hakları gibi akara sıkı sıkıya bağlıdır. Bu haklar ipotek haklarının aksine, hak sahibine malı kullanma ve maldan yararlanma salahiyeti tanımaktadır. İpotek hakları ise sadece rehınli alacaklıya teminat sağlamaktadır.⁹⁶

Resmî şekilde yapılan rehın akdinden sonra tapu siciline şerh verilerek alacaklı taraf lehine kurulan ipotek hakları, alacaklıya borcuna karşılık aynî teminat sağlamaktadır. Alacaklı bu hakların sadece borç ödenmediği takdirde diğer borçlulara kıyasen malı öncelikle sattırıp semeninden alacağını elde etme salahiyetine sahip olduğundan bu haklar sınırlı olarak ifade edilmektedir. Yani alacaklı borç ödenmediği takdirde malın rakabesine malik olamamaktadır. Zira temellük yasağı rehın hukukunun temel bir esasını oluşturmaktadır. Alacaklı rakabe mülkiyetinin yanı sıra rehın aldığı malı kullanma ve tüketme yetkisine de sahip değildir. Bu açıdan ipotek hakları, sahibine sınırlı bir yetki vermektedir.⁹⁷

İpotek hakları tebeî bir yapıdadır. Çünkü bu hakların varlığı, rehın veren tarafın yüklendiği edime bağlıdır. İpotek sözleşmesi resmî bir şekilde yapıldıktan sonra ipotek hakları rehın sahibi alacaklı lehine sabit olur. Borç ödendikten sonra, terkîn işleminin yapılmasıyla ipotek hakları sona erer.⁹⁸

⁹³ Senhûrî, *Vasît X*, s. 660; İbrâhîm Sa'd, *et-Teminatu'-Ayniyye ve's-Şahsiyye*, s. 36.

⁹⁴ İbrâhîm Sa'd, *et-Teminatu'-Ayniyye ve's-Şahsiyye*, s. 116.

⁹⁵ Gözübüyük, A. Şeref, *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*, (30. Bası), Turhan Kitabevi, Ankara 2009, s. 177.

⁹⁶ Senhûrî, *Vasît X*, s. 271.

⁹⁷ eş-Şehâne, s. 78; Senhûrî, *Vasît X*, s. 270; İbrâhîm Sa'd, *et-Teminatu'-Ayniyye ve's-Şahsiyye*, s. 39, 120.

⁹⁸ Senhûrî, *Vasît X*, s. 271; İbrâhîm Sa'd, *et-Teminatu'-Ayniyye ve's-Şahsiyye*, s. 39.

İpotek hakları bölünmez bir niteliktedir. Karşılığında ipotek sözleşmesi yapılan borcun tamamı ödeninceye kadar, üzerinde ipotek kurulan gayrimenkul rehin kalmaya devam eder. Rehnin bölünmezliği ilkesi, aynı borç karşılığında ipotek edilen iki müstakil akarda da geçerlidir. Borcun tamamı ödenmedikçe akarlardan hiçbiri terkîn işlemiyle tapu sicilinden silinemez. Rehnin bölünmezliği ilkesi emredici bir hüküm olmadığı için, tarafların anlaşmasıyla ödenen borç oranında mal rehin olmaktan kurtarılabilir.⁹⁹

İpotek hakları rehin alan tarafa bazı haklar sağlamaktadır. İpotek sözleşmesi bütün şartları hâiz bir şekilde yapıldıktan sonra rehin alan taraf ipotek konusu akar üzerinde sınırlı aynî hakka sahip olur. Bu hak yapısı itibariyle rehin alan tarafa rehin kimin elinde olursa olsun rehni takip etme (haku't-tatabbu') selâhiyeti tanımaktadır. Söz konusu hakka sahip olan rehin alan taraf, borçlunun bütün malları satıldığı esnada adî borçlulara kıyasen satılan rehnin semeninden alacağını öncelikle talep eder.¹⁰⁰

3.7. İpoteğin Sona Ermesi

Hukukî varlığı tescile bağlı olan ipotek, aslî ve fer'î olmak üzere iki şekilde sona erer. İpotek tescil olmadan kazanılmayacağı gibi tescilin silimi olmadan da sona ermez. Şu halde ipotek hakları, alacağa bağlı fer'î bir hak olmasına rağmen alacak hakkı herhangi bir nedenle sona erdikten sonra kendiliğinden sona ermez. Sicile kayıtlı rehin terkin edilmedikçe şeklen de olsa ipotek devam etmektedir.¹⁰¹

İpoteğin fer'î olarak sona ermesi, ipoteğe esas teşkil eden alacak haklarının sona ermesine bağlı olarak ipotek sözleşmesinin de sona ermesi demektir. Buna göre ipotekle teminat altına alınan borç ifâ, takas, ibrâ, tecdîd, ödemenin imkânsız hale gelmesi ve borç düşüren zamanaşımı gibi borcu sona erdiren nedenlerle sona ermesi halinde, ipotek hakkı da terkîn işlemine bağlı sona ermiş olur.¹⁰²

İpoteğin terkîn işlemine bağlı aslî olarak sona ermesinin birçok yolu vardır. Taşınmazın yok olması, rehin verenle rehin alanın sıfatlarının birleşmesi,¹⁰³ rehin alan tarafın rehin konusu malın hıyazetini kaybetmesi, rehin konusu malın açık artırmayla satılması, borç devam ettiği halde rehin alanın tek taraflı rehni sona erdirmesiyle ya da tarafların anlaşmasıyla rehnin düşürülmesi yoluyla ipotek aslen sona erer. Bu durumda alacaklının talebiyle ipoteğin tapu sicilinden

⁹⁹ Senhûrî, *Vasît X*, s. 271, 377; İbrahîm Sa'd, *et-Teminatu'-Ayniyye ve's-Şahsiyye*, s. 43.

¹⁰⁰ İbrahîm Sa'd, *et-Teminatu'-Ayniyye ve's-Şahsiyye*, s. 118-120.

¹⁰¹ Senhûrî, *Vasît X*, s. 614; İbrahîm Sa'd, *et-Teminatu'-Ayniyye ve's-Şahsiyye*, s. 187; Rayâb, Esa'd, *Ebhâs fi't-Teminati'l-Ayniyye*, (1. Baskı), Beyrut 1988, s. 122; Esener-Güven, s. 462.

¹⁰² Senhûrî, *Vasît X*, s. 614-625; Ardıç, s. 366; Ertaş, s. 530; eş-Şehâniye, s. 69.

¹⁰³ Senhûrî borçlu ile alacaklının sıfatlarının birleşmesini zimmetlerin birleşmesi adı altında ipoteğin tebeî yolla sona ermesi dâhilinde zikretmektedir. Bkz. Senhûrî, *Vasît X*, s. 628.

terkîn edilmesiyle ipotek şeklen de sona erer.¹⁰⁴

4. Sonuç

Teminat hukukunda gayrimenkul rehnini hukukî kabz yoluyla işlevsel hale getiren ipotek, sicil-kayıt sistemlerinin tabîî bir sonucudur. Ticaret hayatını ilgilendiren hukukî düzenlemeler, uygulamalar evrensel bir yapıda olduğu için bu konudaki gelişmeler bütün hukuk sistemleri tarafından benimsenerek genel esaslar küçük farklılıklarla kabul görmüştür.

Klasik literatürde ilke olarak yer verilen ipotek, kabz işleminin hikmeti açısından değerlendirildiğinde bu rehin çeşidinin uygulanmasında İslâm hukuku temel ilkeleri açısından hiçbir engel yoktur. Burada tartışmaya neden olan husus, klasik literatürde geniş bir çerçevede ele alınan ve rehnin kurucu ögesi gibi telakki edilen kabzın hukuki durumudur. Zilyetliği sağlanmak kaydıyla kabz işlemi örfe göre değişebilir. Fukahanın rehin akdinde kabza yüklediği anlam tamamen tarafların haklarının korunması ve hakların zayi olması halinde tazminin ne şekilde yapılması gerektiğine yöneliktir. Sicile şerh vermek suretiyle rehni mümkün olan mallarda teslimsiz rehnin yapılmasına İslâm hukukunun genel esasları itibariyle bir engelin olmadığını düşünmekteyiz. Aksine teslimsiz rehnin maslahata binaen tecvîz edilmesi gerektiği ortadadır.

İpotek, uygulamada birçok maslahatın/faydanın oluşmasını sağlamaktadır. İpotek, fiilî kabzın taraflara yükleyeceği mâlî sorumlulukları en aza indirdiği gibi rehin konusu malın rehin veren tarafın zilyetliğinde kalmasını sağladığı için, rehin veren taraf, rehnin tabîî ve hukukî semerelerinden yararlanmak suretiyle borcunu daha kolay bir şekilde ödeme imkânı elde edebilir. İpotekte, zilyetlik fiilî olarak değişmediği için, rehin alan taraf rehnin koruma ve bakımından kaynaklanan mâlî külfetten kurtulmuş olur. İpotekle birlikte klasik fıkıh kitaplarında geniş bir şekilde ele alınan ve mezhepler arasında farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebebiyet veren rehinden yararlanmanın şer'î hükmü ve rehinin telef olması halinde geçerli olan tazmin hükümleriyle ilgili tartışmalar da sona erebilir.

5. Kaynaklar

ADAL, E., 2009, "Hukukun Temel İlkeleri", (10. baskı), Legal, İstanbul.

AKGÜNDÜZ, A., 2012, "İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyatı I-III", Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

AKINTÜRK, T.; KARAMAN, D, A., 2013, "Medeni Hukuk", (19. Baskı), Beta Yay., İstanbul.

¹⁰⁴ İbrahim Sa'd, *et-Teminatu'-Ayniyye ve's-Şahsiyye*, s. 187-190; Rayâb, s. 123.

- AKİPEK, J. G., 1974, "*Türk Eşya Hukuku (Aynî Haklar) I-III*", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Ankara.
- ALİ HAYDAR EFENDİ, 2010, "*Duraru'l-Hükkâm Şerhu Mecelletu'l-Ahkâm I-IV*", (1. Baskı), Dâru'l- Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut.
- ŞAFAK, A., 1977, "*İslâm Arazi Hukuku ve Tatbikâtı-İlk Devirler*", Atatürk Üni. İslâmî İlimler Fak., Erzurum trs.
- ANSAY, S. Ş., 1958, "*Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku*", (3. Bası), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara.
- APAYDIN, H. Y., 2001, "Kabz", DİA, XXIV, (45-49), İstanbul.
- ARDIÇ, O., 2004, "*Medenî Hukuk*", (4. Baskı), İstanbul.
- ARSAL, S. M., 1948, *Umumi Hukuk Tarihi*, (3. Baskı), İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul.
- ATALAY, A., 2012, "*İslâm Hukukunda Kabz*", (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- AYAN, M., 2000, "*Eşya Hukuku III (Sınırlı Aynî Haklar)*", (3. Baskı), Mimoza Yay. Konya.
- AYNÎ, Ebî Muhammed Mahmud b. Ahmet, 1990, "*el-Binâye fî Şerhi Hidaye I-XII*", (2. Baskı), Dâru'l-Fikr, Beyrut.
- KÖPRÜLÜ, B.; KANETİ, S., 1982-1983, "*Sınırlı Aynî Haklar*", (2. Baskı), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Fakülteler Matbası, İstanbul.
- CESSÂS, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, 2007, "*Ahkâmu'l-Kurân I-III*", (3. Baskı), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- CEZERÎ, A., 2003, "*Kitâbu'l-Fıkh Alel-Mezâhibi'l-Erbaâ I-V*", (2. Baskı), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- CİN, H.; AKGÜNDÜZ, A., 2011, "*Türk Hukuk Tarihi*", Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- ÇALIŞ, H.; HACAK, H., 2007, "*Rehin*", DİA, XXXIV, (538-542), İstanbul.
- DAVRAN, B., 1972, "*Rehin Hukuku Dersleri*", İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul.
- DERDİR, Ebu'l-Berakât Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, *Şerhu's-Sağîr alâ Akrebi'l-Mesâlik İlâ Mezhebi'l-İmâm Mâlik I-IV*, Dâru'l-Meârif, Kahire trs.
- DESÛKÎ, Şemsuddîn Muhammed b. Arafa, "*Hâşiyetu'd-Desûkî Alâ' Şerhi'l-Kebîr I-IV*", Dâru'l-İhyâu'l-Kutubi'l-Arabiyye, Halep trs.
- DÖNDÜREN, H., 2012, "*Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*", İstanbul.

- DUAYLEC, Mübarek b. Muhammed b. Hamed, 2000, “*er-Rehn fi’l-Fıkhî’l-İslâm*”, (1. Baskı), Riyad.
- DÜZDAĞ, M. E., 1972, “*Şeyhulislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*”, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- EBÛ HATTÂB, Mahfûz b. Ahmed b. Hasan Kulûnâzî, 2003 “*el-Hidâye alâ Mezhebi’l-İmâm Ebî Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî*”, (1. Baskı), Daru’l-Gıras, Kuveyt.
- EBÛ ZEHRE, M., 1976, “*el-Mülkiyye ve Nazariyyetu’l-Akd fi’s Şerâ’ati’l-İslâmiyye*”, Dâru’l-Fikri’l-Arabiyye.
- ENSÂRÎ, Ebû Yahyâ Zekeriya, *Fethu’l-Vehhâb bi Şerhi Minhaci’t-Tullâb I-II*, y.y., trs.
- ERDOĞMUŞ, B., 2012, “*Roma Eşya Hukuku*”, (5. Basım), Der Yay., İstanbul.
- ERTAŞ, Ş., 2006, “*Yeni Türk Medeni Kanununa Göre Eşya Hukuku*”, (7. Baskı), Seçkin Yay., Ankara.
- ESENER, T.; GÜVEN, K., 2008, “*Eşya Hukuku*”, (4. Baskı), Yetkin Yay., Ankara.
- EŞ-ŞAHÂVÂ, İbrâhîm Desûkî, 1973, “*er-Rehn*”, Mecelletu’l-Ezher, C. 45, Sayı:3, (229-234), Kahire.
- EŞ-ŞEHÂNİBE, Suheyb Abdullah Beşir, 2011, “*ed-Damanatü’l-Ayniyye er-Rehn ve Meda Mesruuiyyetu İstismariha fi’l-Mesarifi’l-İslâmiyye*”, (1. Baskı), Darü'n-Nefais, Amman.
- GÖZÜBÜYÜK, A. Ş., 2009, “*Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*”, (30. Bası), Turhan Kitabevi, Ankara.
- HAMDÂN, H., Abdillatîf, 2007, “*et-Temînâtu’l-Ayniyye*”, (2. Baskı), Menşûrâtu’l-Halebi’l-Hukukiyye, Beyrut.
- İBN ABDİLBER, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah en-Nemerî el-Endülîsî, 1992, “*el-Kâfi fi Fıkhî Ehli’l-Medîne el-Mâlikî*”, (3. Baskı), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut.
- İBN ÂBİDÎN, M. E., 2003, “*Reddu’l-Muhtar alâ Durri’l-Muhtar Şerhi Tenvîri’l-Ebsâr I-XII*”, Dâru’l Âlemi’l-Kutub, Riyad.
- İBN HAZM, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd, “*Muhallâ I-XI*”, İdâretu’l-Matbaâtu’l-Münîr, Kahire 1352.
- İBN KUDÂME, Muvaffakuddîn Ebî Muhammed Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed, 1997, “*el- Muğni I-XV*”, (3. Baskı), Dâru’l Alemu’l-Kutub, Riyad.

- İBRÂHÎM SA'D, N., 2010, "*et-Teminatu'-Ayniyye ve's-Şahsiyye Rehnu'r-Resmî-Hakku'l-İhtisâs-Rehnu'l-Hiyâzî Hukûku'l-İmtiyâz-el'Kefâle*", (1. Baskı), Menşûrâtu'l-Halebiyye'l-Hukûkiyye, Beyrut.
- İMAM ŞÂFÎÎ Muhammed b. İdrîs, 2001, "*el-Ümm I-XI*", Thk. Rifat Fevzi Abdulmuttalib, Beyrut.
- KARADÂĞÎ, Alî Muhyiddîn, 2009, "*Mukaddime fi'l-Mâl ve'l-İktisâd ve'l-Milkiyye ve'l-Akd*", (2. Baskı), Dâru'l-Beşâiru'l-İslâmiyye, Beyrut.
- KARAMAN, H., 2008, "*Anahatlarıyla İslâm Hukuku (1.2.3. Ciltler Bir Arada)*", Ensar Neşriyat, İstanbul.
- KARAMAN, H., 2012, "*Mukayeseli İslâm Hukuku I-III*", İz Yayıncılık, İstanbul.
- KARAMAN, H., 2012, "*İş ve Ticâret İlmihali*", İz Yay., İstanbul.
- KÂSÂNÎ, Alau'd-Dîn Ebî Bekr b. Suû'd el-Hanefî, 2010, "*Bedâiyu's-Sanâyi' fi Tertîbi's-Şerâi' I-VI*", Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî Beyrut 2010.
- KAYIHAN, Ş., 2012, "*Borçlar Hukuku Genel Hükümler*", (3. Baskı), Ankara.
- KAYRAVÂNÎ, Ebû Muhammed Abdillâh b. Abdirrahmân Ebî Zeyd, 1999, "*en-Nevâdir ve'z Ziyâdât I-XV*", Thk. Muhammed Emîn, Dâru'l-Garbu'l-İslâm, Beyrut.
- MILLIOT, L.; BLANC, F.-P., 1987, "*Introduction à l'étude du Droit Musulman*", (2e édition), Dalloz, 1987.
- MAHMUD ESAD EFENDÎ, 2012, "*Tarih-i İlm-i Hukuk*", Yetkin Yayınları, Ankara 2012.
- MAHMÛD SA'D, A., 1990, "*et-Te'minatü's-Şahsiyye ve'l-Ayniyye fi'l-Kanuneyn el-Mısri ve'l-Yemen: el-Kefale er-Rehni'l-Hayâzî*", (1. Baskı), Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, Kahire.
- MEYDÂNÎ, Abdulğani el-Ğanimî ed-Dimeşki, 2012, "*el-Lübâb fi Şerhi'l-Kitâb I-II*", Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyye, Beyrut.
- MUHAMMED, İ., 1986, "*Beyânu Mezahibi'l-Fukaha fi Akdi'r-Rehn*", Matbaatü'l-Emane, Kahire.
- NEVEVÎ, Ebu Zekeriyya Muhyiddin b. Şeref, 2013, "*Minhâcu't-Talibîn*", (1. Baskı), Dâru'l-Feyhâ, Dimeşk.
- TORNAUW, N., 1860, "*Le Droit Musulman*", Paris.
- KAHVECİ, N., 2008, "*İslâm Hukukuna Göre Taşınmaz Malikinin Sorumluluğu*", KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 12, (1-20), Kahramanmaraş.
- OĞUZMAN, M. K.; ÖZER, S.; OKTAY, S., 2004, "*Eşya Hukuku*", (10. Baskı), Filiz Yayınevi, İstanbul.

- RADO, T., 2006, "Roma Hukuku Dersleri Borçlar Hukuku", Filiz Kitabevi, İstanbul.
- ANSAY, S., Ş., 1958, "Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku", (üçüncü bası), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara.
- SCHACHT, J., 1982, "An Introduction to Islamic Law", Oxford University Press, Newyork.
- SENHÛRÎ, A., A., 1998, "Mesâdiru'l-Hak fi'l- Fıkhi'l-İslâmî I-VI", (2. Baskı), Beyrut.
- SENHÛRÎ, A., A., 1970, "el-Vasit fi Şerhi'l-Kanuni'l-Medeniyyi'l-Cedid: Nazariyyetü'l-İltizam bi-Vechi Am I-X", Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabî, Beyrut.
- SERAHSÎ, Ş.,-----, "Kitâbu'l-Mebsût I-XXXI", Daru'l-Ma'rife, Beyrut trs.
- KARAKOÇ, S., 1341, "Tahşiyeli Kavânin I-II", Cihan Matbası, İstanbul.
- , 1989, "Şer'iyye Sicilleri I-II", Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, Özyılmaz Matbaası, İstanbul.
- ŞEYBÂNÎ, Muhammed b. Hasan, 2012, "el-Asl I-XIII", (1. Baskı), Thk. Muhammed Boynukalın, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2012.
- ŞÎRÂZÎ, Ebû İshâk İbrahim b. Alî b. Yusuf el-Fîrûzabâdî, 1995, "el-Mühezzeb fi Fıkhi'l-İmâmî'ş- Şâfiî I-III", (1. Baskı), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- TAHİROĞLU, B., 2011, "Roma Borçlar Hukuku", Der Yay., İstanbul trs.
- WIGMORE J., H., 1987, "The Pledge-Idea: A Study in Comparative Legal Ideas II", Harvard Law Review, Vol. 10, No. 7, (389-417), Harvard.
- WILHELM P.; STEEG, C., L., 1904, "De La Legislation Fonciere Ottomane", Paris.
- YUSUF MUSA, Muhammed, 1987, "el-Emvâl ve Nazariyetu'l-Akd fi Fıkhi'l-İslâm", Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1987.
- ZERKÂ, Mustafâ Ahmed, 2012, "el-Medhalu'l-Fıkhiyyu'l-Âmm I-II", (3. Baskı) Dâru'l-Kal', Dimeşk.